Gramatyka

JEZYKA POLSKIEGO

— dla —

Szkół Polskich w Ameryce.

UŁOŻYŁ

Prof. Ignacy Machnikowski.

CHICAGO, ILL.
Nakładem i drukiem Władysława Dyniewicza.
1905.

Gramatyka

JĘZYKA POLSKIEGO

— DLA —

SZKÓŁ POLSKICH W AMERYCE.

— UŁOŻYŁ —

PROFESOR IGNACY MACHNIKOWSKI.

CHICAGO, ILLS.
NAKŁADEM I DRUKIEM WŁ. DYNIEWICZA.

PRZEDMOWA.

Język polski jest pod względem narodowym dla Polaka tem, czem jest krew w organiźmie ludzkim. A jak od czystości krwi zależy zdrowie ciała, tak od czystości języka zależy nasze zdrowie narodowe. I zaiste, upadek naszej niepodległości nie przypadkowo tylko zeszedł się ze skażeniem języka naszego przez francuzczyznę, i ze zaniedbaniem go dla tejże. Szkoły parafialne polskie w Ameryce czynią chwalebne wysiłki zaznajomienia młodzieży polskiej z czystym językiem narodowym. Ułatwienie tych wysiłków, oszczędzenie P. P. Nauczycielom drogiego czasu, zużytego na dyktowanie gramatyki, uczynienie nauki tejże gramatyki jaknajprzystępniejszą, to zadanie, jakie sobie autor niniejszej książeczki postawił. Gramatyka Polska A. Małeckiego, najlepsza z wydanych dotąd Gramatyk, jest zatrudna i za obszerna dla dzieci polskich w Ameryce, z których największa część zaledwo kilka lat do szkoły uczęszczać może. Niniejsza gramatyka, znacznie krótsza i ułatwiona, będzie dobrem przygotowaniem dla tych, którzy będą chcieli i mogli kształcić się w znajomości języka naszego dalej. W układzie trzymał się autor ze względów pedagogicznych systemu tutejszych gramatyk angielskich. Jeżeli książeczka ta przyczyni się do zamiłowania tyle nam drogiego języka polskiego, do poznania go gruntowniejszego, do władania nim poprawnie, cel autora w zupełności osiągniętym zostanie.

1. Język.

1. *Czego używamy do wyrażenia naszych myśli?*
   Mowy.

2. *Z czego składa się mowa?*
   Ze zdań.
   "Uczeń pisze" jest zdaniem.

3. *Z czego składają się zdania?*
   Z wyrazów.
   "Uczeń" jest wyraz. "Pisze" jest wyraz.

4. *Jak zowie się wyrażenie naszych myśli?*
   Językiem lub mową.

5. *Jakim językiem mówią Polacy?*
   Polskim.

6. *Iloraka jest mowa?*
   Mowa jest ustna i pisana.

7. *Czego uczy gramatyka polska?*
   Gramatyka polska uczy mówić i pisać po polsku poprawnie t. j. bez błędów.

2. Idee, myśli i wyrazy.

1. *Czy widziałeś drzewo?*
   Widziałem.

2. *Czy możesz wyobrazić sobie drzewo, choć go nie widzisz?*
   Mogę.

3. *Co masz w twej duszy, w twej myśli, gdy myślisz o jakim przedmiocie, choć go nie widzisz?*

Mam wyobrażenie tego przedmiotu.

4. **Definicya.** Wyobrażenie jakiego przedmiotu w myśli nazywa się ideą tego przedmiotu.

5. *Pomyśl co o drzewie, i powiedz to coś pomyślał?*

Drzewo jest wysokie.
Drzewo rośnie.
Drzewo kwitnie.
Drzewo ma liście.

6. **Definicya.** Myśl wypowiedziana słowami lub na piśmie nazywa się zdaniem.

Zadanie. *Powiedz mi, co myślisz o następujących przedmiotach: Bóg, ojciec, drzewo, ptak, róża, dom, pies, koń, kościół, kot, stół, pióro, atrament.*

7. *Czego użyłeś do wypowiedzenia twej myśli?*

Wyrazów.

8. *Co oznaczają wyrazy?*

Wyrazy oznaczają osoby, rzeczy, przymioty, czyny i t. d.

3. Zgłoski, litery.

Wymów wyraz: rola.

Napisz ten wyraz na tablicy.

1. *Ile znaków użyłeś do napisania wyrazu "rola"?*

Użyłem czterech znaków **r, o, l, a.**

2. *Wymów głośno każdy z tych znaków.*

Wymów pierwszy z tych znaków, trzeci, drugi, czwarty.

3. *Jak się nazywa każdy z tych znaków?*

Głoska czyli litera.

4. *Co jest głoska albo litera?*

Głoska jest obrazem albo znakiem głosu.

5. *Z czego składa się głos: "ral"?*

Z trzech głosek wymówionych razem.

6. *Z czego składa się głos "o"?*

Z jednej głoski.

7. **Definicya.** Głos złożony w mowie lub piśmie z jednej, dwóch, trzech lub więcej głosek czyli liter nazywa się **zgłoską** czyli **sylabą.**

4. Samogłoski i spółgłoski.

1. *Czy możesz wymówić osobno: b, c, d, g, p, t?*

Nie mogę, bo przy wymawianiu słychać na końcu e.

2. *A czy możesz wymówić same: a, e, i, o, u, ą, ę, y, ó?*

Mogę, bo one same stanowią głos.

Definicya. Głoski, które same w sobie stanowią głos nazywają się **samogłoski.**

Polski język posiada samogłosek dziewięć t. j. **a, e, i, o, ó, u, y, ą, ę.**

Głoski, które same w sobie nie stanowią głosu ale brzmią wspólnie z samogłoską, nazywają się **spółgłoskami** n. p. **b, c, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t, w, x, z.**

Głoski są wielkie albo małe, drukowane albo pisane. Zbiór wszystkich liter w pewnym porządku nazywa się **alfabetem** albo **abecadłem.**

W polskiem abecadle jest 46 głosek, które się wyrażają 24ma znakami pojedyńczymi. Pozostałe 22 głoski tworzą się przez kreskowanie, pochylenie lub podwojenie.

Znaki pojedyńcze są: a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, w, y, z.

Znaki kreskowane są: ć, ń, ś, ż, ź.

Uwaga: Dawniej było więcej znaków kreskowanych, lecz dzisiaj zamiast kreski nad niemi, pisze się po nich **i zmiękczające.**

Znaki pochylone są: ó (prawie u), ą (zamiast an), ę (zamiast en).

Znaki podwojone są: cz, dz, dź, dż, ch, rz, sz.

5. Miękkość i twardość liter.

1. *Wymów zgłoski: sa, su, ta, tu, ka, ku, ra, ru, ba, bu, ga, gu, na, nu.*

2. *Czy w tych zgłoskach spółgłoski mają zmienione brzmienie?*

Spógłoski w tych zgłoskach mają swoje własne niezmienione brzmienie.

3. *Czy więc samogłoski "a", "u" zmieniają brzmienie spółgłoski stojącej przed niemi?*

Nie zmieniają.

4. *Jak się nazywają samogłoski, które nie zmieniają brzmienia spółgłoski stojącej przed niemi?*

Nazywają się **twardemi** samogłoskami.

5. *Które samogłoski są twarde?*

A, ą, o, ó, u, y.

Wymów zgłoski si, bi, ni, ci.

6. *Które brzmienie jest miększe: sa czy si, na czy ni, ca czy ci?*

Brzmienia si, ni, ci są miększe niż sa, na, ca.

7. *Co robi "i" stojące tutaj po s, n, c?*

Mięczy ich brzmienie.

8. *Jaką samogłoską więc jest "i"?*

"I" jest **miękką** samogłoską.

9. *Które samogłoski są miękkie?*

I, e, ę.

Wymów; paw[1], pawia[2]; trafu[1], trafi[2]; gołąb[1], gołębia[2]; miedza[1], miedzi[2]; boku[1], boki[2]; stogu[1], stogi[2].

10. *Które spółgłoski końcowe wymawiają się twardo, a które miękko?*

Spółgłoski końcowe wyrazów ([1]) wymawiają się twardo, zaś wyrazów ([2]) miękko.

11. Co wynika z tego?

Spółgłoski mogą mieć twarde albo miękkie brzmienie, t. j. mogą być twarde albo miękkie.

Spółgłoski twarde t, d, n, s, z, p, b, f, w, m, r, ł.

" **miękkie** ć, dź, ń, ś, ź, ṗ, ḃ, ḟ, ẇ, ṁ, rz, l.

12. Czy wszystkie spółgłoski kreskowane są używane obecnie w piśmie?

Nie, lecz zamiast: ṗ, ḃ, ḟ, ẇ, ṁ, piszemy obecnie pi, bi, fi, wi, mi.

13. Czy można pisać i mówić: długe, głuchi, mieczi, siedzy, słyszi, kedy, riba, głęboky?

Nie można, lecz trzeba pisać i mówić: długie, głuchy, mieczy, siedzi, słyszy, kiedy, ryba, głęboki.

14. Co z tąd wynika?

Z tąd wynika że: po g, k trzeba pisać ie lub ę a nigdy y. Po: d, h, ch, ł, r, t, rz, sz, cz, należy pisać y a nigdy i.

Przykłady: Giewont, giermek, mnogie, gęsi, kiedy, kielich, kędy, kiełbasa, ogrody, błahy, lichy, mały, Marya, twarzy, boty, towary, słyszy, łączy, sączy.

Dalsze reguły o miękczeniu spółgłosek będą podane w odmianach rzeczowników, przymiotników i słów.

6. Ilość zgłosek w wyrazach.

1. Czy spółgłoska sama może stanowić zgłoskę?

Spółgłoska sama nie może stanowić zgłoski lecz musi być połączona z samogłoską.

Powiedz mi kilka zgłosek, w których samogłoska stoi przed spółgłoską.

Im, ul, on, od, oś, aż, as, ej, im, oj.

Powiedz mi kilka zgłosek, w których samogłoska stoi po spółgłosce.

Ma, mi, my, li, na, mi, la, ma, li, lu, ta, ła.

2. *Jak się nazywają wyrazy mające tylko jednę zgłoskę?*

Wyrazy mające tylko jedną zgłoskę, t. j. jednę samogłoskę i jednę lub więcej spółgłosek nazywają się **jednozgłoskowe.**

Przykłady: i, o, u, bo, mu, im, mur, ram, wóz, dom, drzew, koń, róg, broń, łan, kto, ktoś, coś, krat, kładł, wpadł, stal, strzał, list.

3. *Jak się nazywają wyrazy mające dwie zgłoski?*

Dwuzgłoskowe.

Przykłady: ro-la, ta-ma, o-sa, ru-ra, dar-mo, da-je, da-rzy, rol-nik, bia-ły, ma-sło.

4. *Jak się nazywają wyrazy mające trzy zgłoski?*

Trzyzgłoskowe.

Przykłady: cho-ro-ba, scho-wa-nie, o-wa-dy, za-go-nem, gru-za-mi, a-ksa-mit, pil-noś-cią, szczu-pa-ki, ko-zo-dój, ska-ła-mi, ry-bi-twa.

5. *Jak się nazywają wyrazy mające więcej niż trzy zgłoski?*

Wielozgłoskowe.

Przykłady: Pa-ła-sza-mi wo-jo-wni-cy za-bi-ja-ją nie-przy-ja-ciół. Rze-mie-ślni-ka-mi. Kon-stan-ty-no-po-li-tań-czy-ko-wie. Ko-smo-po-li-ty-czny.

Ćwiczenie. Przeczytaj kilka wierszy w twej książce do czytania i powiedz, z wielu zgłosek każdy wyraz jest złożony.

7. Dzielenie wyrazów.

1. *Jeżeli przy pisaniu na końcu linii nie możesz zmieścić całego wyrazu, co masz zrobić?*

Napiszę jedną jego część na tej linii, zrobię łącznik (-) a resztę wyrazu napiszę na początku następnej linii.

2. *Jak jednak należy dzielić wyrazy?*

Tak, aby nie przerywać zgłosek.

3. *Czy byłoby dobrze przenieść wyraz: "niedogodność" w ten sposób: ni-edo-godn-ość albo nied-og-odn-ość albo nied-ogod-ność?*

Byłoby źle, bo zgłoski są tu poprzerywane, i wyraz ten składa się z następujących zgłosek: nie-do-god-ność.

4. *Jak więc przeniósłbyś ten wyraz?*

Nie-dogodność, niedo-godność, niedogod-ność.

5. *Czy byłoby dobrze przenieść następujące wyrazy: wzgląd, swąd, trąd, most, zgiełk, blask, trzask tak: w-zgląd, wz-gląd, s-wąd, sw-ąd, swą-d, tr-ąd, m-ost, zgie-łk, bl-ask, bla-sk, trza-sk, trza-sk?*

Byłoby źle, bo to są jednozgłoskowe wyrazy, a zgłoski nie wolno dzielić.

6. *Jak więc rozdzielisz jednozgłoskowe wyrazy?*

Wyrazów jednozgłoskowych nie mozna dzielić, lecz całe przenoszą się na drugą linię.

7. *Czy można dzielić tak: z-Krakowa, w-Poznaniu?*

Nie można, bo **z, w** nie tworzą zgłoski.

8. *Jak więc zrobisz?*

Napiszę: "z Krakowa", "w Poznaniu" na tej samej linii.

9. *Jak rozdzielisz wyrazy: baran, rosa, biały, Stanisław, Kraków, szczęście, bóstwo, Władysława, Krzywousty, kanarek, bogactwo, chytry, łatwy?*

Tak aby część zostająca na poprzedniej linii kończyła na samogłoskę a więc: ba-ran, ro-sa, bia-ły, Sta-ni-sław, Kra-ków, szczę-ście, bó-stwo, Wła-dy-sła-wa, Krzy-wo-u-sty, ka-na-rek, bo-ga-ctwo, chy-try, ła-twy.

10. *Czy głoski "j" i płynne "ł, l, r, rz, m, n, ń" należą do poprzedzającej czy do następującej zgłoski wyrazu?*

Głoski j, l, r, rz, m, n, ń należą do poprzedzającej zgłoski wyrazu i nie mogą być od niej odłączone.

Dla tego należy rozdzielać: biał-ko, kół-ko, wiel-ki, bel-ka, biel-szy, szyj-ka, pol-ski, czar-ny, mar-twy, mor-ski, zwierz-chność, burz-liwy, kłam-ca, trum-na, ogrom-ny, bom-ba, poran-ki, pań-ski, buj-ność, siej-ba.

11. Jak się nazywają zgłoski: za, roz, prze, wy, ode, wez, u, obu, roze, pod.

Zgłoski: za, roz, prze, wy, ode, wez, u, obu, roze, pod stojące na początku wyrazów nazywają się **przybrankami.**

12. Jak się rozdzielają wyrazy mające przybranki?

Wyrazy mające przybranki rozdzielają się tak, aby przybranka została na poprzedzającej linii n. p. za-bójca, roz-łąka, prze-bity, wy-równać, ode-brać, u-toczyć, wez-głowie, pod-bródek, wez-wany, ob-uć, ob-uwie. Wyjątek stanowią: ro-zum, ro-zumować, o-biad, poo-biedni, na-dejść, po-dejść.

13. Jak jeszcze rozdzielają wielozgłoskowe wyrazy?

1. Wielozgłoskowe wyrazy rozdzielają się tak, jak są złożone n. p. arcy-bis-kup, pod-nó-żek, Siedmio-gród, za-pust, przed-sionek.

2. Wielozgłoskowe wyrazy rozdzielają się tak, by każda część była początkiem jakiego wyrazu n. p. szyb-ki, wiel-kość, mno-gość, na-par-stek, da-chów-ka, królew-stwo, królews-ki, ząb-ki, władz-two, nóż-ka, pod-nó-żek.

3. Wielozgłoskowe wyrazy rozdzielają się tak, by żadna ich część nie stanowiła niemiłego brzmienia n. p. pisz-czy, pasz-cza, roz-pusz-cza, wy-pusz-cza, wszys-cy.

14. Jak się dzielą wyrazy obcego pochodzenia zakończone na dya, fia, logia, mia, zya, dyant, i t. d.

Wyrazy te dzielą się tak, by końcówek tych nigdy nie rozrywać n. p. kome-dya, geogra-fia, teo-lo-gia, infa-mia, decy-zya, kome-dyant, reli-giant.

15. Na co w ogóle należy uważać przy rozdzielaniu wyrazów?

Przy rozdzielaniu wyrazów w ogóle należy uważać, by część ich przeniesiona nie składała się z wielu spółgłosek zbyt trudnych do wymówienia n. p.:

nie	wie-trzny	lecz	wietrz-ny
"	zewnę-trzny	"	zewnętrz-ny
"	chło-pstwo	"	chłop-stwo
"	chło-pczyk	"	chłop-czyk
"	wię-kszy	"	więk-szy
"	ci-chszy	"	cich-szy
"	pe-stka	"	pest-ka
"	swa-dźba	"	swadź-ba
"	pi-szmy	"	pisz-my
"	kru-chta	"	kruch-ta.

8. Użycie wielkich liter.

Wielkiemi literami piszą się:

1. Imię boże (dla uszanowania) n. p.:

Bóg, Stwórca, Odkupiciel, Zbawiciel, Wszechmocny, Najwyższy, Przedwieczny, Najwyższa Istota.

2. Początek każdego zdania, a więc na początku pisma i po kropce, n. p.:

Gdy nieprzyjaciel napadł, wtedy chowali się wszyscy w lasy lub do grodów. Takie grody zdobywano szturmem, lub też głodem zmuszano je do poddania.

3. Tytuły książek, gazet, poematów i innych dzieł n. p.:

Dzieje Narodu Polskiego.
Gazeta Polska.
Szabla Hetmańska.
Encyklopedya Powszechna.

4. Każdy wiersz w poemacie, n. p.:

A komu Bóg serce dał,
I jasne myśli w serce tchnął,
Niech zwielokroci to, co wziął,
By kiedyś liczbę Panu zdał.

5. Imiona własne, osób, miejscowości jak miast, wsi, krajów, ich mieszkańców, zgromadzeń zakonnych, nazwy gór, rzek, jezior, herbów, świąt, ciał niebieskich, miesięcy, dni, imiona własne nadawane pewnym zwierzętom i t. d. n. p.:

Adam Mickiewicz. Kazimierz Wielki założył akademią w Krakowie. Mikołaj Kopernik urodził się w Toruniu w Prusach, prowincyi dawnej Polski. Wieś Wola Justowska leży pod Krakowem. Ruś jest to kraina nad rzeką Dnieprem, zamieszkała przez Rusinów, którzy podobnie jak Polacy i Czesi należą do Słowian.

6. Przymiotniki utworzone od imienia własnego jakiej osoby n. p.:

Mieszka przy placu Sapieżyńskim. Kopernik uczył się w uniwersytecie Jagiellońskim. Czasy Zygmuntowskie.

Ale przymiotniki urobione od imienia własnego jakiej miejscowości piszą się małą literą n. p.:

Król hiszpański. Towar warszawski. Pierniki toruńskie, Gościnność polska.

7. Przedmioty uosobione, t. j. jeśli je sobie wystawiamy jako osoby n. p.:

Przyjdź, piękna Wiosno, ciebie czekamy. Miejsce Rozkoszy zajęła Nędza, a po niej przyszło groźniejsze jeszcze Spustoszenie. Lecz Sen jeszcze nie przychodził.

8. Wyrazy i zdania służące jako imiona własne n. p.:

Przylądek Dobrej Nadziei. Schronisko przy Morskiem Oku. Penn założył miasto Miłości Bratniej. Na północ zachód Wyższego Jeziora. W Stanie Vermont leżą Góry Zielone.

9. W listach używamy wielkiej litery nazywając osobę, do której piszemy, oraz przymiotniki odnoszące się do niej n. p.:

Jeżeli Wielmożny Pan pozwoli, przedstawię Mu pokrótce jak się to stało. Będę Panu Dobrodziejowi nieskończenie wdzięczny.

9. Zdanie.

1. *Jak powstaje zdanie?*

Przez wypowiedzenie lub napisanie tego, co o jakiej osobie lub rzeczy myślimy.

Powiedz i napisz, co myślisz o następujących wyrazach: Krawiec. Ksiądz. Matka. Lew. Koń. Wół. Oset. Ocet. Róża. Fiołek. Wiatr. Kamień. Nóż. Sędzia. Pies. Piekarz. Chłopiec.

O jakich osobach lub rzeczach możesz powiedzieć co następuje: panuje....jest wszechmocny....pada....świeci....płynie.... grzeje....śpiewa....pisze....maluje....miauczy....kole..... skacze....tańczy....jest słodki....jest dobra....jest kwaśny ....jest pilny.

2. *O czem mówisz w zdaniu: "Drzewo rośnie"?*

Mówię o drzewie.

3. *Co mówisz w tem zdaniu o drzewie?*

Mówię, że rośnie.

4. *Co więc masz w każdem zdaniu?*

Mam rzecz lub osobę, o której mówię, i to, co o tej rzeczy powiadam czyli orzekam.

5. *Jak się nazywa osoba lub rzecz, o której w zdaniu mówimy?*

Rzecz lub osoba, o której w zdaniu mówimy nazywa się **podmiot**.

Wskaż podmioty następujących zdań: Kwiat kwitnie. Słowik śpiewa. Zgoda buduje. Niezgoda rujnuje. Cnota zdobi. Występek hańbi.

6. *Jak się nazywa to, co wypowiadamy lub orzekamy o podmiocie?*

Orzeczeniem.

7. *Cóż więc jest orzeczenie?*

Orzeczenie jest to, co powiadamy lub orzekamy o podmiocie.

Wskaż orzeczenie zdań wyżej podanych.

8. *Czy są zdaniami następujące wyrażenia: Bóg wszechmocny. Cukier słodki. Węgiel czarny. Ludzie śmiertelni?*

Te wyrażenia nie są zdaniami, bo nie wyrażają zupełnej myśli.

9. *Co należy zrobić, by te wyrażenia lub pojęcia miały zupełną formę zdania?*

Należy włożyć w nie słówko: jest, są n. p. Bóg jest wszechmocny. Ludzie są śmiertelni.

Zamień wszystkie wyżej podane pojęcia w zdania.

10. *Jak się nazywa słówko "jest" "są" w zdaniu?*

Nazywa się łącznikiem.

11. *Z ilu wyrazów składają się przytoczone tutaj zdania: Rzeka płynie. Kamień jest twardy.?*

Z dwóch lub trzech a więc z podmiotu i orzeczenia.

12. *Czy wyrażam całe zdanie, jeśli mówię: jestem, piszecie, kochają?*

Wyrażają zdanie, bo są zupełną myślą.

13. *Gdzie jednak znajduje się podmiot i orzeczenie tych zdań?*

Jestem znaczy: ja jestem; piszecie — wy piszecie; kochają — oni kochają, więc podmiot: "ja, wy, oni jest ukryty w czasowniku.

14. *Które są główne formy zdań?*

Twierdzące, pytające i warunkowe.

15. *Które zdanie jest twierdzące?*

Zdanic twierdzące wypowiada jaką myśl wprost n. p. Śnieg jest biały. Stefan był królem. Ogień parzy.

Zamień powyższe zdania w zdania pytające.

Jest śnieg biały? Czy jest śnieg biały? Był Stefan królem? Czy Stefan był królem? Parzy ogień? Czy ogień parzy?

16. *Jak tworzymy więc zdania pytające?*

Kładąc orzeczenie przed podmiotem i wymawiając je z przyciskiem, albo używając partykuły: czy?

11. Czego używamy do utworzenia zdania warunkowego?

Spójnika "jeżeli" n. p. Jeżeli śnieg jest biały.

Zadanie. Napisz pięć zdań twierdzących i zamień je w pytające, a następnie w warunkowe.

10. Części mowy.

1. Czem są wszystkie wyrazy?

Częściami mowy.

2. Ile części mowy liczymy?

Liczymy dziewięć części mowy:

1. Rzeczownik t. j. wyraz oznaczający osobę, zwierzę, miejsce, lub rzecz n. p.

Stolarz, wilk, miasto, cnota, dom.

2. Przymiotnik jest wyraz oznaczający przymiot lub własność jakiego rzeczownika n. p.

Czerwona róża. **Głęboka** rzeka. **Sprawiedliwy** sędzia.

3. Zaimek jest wyraz stojący zamiast rzeczownika czyli imienia n. p.

On lubi książki. **On** lubi **swoje** książki.

4. Słowo czyli czasownik jest wyraz, który oznacza czynność, stan lub istnienie n. p.

Pisać, chorować, żyć.

5. Przysłówek jest wyraz oznaczający przymiot lub własność słowa czyli czasownika n. p.:

Pisze **pięknie.** Mówił **uprzejmie.** Pragnął **gorąco.**

6. Liczebnik oznacza ilość lub porządek rzeczowników n. p.:

Ośm dolarów. **Drugi** dzień.

7. Przyimek oznacza stosunek rozmaitych przedmiotów między sobą n. p.:

Książka leży **na** stole; uczeń idzie **do** szkoły; drzewo stoi **przy** domu.

8. Spójnik służy do łączenia czyli spajania wyrazów lub zdań n. p.:

Brat i siostra; ja czytam, a ty piszesz; pójdziemy, jeśli będzie pogoda.

9. Wykrzyknik oznacza jakie silne lub nagłe wzruszenie ducha n. p.

O! ach! ba!

3. *Jak się dzielą części mowy?*

Na odmienne i nieodmienne.

4. *Które części mowy są odmienne?*

Rzeczownik, przymiotnik, liczebnik, zaimek, czasownik.

5. *Które części mowy są nieodmienne?*

Przysłówek, przyimek, spójnik, wykrzyknik.

6. *Jakie odmiany mają rzeczownik, przymiotnik, liczebnik, zaimek?*

Mają trzy rodzaje: męski, żeński, nijaki; dwie liczby: pojedyńczą i mnogą; siedm przypadków w liczbie pojedyńczej, siedm w mnogiej.

7. *Jakie odmiany ma czasownik?*

Czasownik odmienia się na czasy, z których główne są: teraźniejszy, przeszły, przyszły; w czasie przeszłym i przyszłym odmienia się na rodzaje n. p.: kochałem, kochałam, kochałom; ma dwie liczby: pojedyńczą i mnogą i trzy osoby gramatyczne.

8. *Które są trzy osoby gramatyczne?*

Pierwsza, która mówi n. p.: kocham, piszę, mówię,—ja.
Druga, do której się mówi n. p.: kochasz, piszesz, mówisz,—ty.
Trzecia, o której się mówi n. p.: kocha, pisze, mówi,—on.

11. Rzeczownik.

1. Jak dzielimy rzeczowniki pod względem gatunku?

Rzeczowniki są: **osobowe** n. p.: król, chłop, krawiec, kowal; **rzeczowe** n. p.: koń, kamień, praca; **żywotne** n. p.: pies, koń, słowik, szewc; **nieżywotne** n. p.: róża, kamień, dom, stół; **zmysłowe,** które poznajemy przez zmysły n. p.: woda, cukier, drzewo, książka; **umysłowe,** których nie możemy spostrzedz zmysłami, ale musimy sobie tylko w umyśle t. j. w duchu wystawić n. p.: anioł, cnota, dobroć, pilność, gniew, cierpliwość, grzech.

2. Jak się nazywają rzeczowniki wymienionych tu gatunków?

Nazywają się **rzeczownikami** czyli imionami pospolitemi.

3. Co są imiona własne?

Imiona i nazwiska osób, krajów, rzek, gór, miast, wsi, miesięcy, uroczystości, oraz imiona nadawane niektórym zwierzętom.

Powiedz pięć imion własnych mężczyzn.

Powiedz pięć imion własnych niewiast.

Powiedz pięć nazwisk (imion familijnych czyli rodowych).

Powiedz imiona pięciu rzek.

Powiedz imiona pięciu krajów, pięciu miast, pięciu wsi, wymień nazwiska miesięcy i dni tygodnia.

Powiedz imiona kilku uroczystości.

Powiedz kilka imion nadawanych psom.

4. Co oznaczają rzeczowniki zbiorowe?

Rzeczowniki **zbiorowe** oznaczają cały zbiór czyli ogół osób lub rzeczy n. p.: pieniądze, zboże, szlachta, wojsko, stado, piechota, konnica, duchowieństwo.

5. *Co oznaczają rzeczowniki jednostkowe?*

Rzeczowniki **jednostkowe** oznaczają pojedyncze osoby lub rzeczy n. p.: pieniądz, szlachcic, wojak, bydlę, piechur, jeździec, duchowny.

6. *Co oznaczają rzeczowniki zdrobniałe?*

Rzeczowniki **zdrobniałe** wyrażają małość rzeczy lub jaką pieszczotliwość n. p.: chłopczyk, dziewczynka, stolik, domek, córeczka, córunia, braciszek, Marynia, Tadzio, Stefcio, Józio.

Utwórz formę zdrobniałą od następujących wyrazów: pies, koń, krowa, wół, niedźwiedź, lew, lampa, pokój, izba, drzewo, kawa, pióro, gęś, kura, róża, gwóźdź, ręka, noga, pudełko, nos, włos, głowa.

7. *Co oznaczają rzeczowniki zgrubiałe?*

Rzeczowniki **zgrubiałe** wyrażają wielkość jakiej rzeczy, niezgrabność, niedołęstwo, brak pieszczotliwości n. p.: chłopisko, chłopczysko, dziewczysko, dziewucha, babsko.

Utwórz formę zgrubiałą od następujących rzeczowników: pies, koń, krowa, wół, lew, kawa, nos, broda, kot, dom, mąż, biedak, człowiek, żołnierz.

8. *Co wyrażają rzeczowniki słowne?*

Rzeczowniki **słowne** wyrażają pojęcie oderwane od tego co słowo znaczy, czynność zawartą w słowie czyli czasowniku n. p.: pisanie, czytanie, spanie, stanie, leżenie, pojęcie, użycie.

Utwórz rzeczowniki słowne od następujących czasowników: dać, stać, znać, bić, pić, żyć, być, myć, szyć, tyć, wyć, czuć, kłuć, pluć, zepsuć, truć, drzeć, płynąć, rznąć.

Rodzaj rzeczowników.

1. Ile rodzajów mamy w polskim języku?

W polskim języku mamy trzy rodzaje: **męski** (od mąż) oznaczający się zaimkiem wskazującym "ten"; **żeński** (od słowiańskiego żena t. j. niewiasta) przed którym można powiedzieć: "ta"; **nijaki** t. j. ni męzki ni żeński, przed którym można powiedzieć: "to".

Zadanie: *Powiedz jakiego rodzaju są następujące rzeczowniki: Gaik, drożyna, wódz, lew, dziewczątko, gołąbek, zima, lato, uciecha, kraj, cytryna, blask, wieniec, jabłko, grzech, łza, świat, dusza, państwo.*

2. Jak można poznać rodzaj rzeczowników?

Rodzaj rzeczowników można poznać ze znaczenia lub z zakończenia.

3. Które rzeczowniki są rodzaju męskiego ze znaczenia?

Rodzaju męskiego ze znaczenia są rzeczowniki oznaczające mężczyzn, zwierząt samców i rzeczowniki oznaczające takie istoty, które sobie wystawiamy w postaci lub z przymiotami mężczyzn n. p.: ojciec, pan, kowal, koń, byk, wilk, anioł, czart, sędzia, sknera, rycerz, niedołęga — rodzaju męskiego ze znaczenia są też imiona miesięcy n. p.: Styczeń, Luty, Marzec i t. d.

4. Które rzeczowniki są rodzaju żeńskiego ze znaczenia?

Rodzaju żeńskiego ze znaczenia są imiona niewiast, zwierząt samic i takich istot lub rzeczy, które sobie wyobrażamy w postaci lub z własnosciami żeńskiemi n. p.: matka, córka, siostra, pani, królowa, kotka, suka, gęś, mysz, cnota, dusza, dobroć, kometa, planeta.

5. Które rzeczowniki są rodzaju nijakiego ze znaczenia?

Rodzaju nijakiego ze znaczenia są rzeczowniki, oznaczające istotę niedawno narodzoną, niedorosłą, nierozwiniętą, zdrobniałą n. p.: dziecię, niemowlę, źrebię, kocię, szczenię, koźlę, kurczę, gąsię, cielę, dziewczę, chłopię, dziewczątko.

6. Które wyrazy są prócz powyższych rodzaju nijakiego?

Nazwizka liter n. p.: **e** miękkie, wielkie **A**, kreskowane **n**; wyrazy rzeczownie wzięte n. p.: znam ja, to twoje **zaraz**; ucieszył się, gdy usłyszał ciche **tak**; całe zdania wzięte rzeczownie n. p.: moje **widzi-mi-się**.

7. Które wyrazy są rodzaju męskiego na mocy zakończenia?

Rodzaju męskiego z powodu zakończenia są rzeczowniki zakończone w pierwszym przypadku liczby pojedyńczej na jaką spółgłoskę, szczególnie na twardą n. p.: stół, włos, hak, huk, głóg, bób, dramat, poemat, peryod.

Rodzaj z zakończenia stosuje się jednak najczęściej do używania, a więc są rodzaju męskiego rzeczowniki, przed którymi można położyć "ten", żeńskiego, gdy możemy przed nimi położyć "ta", nijakiego, jeżeli przed nimi możemy położyć "to".

8. Które rzeczowniki są rodzaju żeńskiego na mocy zakończenia?

Rodzaju żeńskiego z powodu zakończenia są rzeczowniki kończące się w Iszym przypadku liczby pojedyńczej na **a**, **i** albo na jaką spółgłoskę miękką jak: **ć**, **dź**, **ś**, **ź**, **ń**, **cz**, **ść**, **l** n. p.: pani, bania, dobroć, miedź, oś, wieś, obręcz, ość, kość, topól. Ale, i tu jest wiele wyjątków, o których rozstrzyga użycie.

9. Jakiego rodzaju są wyrazy: sędzia, zdrajca, wojewoda, zbójca, mówca, obrońca, dowódca, chłopczyna, księżyna, psina i t. p.?

Są rodzaju męskiego ponieważ oznaczają mężczyzn lub samców.

10. Które rzeczowniki są rodzaju nijakiego na mocy zakończenia?

Rodzaju nijakiego są rzeczowniki zakończone na **e, o, ę** n. p.: pole, serce, oko, koło, złoto, okno, cielę, kurczę, jagnię.

11. Które rzeczowniki polskie są dwupłciowe, t. j. mogą oznaczyć mężczyznę i niewiastę?

Sługa, kaleka, papla, gaduła, sierota i t. d.. Można więc mówić:

Ten kaleka o mężczyznie, ta kaleka o niewieście.
" sierota " " " sierota " "
" sługa " " " sługa " "

Liczby i przypadki.

1. Ile liczb mają polskie rzeczowniki?

Polskie rzeczowniki mają dwie liczby:

Liczba **pojedyncza,** jeśli mówimy o jednej osobie lub rzeczy, n. p.: koń, anioł, pies, brat, siostra, ojciec, okno.

Liczba **mnoga,** jeśli mówimy o dwóch lub więcej osobach lub rzeczach n. p.: konie, anioły, psy, bracia, siostry, ojcowie, okna.

Utwórz liczbę mnogą następujących rzeczowników: król, brat, ręka, dzień, ślub, królewna, wyżeł, strzelec, pan, wilk, człowiek, okno, ogród, zmysł, sąd, praca, poseł, córka, stan.

2. Jak oznaczają się w polskiem rozmaite stosunki lub położenia, w jakich sobie jaką osobę lub rzecz wystawiamy?

Przez zmianę zakończenia.

3. Jak nazywają się rozmaite zmiany zakończenia jednego i tegoż samego rzeczownika?

Nazywamy je przypadkami.

4. Ile przypadków ma rzeczownik w polskim języku?

Rzeczownik polski ma siedm przypadków w liczbie pojedyńczej i siedm w liczbie mnogiej.

5. *Na jakie pytania odpowiadają pojedyncze przypadki?*

Iszy przypadek odpowiada na pytanie:	kto? co?
IIgi " " " "	kogo? czyj? czego?
IIIci " " " "	komu? czemu?
IVty " " " "	kogo? co? (widziałem).
Vty " " " wołanie:	o!
VIty " " " pytanie:	kim? czem? (z kim?)
VIImy " " " "	w kim? w czem?

6. *Jak się nazywa cały zasób form, jakie może przybrać rzeczownik przy zmianie zakończeń?*

Nazywa się deklinacyą.

7. *Ile deklinacyi mamy w polskim języku dla rzeczowników?*

Pięć deklinacyi.

Deklinacya pierwsza.

1. *Które rzeczowniki odmieniają się podług Iszej deklinacyi?*

I. Rzeczowniki męskie zakończone na spółgłoskę twardą lub miękką, a więc na twarde: **k, g, ch, c, s, z, t, d, n, p, b, f, w, m, r, ł**; na miękkie: **ṗ, ḃ, ḟ, ẇ, rz, l.**

II. Imiona chrzestne zdrobniałe męskie n. p.: Tadzio, Józio, Stefcio.

III. Rzeczowniki męskie zdrobniałe n. p.: wujcio, stryjcio, ojcunio.

2. *Co należy zauważyć o rzeczownikach należących do Iszej deklinacyi?*

Jedne tworzą wszystkie przypadki od pierwszego n. p. anioł, anioła; koń, konia; pan, pana; król, króla; ul, ula; stróż, stróża. Drugie mają pierwszy przypadek zmieniony czyli nieczysty, a inne przypadki tworzą od źródłosłowu czystego.

3. Jak znajdujemy czysty źródłosłów rzeczowników mających w pierwszym przypadku nieczysty źródłosłów?

Tworzymy przypadek IIgi liczby pojedyńczej odrzucamy jego końcówkę **a**, lub **u**, to co pozostaje jest czystym źródłosłowem n, p.:

I przyp. liczby poj.	pies,	II przyp. liczby poj.	psa,	czysty źródłosłów	ps.
I " " "	lew,	II " " "	lwa,	" "	lw.
I " " "	len,	II " " "	lnu,	" "	ln.
I " " "	kupiec,	II " " "	kupca,	" "	kupc.
I " " "	ojciec,	II " " "	ojca,	" "	ojc.

Znaleź czyste źródłosłowy następujących rzeczowników: strzelec, goniec, krawiec, szewc, jeździec, dołek, wozek, Janek, kamyczek, paciorek, ranek, wóz, nóż, starzec, kwiecień, dół, dzień, bez, cypel, koniec, kraniec, łeb, osieł, orzeł.

Utwórz pierwszy przypadek liczby pojedyńczej z następujących czystych źródłosłowów: budynk, początk, lipc, czerwc, mroz, piątk, sn, węgl, chłopc, ptaszk, kozł, orł.

4. Jak tworzą się przypadki w pierwszej deklinacyi?

Tworzymy przypadki dodając końcówki do czystego źródłosłowu.

5. Jakie zakończenia mają przypadki w liczbie pojedyńczej Iszej deklinacyi?

I - - -; II **a**; III **owi** lub **u**; IV jak I lub II; V **e** zmiękczające lub **u**; VI **em**; VII jak Vty.

6. Które rzeczowniki mają przypadek IV jak Iszy?

Rzeczowniki nieżywotne n. p.: *Co leży?* Kamień (I przyp.) *Co widziałeś?* Kamień (IV przyp.)

7. Które rzeczowniki mają przypadek IV liczby poj. jak IIgi?

Rzeczowniki żywotne n. p.: *Kto idzie?* Człowiek, koń, pies. *Czyj?* Człowieka, konia, psa. (II przyp.) *Kogo albo co widziałeś?* Człowieka, konia, psa. (IV przyp.)

8. Jakie zakończenie ma przypadek V liczby poj.

E zmiękczające.

9. Co znaczy, że zakończenie Vgo przyp. liczby poj. jest **e** *zmiękczające?*

Znaczy, że końcowa spółgłoska czystego źródłosłowu zmiękcza się przed zakończeniem **e** n. p.: wół, wol**e**; pies (ps) psi**e**; lew (lw) lwi**e**; len (ln) lni**e**; kupiec (kupc) kupcz**e**; szewc szewcz**e**; mróz mrozi**e**.

10. Które spółgłoski ulegają zmiękczeniu?

Spółgłoski **wargowe:** p, b, f, w zmiękczają się na: pi, bi, fi, wi n. p.: słup, słupie; grób, grobie; traf, trafie; rów, rowie; i. t. p.

Spółgłoski **nosowe:** m, n i płynne r, ł miękczą się na mi, ń, rz, l n. p.: sum, sumie; pan, panie; zbór, zborze; orzeł (orł) orle.

Spółgłoski **zębowe:** t, d, i syczące s, z, zmiękczają się na: c, dź, ś, ź lub pz, ż n. p.: kot, kocie; błąd, błędzie; kos, kosie; wóz, wozie;

Spółgłoski **syczące:** c i dz zmiękczają się najwięcej w cz i ż n. p.: chłopiec (chłopc), chłopcze; ksiądz (księdz), księże.

Wzory odmiany Iszej.

Liczba pojedyncza.

Przyp.					
I	Anioł	Koń	Lew	Teatr	Ul
II	Anioł**a**	Koni**a**	Lw**a**	Teatr**u**	Ul**a**
III	Anioł**owi**	Koni**owi**	Lw**owi**	Teatr**owi**	Ul**owi**
IV	Anioł**a**	Koni**a**	Lw**a**	Teatr	Ul
V	Aniel**e**	Koni**u**	Lwi**e**	Teatrz**e**	Ul**u**
VI	Anioł**em**	Koni**em**	Lw**em**	Teatr**em**	Ul**em**
VII	w Aniel**e**	Koni**u**	Lwi**e**	Teatrz**e**	Ul**u**

Liczba mnoga.

Przyp.					
I	Aniołowie	Konie	Lwy	Teatry	Ule
II	Aniołów	Koni	Lwów	Teatrów	Uli
III	Aniołom	Koniom	Lwom	Teatrom	Ulów
IV	Aniołów	Konie	Lwów	Teatry	Ule
V	Aniołowie	Konie	Lwy	Teatry	Ule
VI	Aniołami	Końmi	Lwami	Teatrami	Ulami
VII	w Aniołach	Koniach	Lwach	Teatrach	Ulach

Uwaga. Zamiast: Aniołowie można mówić anieli, anioły.

Uwagi nad poszczególnymi przypadkami.

Liczba pojedyncza.

1. *Jakie zakończenia ma Iszy przyp. liczby poj.?*

W pierwszym wzorze spółgłoskę twardą n. p.: k, g, ch, h, j, c, s, z, t, d, n, p, b, w, f, m, r, ł; w drugim wzorze na spółgłoskę miękką n. p.: b́, f́, ẃ, ń, ṕ, ḿ.

2. *Według którego wzoru odmieniają się rzeczowniki: chłop, bób, rów, traf, tłum, wór, wół, dół, stóg, mózg, gołąb (gołęb'), paw, drop, Oświęcim, ojciec, kłos, brat, stryj, gość, rycerz, liść, drób, wilk, głóg?*

3. *Jak się kończy II przyp. liczby poj. Iszej odmiany?*

Prawie wszystkie rzeczowniki żywotne, lub ludzkie jak i zwierzęce mają zakończenie **a** n. p.: anioł**a**, pan**a**, koni**a**, brat**a**, dropi**a**, gołębi**a**. Nieżywotne swojskie i cudzoziemskie mają zakończenie **u** n. p.: drobi**u**, głog**u**, teatr**u**, dar**u**. Obie reguły dopuszczają jednak wiele wyjątków, których tylko z użycia nauczyć się można.

4. *Które rzeczowniki mają prawie zawsze zakończenie* **a** *w tym przypadku?*

1. Rzeczowniki znaczące jaką część rzeczy złożonej lub całą rzecz złożoną n. p.: rękaw, kołnierz, obcas; płaszcz, surdut, młyn — ale mundur, habit, budynek, magazyn, bilard mają **u**.

2. Imiona miesięcy n. p.: Styczeń-Styczni**a**, Marzec-Marc**a**, Lipiec-Lipc**a**, oprócz Luty-Lut**ego** (bo to jest przymiotnik).

3. Nazwiska pieniędzy n. p.: tynf, talar, dolar, dukat, floren, cent, grosz — tynf**a**, talar**a**, grosz**a**.

4. Nazwiska naukowe zachodzące w gramatyce, rachunkach, geometryi, algebrze, chemii, tudzież tytuły książek n. p.: spójnik, mianownik, trójkąt, wykładnik, cieplik, dziennik, tygodnik, miesięcznik, pamiętnik — lecz tlen ma tlen**u**, wodór, wodor**u**; azot, azot**u**; siarczan, siarczan**u** i t. d.

5. Imiona roślin, kwiatów, owoców wziętych jako osobniki gatunkowe n. p.: jałowiec, słonecznik, tulipan, fiołek, orzech, oleander, melon, krwawnik, jęczmień, owies.

Zbiorowo używane mają **u** n. p.: pieprz, pieprz**u**; bez, bz**u**; chmiel, mech, szczaw, chrzan, jałowiec (do kadzenia) imbier, senes.

6. Imiona miast słowiańskich i wielu cudzoziemskich, mianowicie zakończonych na: **in, yn, aw, ów, ód, eż, eń, yż, ek, odek, berg, ck, pol** n. p.: Bnin, Bnin**a**; Berlin, Olsztyn, Wrocław, Ostrów, Nowogród, Nieśwież, Wieleń, Wiedeń, Paryż, Włocławek (wka), Nowogródek, Oderberg, Płock, Konstantynopol.

5. *Które rzeczowniki mają prawie zawsze zakończenie* **u** *w tym przypadku?*

1. Imiona zbiorowe ludzkie, zwierzęce i nieżywotne n. p.: naród, lud, ryż, groch, dwór (dworzanie), gmin, tłum, drób.

2. Imiona gór i rzek n. p.: Liban, Krępak, Giewont, Dunaj, San, Bug, Dniepr, Dniestr.

Mają jednak **a** jęczmień, owies (ows**a**), Dunajec (ajc**a**), Horyń (yni**a**), Niemen (mn**a**), Wieprz (prz**a**).

3. Imiona dni w tygodniu n. p.: Wtorek (rk**u**), Piątek (tk**u**).

4. Imiona przymiotów umysłowych n. p.: rozum, talent, dowcip, geniusz.

5. Rzeczowniki nieżywotne zakończone na jaką spółgłoskę z poprzedzającem **ą**, które zwątlają na **ę** n. p.: dąb, dęb**u**; swąd, swęd**u**; rząd, rzęd**u**; trąd, tręd**u**; ząb, zęb**u** lub zęb**a**; krąg, kręg**u**

6. *Jakie zakończenie ma IIIci przyp. liczby poj.?*

Zakończenie **owi** lub **u**, które dodaje się do czystego źródłosłowu.

7. *Które rzeczowniki muszą w tym przypadku przybierać końcówkę* **owi**?

Te które w IIgim przypadku kończą na **u**.

8. *Które są ważniejsze rzeczowniki mające w tym przypadku* **u**?

Bóg, ksiądz, brat, djabeł, pies, kot, pan, ojciec, czart, chłopiec, chłop, orzeł, osieł, krawiec, szewc i t. d.

9. *Które rzeczowniki nieżywotne mają IVty przyd. liczby poj. jak IIgi?*

W niektórych wyrażeniach utartych n. p.: spłatać figl**a**, stanąć dęb**a**, tańczyć mazurk**a**, walc**a**; grać wist**a**, maryasz**a**; wziąć kij**a** na kogo; dostać kosz**a**, arbuz**a**; wywinąć kominka, dać drapak**a**, szturchańc**a**; widziałem trup**a**; kupiłem sobol**a** (futro).

10. Jak się kończy Vty przyp. liczby poj.?

Po twardych spółgłoskach na **e** zmiękczające (patrz wyżej).

Po miękkich spółgłoskach na **u** n. p.: koni**u**, rysi**u**, pawi**u**, panicz**u**, gołębi**u**, jeleni**u**, Stasi**u**, Jasi**u**.

Rzeczowniki zakończone na **ec** mają w tym **e** zmiękczające n. p.: ojciec, ojcz**e**; chłopiec, chłopcz**e**; kupiec, kupcz**e**; szewc, szewcz**e**.

Rzeczowniki zakończone na **k, g, ch, h** mają **u** n. p.: człowiek**u**! synk**u**! wrog**u**! duch**u**! druh**u**! Wojciech**u**!

11. Jaka zmiana zachodzi w Vtym przypadku ze samogłoską stojącą przed końcową spółgłoską?

Samogłoska ta zwątla się na **e** n. p.: anioł, aniel**e**; sąsiad, sąsiedzi**e**; rząd, rzędzi**e**; ząb, zębi**e**; dąb, dębi**e**.

12. Jak się kończy VII przyp. liczby poj.?

Po twardych spółgłoskach na **e** zmiękczające, po miękkich na **u**, jak Vty przypadek n. p.: w teatrz**e**, w koni**u**.

Rzeczowniki zakończone na **k, g, ch, h** kończą się w tym przyp. na **u** n. p. w kij**u**, w bok**u**, w stog**u**, w groch**u**, w Boh**u**.

Liczba mnoga.

1. Jaka jest końcówka 1go przypadku liczby mnogiej?

Owie, i, y n. p.: anioł**owie**, anioł**y**, aniel**i**; pan**owie**, pan**y**; chłop**y**, chłop**i**; król**owie**, król**e**; kapłan**y**, kapłan**i**; wilk**i**, wilc**y**; Grek**i**, Grec**y**; obywatel**e**, pisarz**e**, chłopc**y**, Ateńczyk**owie**, Ateńczyc**y**; młodzieńc**e**, młodzieńc**y**; Tatar**owie**, Tatarz**y**, Tatar**y**; doktor**owie**, doktorz**y**, doktor**y**; Bułgar**owie**, Bułgar**y**.

2. *Jak nazywają się formy zakończone w tym przypadku na* **owie, e** *lub* **i***?*

Forma **osobowa** n. p.: Święci aniołowie; święci anieli; zacni panowie; bogaci chłopi; pobożni kapłani; dzielni obywatele; pilni pisarze.

3. *Jak nazywamy formy tego przypadku zakończone na* **y***?*

Forma **rzeczowa** n. p.: święte anioły; zacne pany; bogate chłopy; pobożne kapłany; dzikie Tatary; sławne doktory.

4. *Kiedy oznacza jednak końcówka* **y** *formę osobową?*

Jeżeli końcówka ta stoi po: **c, dz, cz, dż, ż, rz,** bo wtenczas zastępuje literę **i** n. p.: chłopcy, słudzy, parobcy, doktorzy, majorzy, więc w rzeczownikach na **ec, ca.**

5. *Które rzeczowniki mają Iszy przyp. liczby mn. zakończony na* **e***?*

Osobowe rzeczowniki zakończone na **anin** n. p.: chrześcianin, chrześcianie; poganin, poganie; mieszczanin, mieszczanie.

6. *Które rzeczowniki mają w Iszym przyp. liczby mn. koniecznie zakończenie* **y***?*

Rzeczowniki **zwierzęce** i **nieżywotne** n. p.: rowy, osty, mosty, psy, koty, orły, osły, żywoty, urzędy, szczegóły.

7. *Które rzeczowniki nieżywotne i zwierzęce mają w tym przypadku zakończenie* **i***?*

Rzeczowniki zakończone w I przyp. liczby poj. na **k, g,** po których nie można nigdy pisać **y** n. p.: stogi, głogi, boki, stoki, uroki, wybiegi, kołki, worki, sęki; jest to jednak forma rzeczowa, **i** jest tutaj tylko zastępczem zamiast **y.**

8. Które rzeczowniki mają w tym przypadku zakończenie **e**?

1. Te które nie mogą tworzyć formy na **cy**, ani na **owie** n. p.:
ci—włodarz**e**, piekarz**e**, gości**e**, ludzi**e**, stróż**e**, gracz**e**,
te—koni**e**, rysi**e**, niedźwiedzi**e**, tchórz**e**, krogulc**e**,
te—paznokci**e**, łokci**e**, liści**e**, widelc**e**, noż**e**,
te—kopc**e**, gościńc**e**, odcieni**e**,
ci—wielbiciel**e**, obywatel**e**, dziedzic**e**, panicz**e**.

2. Wyrazy pochodzące z obcych języków zakończone na **ns** n. p.: romans, romans**e**, kwadrans, kwadrans**e**; ordynans, ordynans**e**.

9. Jak kończą się w I przyp. liczby mn. rzeczowniki pochodzące z łaciny a zakończone na: **ant, ent, in, es, et, kt**?

Tworzą go najczęściej na **a** lub mniej zwyczajnie na **y** n. p.:

testament,	testament**a**	lub	testament**y**,
dokument,	dokument**a**	"	dokument**y**,
egzamin,	egzamin**a**	"	egzamin**y**,
interes,	interes**a**	"	interes**y**,
dekret,	dekret**a**	"	dekret**y**,
akt,	akt**a** (papiery)	"	akt**y** (w dramacie.)
punkt,	punkt**a**	"	punkt**y**.

As ma tylko as**y**; kondukt, kondukt**y**; bilet, bilet**y**.

10. Jak się kończy II przyp. liczby mnogiej?

Po twardych spółgłoskach na **ów**, po miękkich na **i** n. p.: anioł**ów**, ojc**ów**, pan**ów**, dęb**ów**, chłop**ów**, stog**ów**, chwast**ów**, kon**i**, liśc**i**, niedzwiedz**i**, gołęb**i**, jelen**i**, cien**i**, sobol**i**, okon**i**.

11. Które rzeczowniki mają podwójną formę na **ów**, *a także na* **i**?

Dość liczne osobowe rzeczowniki zakończone na **l** i **rz** n. p.: król, król**ów**, król**i**; włódarz, włodarz**ów**, włodarz**y**; lekarz, lekarz**ów**, lekarz**y**; obywatel, obywatel**ów**, obywatel**i**; pisarz, pisarz**ów** (książek), pisarz**y** (urzędników); uczeń, uczn**iów** (w szkołach), uczn**i** (u rzemieślnika).

12. Jak się tworzy II przyp. liczby mnogiej rzeczowników, zakończonych w I przyp. liczb. poj. na **anin**?

Odrzucając końcówkę **in** n. p. chrześcianin, chrześcian; poganin, pogan: Indyanin, Indyan; Krakowianin, Krakowian; Rzymianin, Rzymian.

13. Które drugie przypadki liczby mnogiej nie dadzą się podciągnąć pod żadną z powyższych reguł?

Przyjaciel	ma	w	II	przyp.	liczby	mn.	przyjaciół.
Nieprzyjaciel	“	“	“	“	“	“	nieprzyjaciół.
Ksiądz	“	“	“	“	“	“	księży.
Zając	“	“	“	“	“	“	zajęcy.
Brat	“	“	“	“	“	“	braci.
Jęczmień	“	“	“	“	“	“	jęczmion.

14. Jak się kończy IV przyp. liczby mn.?

Rzeczowniki osobowe mają go jak II przyp. liczby mn.; rzeczowniki rzeczowe i zwierzęce jak Iszy przyp. liczby mn.

15. Jak się kończy VI przyp. liczby mn.?

Na **ami** lub **mi** n. p.: anioł**ami**, król**ami**, pisarz**ami**, koń**mi**, woł**mi**, przyjacioł**mi**, gość**mi**, ludź**mi**, kij**ami**, pieniędz**mi**. Niekiedy skraca się ta końcówka na **y**, lub po **g, k** na **i** n. p.: ze lw**y**, z anioł**y**, z chart**y**; z bitnymi wojownik**i**, niedawnymi czas**y**.

16. Jak się kończy VII przyp. liczby mn.?

Na **ach**, mówi się także jednak: we Włosz**ech**, w Niemcz**ech**, w Węgrzech, w Prusiech.

Nieregularności w Iszej odmianie.

1. Które rzeczowniki mają jeden przypadek nieregularny?

Lud V przyp. liczby poj. lud**u**; dziad, dziad**u**; Jezus Chrystus, Jez**u** Chryst**e**; Bóg, Boż**e**: (zamiast Bogi**e**); syn, syn**u**.

2. *Które rzeczowniki mają tylko liczbę pojedynczą według Iszej odmiany, a liczbę mnogą zastępują wyrazem zupełnie innego pochodzenia?*

Człowiek, liczba mn. ludzi**e**, ludz**i**, ludzi**om**, ludzi**e**, ludź**mi**, w ludzi**ach**.

Brat, licz. mn. braci**a**, brac**i**, braci**om**, brac**i**, braci**a**, brać**mi**, w braci**ach**.

Ksiądz, liczba mn. księż**a**, księż**y**, księż**om**, księż**y**, księż**a**, księż**mi**, w księż**ach**.

Szlachcic, liczba mn. szlacht**a**, szlacht**y**, szlachci**e**, szlacht**ę**, szlacht**a**, szlacht**ą**, w szlachci**e** — jest to więc rzeczownik zbiorowy żeński.

Rok, liczba mn. lat**a**, lat, lat**om**, lat**a**, lat**a**, la**tami**, w lat**ach**.

3. *Które rzeczowniki mają w niektórych przypadkach dwojakie zakończenie?*

Dom—VII przyp. liczby poj. w dom**ie** (w budynku) w dom**u**.

Jęczmień liczba mn. jęczmieni**e** lub jęczmion**a**, jęczmion, jęczmion**om**, jęczmion**a**, jęczmion**ami**, w jęczmion**ach**.

Raz, przyp. II raz**u**, przyp. VI liczby poj. **tym** raz**em** i **tą** raz**ą**.

Włoch, liczba mn. Włosi lub Włoch**y**, Włoch**ów**, Włoch**om**, Włoch**ów**, Włoch**y**, Włoch**ami**, we Włoch**ach**. Podobnie odmieniają się: Czech, mnich. Forma Włosi, Czesi, mnisi jest więc tylko I. przypadkiem liczby mnogiej.

4. *Które rzeczowniki mają znacznie odmienny źródłosłów w I niż innych przypadkach?*

Ojciec, źródłosłów ojc. Dzień, źródłosłów dń. Tydzień, źródłosłów tygodń, II przyp. tygodni**a**. Dech, tch**u**, tch**em** i t. d.; II przyp. może także być dech**u**. Oddech odmienia się regularnie: oddech**u** i t. d.

Egzamin, cud mają liczbę mnogą rodzaju nijakiego: egzamin**a**, cud**a**.

5. *Które rzeczowniki nazywamy ułomnymi?*

Takie, którym brakuje jednego, dwóch lub więcej przypadków.

6. *Które formy rzeczowników ułomnych należą do pierwszej odmiany?*

Od wyrazu, **jaw**, używa się tylko **na jawie.**
" " **wet,** " " " **za wet.**
" " **bezcen,** " " " **za bezcen.**

7. *Które rzeczowniki zachowały się tylko w jednym przypadku, od nieużywanego obecnie przypadku Igo?*

Raptem, duszkiem, milczkiem, nurkiem, chyłkiem, hurmem, ukradkiem, bez liku, na przełaj, na oścież.

8. *Które rzeczowniki nie mają liczby pojedyńczej, a należą do tej odmiany?*

Czary, czaty, dąsy, finanse, migi, okulary, wschody albo schody, zwiady, zaloty.

IIga Odmiana.

1. *Które rzeczowniki należą do IIgiej odmiany?*

Rzeczowniki rodzaju nijakiego zakończone na **o** lub **e.**

2. *Kiedy kończą się rzeczowniki rodzaju nijakiego na* **o**?

Jeżeli przed tą końcową samogłoską stoi jaka twarda spółgłoska n. p.: słowo, jezioro, miasto, sioło, gorąco.

3. *Kiedy kończą się rzeczowniki rodzaju nijakiego na* **e**?

Jeżeli przed tą końcową samogłoską stoi jaka miękka spółgłoska n. p.: pole, morze, oblicze, serce, lice.

4. *Po jakiej spółgłosce może więc stać* **o** *lub* **e**?

Po spółgłosce **c.**

5. Co należy zauważyć o rzeczownikach rodzaju nijakiego?

1. Że mają trzy przypadki równobrzmiące t. j. I, IV i V.

2. Że I, IV, V przypadek liczby mnogiej kończą się na **a** n. p.: słow**a**, jezior**a**, miast**a**, pol**a**, oblicz**a**, serc**a**.

6. Ile wzorców jest w drugiej odmianie?

Dwa: jeden dla rzeczowników zakończonych na **o**, drugi dla rzeczowników zakończonych na **e**.

Pierwszy wzorzec. Drugi wzorzec.

Liczba pojedyńcza.

I	Koło	Pole
II	Koła	Pola
III	Kołu	Polu
IV V	}jak przyp. I	}jak przyp I
VI	Kołem	Polem
VII	w Kole	w Polu

Liczba mnoga.

I	Koła	Pola
II	Kół	Pól
III	Kołom	Polom
IV V	}jak przyp. I	}jak przyp. I
VI	Kołami	Polami
VII	w Kołach	w Polach

Uwagi o poszczególnych przypadkach.

1. *Jakie zakończenie ma przyp. III liczby poj.?*

Ma zawsze zakończenie **u** n. p.: koł**u**, pol**u**, serc**u**, czoł**u**. Tylko południe ma w tym przypadku, południ**owi**.

2. *Jakie zakończenie ma VII przyp. liczby poj.?*

Rzeczowniki zakończone w I przyp. liczby poj. na **o** mają w VIImym przyp. **e** zmiękczające, przed którem spółgłoska końcowa źródłosłowu się zmiękcza n. p.: koło, kol**e**; żebro, żebrz**e**; słowo, słowi**e**, jezioro, jeziorz**e**; bagno, bagni**e**; miasto, mieści**e**; ciasto, cieści**e**; żelazo, żelezi**e**.

Rzeczowniki zakończone w I przyp. liczby poj. na **e, ko, go, cho** mają w tym przypadku zakończenie **u** n. p.: pole, pol**u**; serce, serc**u**; ucho, uch**u**; wieko, wiek**u**; dwojgo, dwojg**u**.

3. *Co zauważyć należy o Iszym przypadku liczby mnogiej?*

Niektóre rzeczowniki zakończone na **e** stwardzają przed końcówką **a** spółgłoskę n. p.: wesele, wesoł**a**; ziele, zioł**a**; ta stwardzona spółgłoska zostaje także w IIIcim, VI i VIImym przypadku.

4. *Jak się tworzy IIgi przyp. liczby mn. tej odmiany?*

Tworzy się z Igo przyp. liczby poj. odrzuceniem końcowej samogłoski n. p.; koło, kół; pole, pól; słowo, słów; jezioro, jezior; nazwisko, nazwisk; proroctwo, proroctw.

Przypadek ten nie może więc mieć nigdy końcówki **ów**: tylko wyrazy zgrubiałe na **sko** zakończone mają w tym przypadku **ów** n. p.: chłopisko, chłopisk**ów**; wilczysko, wilczysk**ów**.

5. *Co dzieje się w IIgim przyp. liczby mn. z rzeczownikami mającymi podwójną spółgłoskę przed zakończeniem* **o**?

Takie rzeczowniki przybierają przed ostatnią spółgłoską **e** zmiękczające n. p.:

Gumno	źródł.	gumn	II	przyp.	l.	mn.	gumien,
płótno	"	płótn	"	"	"	"	płócien,
okno	"	okn	"	"	"	"	okien,
drewno	"	drewn	"	"	"	"	drewien,
bagno	"	bagn	"	"	"	"	bagien,
srebro	"	srebr	"	"	"	"	sreber,

ale ziarno ma ziarn.

6. *Które spółgłoski podlegają zmiękczeniu przed tem* **e**?

Spółgłoski **m, t, w, g, k.**

7. *Które rzeczowniki nie przybierają* **e** *choć w nich się znajduje zbieg spółgłosek?*

Rzeczowniki zakończone na **sko, smo, sto, stwo;** te odrzuczają tylko samogłoskę końcową n. p.: pismo, pism; miasto, miast; zwycięztwo, zwycięztw. Podobnie mają: piętno, piętn; ziarno, ziarn.

8. *Które rzeczowniki tworzą II przyp. liczby mn. podług pierwszej odmiany?*

Rzeczowniki zgrubiałe na **sko** zakończone a utworzone od rzeczowników rodzaju męskiego n. p.:

(chłop)	chłopisko,	chłopisk**ów**;
(mąż)	mężysko,	mężysk**ów**;
(człek)	człeczysko,	człeczysk**ów**;
(pies)	psisko,	psisk**ów**;
(kot)	kocisko,	kocisk**ów**;
(nóż)	nożysko,	nożysk**ów**.

9. *Jakie jest jeszcze szczególne zakończenie II przypadku liczby mnogiej?*

Zakończenie **i** lub **y** n. p.: narzędz**i**, nozdrz**y**, narzecz**y**, bezpraw**i**, orędz**i**, pien**i**.

10. *Jak można skrócić końcówkę VIgo przypadku liczby mnogiej* **ami**?

Można skrócić końcówkę na **y** n. p.: słow**y** zamiast słow**ami**; dzieł**y** zamiast dzieł**ami**.

Nieforemności w IIgiej odmianie.

Czoło część twarzy ma VII przyp. l. poj. czole.
Czoło (przód) " " " " " czele.

Dobro w dobr**u**.

Niebo ma podwójną liczbę mnogą: nieba i niebios**a**, niebios, niebios**om**, niebios**ami**, w niebios**ach** lub niebiesi**ech**.

Oko część ciała, ma nieforemną liczbę mnogą: ocz**y**, ocz**u** albo ocz**ów**, ocz**ami** albo ocz**yma**, w ocz**ach**.

Oko w sieci ma: ok**a**, ok, ok**om** i t. d.

Ucho, (u naczynia) liczba mn. uch**a**, uch i t. d.
Ucho, część ciała, liczba mn. usz**y**, II przyp. usz**u** albo usz**ów**, III usz**om**, VI usz**ami** albo usz**yma**, VII w usz**ach**.

Lata liczba mn. od: rok ma VII przyp. liczby mn. w lat**ach** lub w leci**ech**.

Usta używa się tylko w liczbie mnogiej i ma w VIImym przypadku: w ust**ach** lub w ści**ech**.

Rzeczowniki zakończone na **um** wzięte z łaciny są w liczbie pojedyńczej nieodmienne n. p. nasze gimnazyum, II przyp. naszego gimnazyum, III naszemu gimnazyum, VII w naszem gimnazyum. Liczbę mnogą mają na **a** n. p.: gimnazyum, gimnazy**a**; kolegium kolegi**a**; liceum, lice**a**, lice**ów**, lice**om**, lice**ami**, w lice**ach**.

Dziecko ma liczbę mnogą nieforemną: I dzieci, II dzieci, III dzieci**om**. VI dzieć**mi**, VII w dzieci**ach**.

IIIcia Odmiana.

1. Które rzeczowniki należą do IIIciej odmiany?

1. Rzeczowniki rodzaju żeńskiego zakończone na: **d, i.**

2. Rzeczowniki męskie na **a** n. p.: sędzia, hrabia, sługa, wojewoda, kaznodzieja, obrońca, mówca, kłamca, potwarca.

3. Nazwiska familijne na **a** n. p.: Wydżga, Kmita, Sapiecha.

4. Nazwiska familijne na **o** n. p.: Chodźko, Ryłło, Tarło, Fredro, Jagiełło, Stuczko, Oczko.

Liczba pojedyńcza.

I	Ryba	Bania	Pani
II	Ryby	Bani	Pani
III	Rybie	Bani	Pani
IV	Rybę	Banię	Panią
V	Rybo	Banio	Pani
VI	Rybą	Banią	Panią
VII	w Rybie	w Bani	w Pani

Liczba mnoga.

I	Ryby	Banie	Panie
II	Ryb	Bań	Pań
III	Rybom	Baniom	Paniom
IV	} Jak przypadek pierwszy		
V			
VI	Rybami	Baniami	Paniami
VII	w Rybach	w Baniach	w Paniach

Uwagi o poszczególnych przypadkach.

1. Jak się kończą rzeczowniki tej odmiany w I przyp. liczby poj.?

1. Na **a** z poprzedzającą spółgłoską twardą n. p.: ryb**a**, głow**a**.

2. Na **a** z poprzedzającą spółgłoską miękką n. p.: bani**a**, łani**a**.

3. Na **i** n. p.: pan**i**, mistrzyn**i**.

4. Wyrazy z języków łacińskiego lub greckiego przyjęte jak: Juli**a**, Mary**a**, traged**ya**, lin**ia** i inne zakończone na **ia**, **ya**.

2. Jak się kończy II przyp. l. p. tej odmiany?

Na **y** lub **i**, które zajmuje miejsce litery **a** z Igo przyp. n. p.: ryb**a**, ryb**y**; głow**a**, głow**y**; wież**a**, wież**y**; róż**a**, róż**y**.

3. Jaką formę mają w II przyp. l. p. rzeczowniki na **i**?

Formę równą przypadkowi pierwszemu n. p.: I pan**i**, II pan**i**.

4. Jak tworzą rzeczowniki zakończone na **ia** *IIgi przyp. l. p.?*

Jedne odrzucają tylko **a** n. p.: I bani**a**, II bani; łani**a**, łani; drugie a mianowicie cudziemskie zamieniają **a** na **i** n. p.: Juli**a**, Juli**i**; Mary**a**, Mary**i**; traged**ya**, traged**yi**; pas**ya**, pas**yi**; Angli**a**, Angli**i**; ide**a**, ide**i**; ale: bo**a**, bo**y**; statu**a**, statu**y**.

5. Jak tworzą rzeczowniki zakończone na **ja** *IIgi przyp. l. p.?*

Zamieniają końcówkę **ja** w **i** n. p.: szy**ja**, szy**i**; nadzie**ja**, nadzie**i**; zawie**ja**, zawie**i**; **j** nie może tu być nigdy zatrzymane.

6. *Kiedy musi się IIgi przyp. l. p. kończyć na* **i** *w wyrazach na* **a**?

Jeżeli przed końcówką **a** stoi **g**, **l**, **k** n. p.: noga, nogi; droga, drogi; ręka, ręki; męka, męki; wola, woli; fala, fali.

7. *Kiedy musi się w wyrazach na* **a** *IIgi przyp. l. p. kończyć na* **y**?

Jeżeli przed końcówką **a** stoi **d**, **ch**, **ł**, **r**, **t**, **rz**, **sz**, **s**, **c** w ogóle twarde n. p.: buda, budy; socha, sochy; powała, powały; kara, kary; buta, buty; burza, burzy; kiełbasa, kiełbasy; czasza, czaszy; szklenica, szklenicy.

8. *Jak się kończy IIIci przyp. l. p. tej odmiany?*

Na **e** zmiękczające poprzedzającą spółgłoskę twardą t. j. **b** na **ḃ**, **p** na **ṗ**, **f** na **ḟ**, **m** na **ṁ**, **n** na **ń**, **r** na **rz**, **ł** na **l**, **k** na **c**, **g** na **dź**, **s** na **ś**, **z** na **ź** n. p. baba, babie; łapa, łapie; szafa, szafie; tama, tamie; ściana, ścianie; powała, powale; ręka, ręce; ostrcga, ostrodze; uciecha, uciesze; cnota, cnocie; bieda, biedzie; osa, osie; koza, kozie; góra, górze.

9. *Jak się kończy IIIci przyp. l. p. rzeczowników mających przed* **a** *spółgłoskę miękką, lub samogłoskę* **y**, **i**, *zakończonych na* **i** *wreszcie na spółgłoskę miękką?*

Kończy się zawsze na **i** lub zastępujące je **y** n. p.: bania, bani; wola, woli; komedya, komedyi; pani, pani; wieża, wieży; burza, burzy; susza, suszy.

10. *Co się dzieje niekiedy w IIIcim przyp. l. p. z literą* **a** *znajdującą się w źródłosłowie?*

Zamienia się w **e** n. p.: miara, mierze; wiara, wierze; ofiara, ofierze; jazda, jeździe; gwiazda, gwieździe; obiata, obiecie; niewiasta, niewieście.

11. Jak się kończy IV przyp. l. p. tej odmiany?

Rzeczowniki mające przed końcówką **a** twardą spółgłoskę, kończą się w tym przypadku na **ę** n. p.: głowę, rękę, babę, muchę, Fredrę, Turnę, Sanguszkę.

Rzeczowniki mające przed końcówką **a** miękką spółgłoskę kończą się w tym przypadku na **ę** n. p. banię, paszę.

Rzeczowniki swojskie na: **ja, ca, dza, sia, zia** mają **ę** n. p.: nadzieję, pracę, miedzę, Zosię, buzię.

Końcówkę **ą** w tym przypadku mają: 1. swojskie wyrazy pan**i**, bogin**i**, ksien**i**, sukni**a**, msz**a**, rol**a** (grunt), wiśni**a**, studnia. 2. Cudzoziemskie zakończone na **ya, ia** n. p.: Mary**a**, Mary**ą**; Zofi**a**, Zofi**ą**; komedya, komedy**ą**; geografi**a**, geografi**ą**.

12. Jak się kończą w Vtym przyp. l. p. rzeczowniki mające przed końcówką **a** *spółgłoskę twardą lub miękką?*

Mają końcówkę **o** n. p.: ryb**o**! głow**o**! bani**o**! łani**o**! wież**o**! koz**o**!

13. Jak się kończą w Vtym przyp. l. p. imiona żeńskie, osobowe zdrobniałe, mające przed końcówką **a** *miękką spółgłoskę?*

Mają końcówkę **u** n. p.: Kasi**u**! Maryni**u**! Małgosi**u**! rybci**u**! cioci**u**! ciocink**u**! babink**u**! Marynk**u**! lecz nóżk**o**! rączk**o**! sukienk**o**! główk**o**! bo to nie są osobowe.

14. Jaką końcówkę mają w Vtym przyp. l. p. męskie rzeczowniki na **a** *i nazwiska familijne?*

Mają końcówkę **o** n. p.: hrabi**o**! wojewod**o**! kaznodziej**o**! obrońc**o**! kłamc**o**! Kmit**o**! Wydżg**o**!

15. Jak się kończy Vty przyp. l. p. tej odmiany?

Kończy się zawsze na **ą** n. p.: ryb**ą**, pani**ą**, bani**ą**, rol**ą**, z Kasi**ą**, z Jagiełł**ą**.

16. Jak się kończy VIImy przyp. l. p. tej odmiany?

Jest zupełnie równy trzeciemu.

17. Jak się kończą I, IV i V przyp. l. mn. tej odmiany?

Na **y** jeżeli w I przyp. l. p. mają przed końcówką **a** twardą spółgłoskę n. p. ryby, rady, kary, osy, roty, ławy, łoży — po **g, k** stoi **i** n. p.: matki, nogi.

Na **e** jeżeli w I przyp. l. p. mają przed końcówką **a** miękką spółgłoskę lub kończą się na **i** lub **ja** n. p.: rola, role; bania, banie; pani, panie; nadzieja, nadzieje; Marya, Marye; Zofia, Zofie; linia, linie; tragedya, tragedye.

Rzeczowniki męskie na **a** przechodzą do Iszej odmiany więc mają ten przypadek na **owie** n. p.: sędziowie, hrabiowie, Kmitowie, Fredrowie, na **i** lub **y** n. p.: sługi, słudzy, mówcy, starości, wojewodzi, wreszcie formy rzeczowe n. p.: (te) starosty, wojewody, Kmity, Tarły, cieśle, kaznodzieje, sędzie, (te) zabójcy, rządcy, kłamcy, oprawcy.

18. Jak tworzymy IIgi przyp. l. mn. tej odmiany?

Odrzucając końcówkę **a** z Igo przyp. l. p. n. p.: baba, bab; noga, nóg; głowa, głów; rada, rad; praca, prac; szafa, szaf; wieża, wież.

19. Co czynimy, jeżeli po odrzuceniu **a** *powstaje zbieg spółgłosek trudny do wymówienia?*

Przed ostatnią spółgłoskę wstawiamy **e** lub **ie** n. p.: matka, matk, staje się matek; łza, łz, łez; igła, igł, igieł; ikra, ikr, ikier; sosna, sosn, sosien lub sosen; trumna, trumn, trumien: wanna, wann, wanien.

Niekiedy zachodzi tu zwątlenie samogłoski n. p.: ręka, rąk; męka, mąk.

Zakończenie **ów** nie może tu być nigdy a więc nie: siostrów lecz sióstr; nie pigwów lecz pigw; nie ćmów lecz ciem.

20. Jak brzmi IIgi przyp. l. mn. wyrazów cudzoziemskich zakończonych na: **ya, ia**?

Końcówkę **a** zamieniamy na **j** n. p.: prowincya, prowincyj; herezya, herezyj; linia, linij; tragedya, tragedyj, a to dla odróżnienia ich od IIgo przyp. l. p. prowincyi, herezyi, linii, tragedyi.

21. Jak brzmi IIgi przyp. l. mn. wyrazów mających w I przyp. l. poj. miękką spółgłoskę przed końcówką tego przypadku?

Te rzeczowniki kończą się w tym przypadku na spółgłoskę n. p.; bania, bań; łania, łań; pani, pań; gospodyni, gospodyń.

22. Jak tworzymy II przyp. l. mn. rzeczowników zakończowych na **dnia, tnia, lnia, wnia, cznia** *i t. p.?*

Odrzucamy **a**, więc: tych pochodni, tych kłótni, tych szwalni, tych głowni, tych wyroczni, tych wozowni, tych mszy, kuźni, kuchni.

Rękojmia, tych rękojmi; nadzieja, tych nadziei; zawieja, tych zawiei; swywola, tych swywoli; wieczerza, tych wieczerzy.

23. Jak kończy się II przyp. l. mn. rzeczowników męskich na **a**?

Kończy się zawsze na **ów** n. p.: starostów, wojewodów, mówców, hrabiów, sędziów, Tarłów, Jagiełłów. Tylko mężczyzni, mężczyzn; sługi, sług; kaznodzieja, kaznodziei; cieśle, tych cieśli.

Nieforemności zachodzące w IIIciej odmianie.

Nadzieja, szyja, knieja, i inne zakończone na **ja** mają V przyp. l. p. na **o** n. p.: nadziejo! szyjo! kniejo!

Ręka ma w liczbie mnogiej: ręce, rąk, rękom, rękami albo rękoma, w rękach albo w ręku.

Węgry (kraj), **Niemcy** (kraj), **Prusy** mają VII przyp. (w) Węgrzech, Niemczech, Prusiech. **Włochy** (kraj), we Włoszech.

IVta Odmiana.

1. Które rzeczowniki należą do IVtej odmiany?

Rzeczowniki żeńskie zakończone na spółgłoskę n. p. kąpiel, brew, rzecz, ość, kość, moc, noc.

	Liczba pojed.	**Liczba mnoga.**
I	Kość	Kości
II	Kości	Kości
III	Kości	Kościom
IV	Kość	Kości
V	Kości	Kości
VI	Kością	Kośćmi
VII	w Kości	w Kościach

Uwagi nad poszczególnemi przypadkami.

1. Jak się kończy IIgi przyp. l. poj. tej odmiany?

Na **i**, które po: **c, dz, cz, sz, ż, rż, s** zastępuje się przez **y** n. p.: koś**ci**, os**i**, twarz**y**, przepaś**ci**, mysz**y**, własnoś**ci**.

2. Które wyrazy wyrzucają w II przyp. l. poj. **e** *znajdujące się w Iszym?*

Zakończone na **ew**, i te mają w tem przypadku **i** n. p.: krew, kr**wi**; brew, br**wi**; marchew, march**wi**; chorągiew, chorąg**wi**; dalej wieś, ws**i**; płeć, płc**i**; i t. d.

3. Co się staje niekiedy z samogłoską **ą** *stojącą w źródłosłowie?*

Zamienia się w IIgim przyp. l. p. i w dalszych na **ę** n. p.: gałąź, gał**ę**zi; uprząż, upr**zę**ży.

4. *Jak kończy się przyp. I i IV l. mn. IV odmiany?*

Kończy się jak IIgi przyp. l. poj. albo na **e**.

5. *Ile więc końcówek mamy w tych przypadkach?*

Trzy: **i**, **y**, **e** n. p.: koś**ci**, ws**i**, noc**y**, lub noc**e**.

6. *Które rzeczowniki mają w tych przypadkach końcówkę* **ie**?

Rzeczowniki zakończone w I przyp. l. poj. na **ew** n. p.: marchew, march**wie**; żagiew, żag**wie**; chorągiew, chorąg**wie**.

7. *Jak odmienia się rzeczownik* **cześć**?

I Cześć, II Czci, III Czci, IV Cześć, V Czci, VI Czcią, VII Czci. Liczby mnogiej nie ma.

Vta Odmiana.

1. *Które rzeczowniki należą do Vtej odmiany?*

Rzeczowniki rodzaju nijakiego kończące się na **ę** n. p.: źrebię, imię.

2. *Jak się kończą źródłosłowy tych rzeczowników?*

Na **t** n. p.: zwierzę, zwierzę**t**'; źrebię, źrebię**t**'; cielę, cielę**t**'.

Na **en** n. p.: imię, imi**en**; wymię, wymi**en**.

Liczba pojedyncza.

I	Zwierzę	Imię
II	Zwierzęc**ia**	Imien**ia**
III	Zwierzęc**iu**	Imien**iu**
IV	Jak przypadek	pierwszy
V	Jak przypadek	pierwszy
VI	Zwierzęc**iem**	Imien**iem**
VII	w Zwierzęc**iu**	w Imien**iu**

Liczba mnoga.

I	Zwierzęta	Imiona
II	Zwierząt	Imion
III	Zwierzętom	Imionom
IV	jak przypadek pierwszy	
V		
VI	Zwierzętami	Imionami
VII	w Zwierzętach	w Imionach

Uwagi nad poszczególnemi przypadkami.

1. *Jak się kończy przyp. II l. poj.?*

Na **ia**, przed którem **t** zmiękcza się na **ć**, **n** na **ń** naturalnie bez znaku zmiękczenia.

2. *Jak się kończy III i VII przyp. l. poj.?*

Na **iu**, przed którem ma miejsce powyższe zmiękczenie.

3. *Jak się kończy VI przyp. l. poj.?*

Na **iem**, przed którem **t** zamienia się w **c**, **n**, **ń** n. p. zwierzęciem, cielęciem, imieniem.

4. *Jak brzmi VII przyp. l. poj.?*

Tak jak IIIci przyp. liczby poj.

5. *Jak kończy się I przyp. l. mn.?*

Na **a**, które się dodaje do czystego źródłosłowu n. p.: zwierzęta, imiona. Litera **e** znajdująca się w źródłosłowie zwątla się w **o**.

6. Jak kończy się II przyp. l. mn.?

Drugi przyp. liczby mn. jest źródłosłowem z zwątloną samogłoską n. p.:

I przyp.	źródłosłów	II przyp l. mn.
zwierzę	zwierzęt	zwierząt
źrebię	źrebięt	źrebiąt
kocię	kocięt	kociąt
imię	imien	imion
znamię	znamien	znamion
wymię	wymien	wymion.

7. Jakie są zakończenia pozostałych przypadków liczby mnogiej?

Przyp. III, VI, VII liczby mn. kończą się jak w formie Iszej na **om, ami, ach** n. p.: zwierzęt**om**, zwierzęt**ami**, zwierzęt**ach**; imion**om**, imion**ami**, imio**nach**.

Nieregularności w Vtej odmianie.

Dziecię ma liczbę mnogą: I, II, IV, V przyp. dzieci, III dzieci**om**, VI dzieć**mi**, VII w dzieci**ach**.

Książę ma w liczbie poj. dwojaką formę: pełną i ściągniętą n. p.:

II	książęci**a**	księci**a**
III	książęci**u**	księci**u**
IV	jak IIgi przypadek	
V	jak Iszy przypadek	
VI	książęci**em**	księci**em**
VII	książęci**u**	księci**u**.

12. Zaimki.

1. *Co to są zaimki?*

Zaimki są wyrazy zastępujące imię czyli rzeczownik lub przymiotnik.

2. *Co oznaczają zaimki* **osobiste**?

Oznaczają osoby gramatyczne t. j.
Pierwsza, która mówi: **ja, my**.
Druga, do której się mówi: **ty, wy.**
Trzecia, o której się mówi: **on, ona, ono, oni, one.**

3. *Co oznaczają zaimki* **zwrotne?**

Oznaczają, że działanie osoby spada czyli zwraca się na nią samą, np. myję **się**, kupujesz **sobie**, kocha **siebie**, kupiła **sobie.**

4. *Co oznaczają zaimki* **dzierżawcze**?

Oznaczają, że rzecz jaka znajduje się w czyjem dzierżeniu (posiadaniu), n. p. mam książkę czyli **moja** książka.

5. *Które są zaimki* **dzierżawcze**?

I osoba: **mój, moja, moje; nasz, nasza, nasze.**
II " **twój, twoja, twoje; wasz, wasza, wasze.**
III " **jego, jej, ich.**

6. *Co oznaczają zaimki* **wskazujące**?

Zaimki **wskazujące** służą do wyraźnego oznaczenia osoby lub rzeczy, o której się mówi, n. p. **te** pióra są dobre; **owa** niewiasta jest uboga; **ten** nóż jest ostry; **ów** jest tępy.

7. *Które są zaimki* **wskazujące**?

On, ona, ono; oni, one. Ten, ta, to; ci, te. Ów, owa, owo; owi, owe. Jego, jej, jego; ich. Sam, sama, samo; sami, same. Tamten, tenże, taki, takowy. Tentu, tatu, totu; citu, tetu.

8. *Do czego służą zaimki* **pytające?**

Zaimki **pytające** pytają o jaką osobę lub rzecz, którą się kładzie w odpowiedzi, n. p. **kto** to pisał? Brat. **Co** pisał brat? Pisał list.

9. *Ilorakie są zaimki* **pytające?**

I Rzeczowne: **kto? co? któż? cóż?**

II Przymiotne: **czyj? czyjże? który? jaki? któryż? jakiż?**

10. *Do czego służą zaimki* **względne?**

Zaimki **względne** służą do połączenia zdania poprzedniego z rzeczownikiem lub zaimkiem, który je poprzedza, n. p. Bóg, **który** stworzył świat, jest wszechmocny. Książki, **które** czytam, są bardzo zajmujące.

Uwaga. Zdanie, zaczynające się od zaimka względnego, ma przed sobą i po sobie przecinek.

11. *Które są zaimki* **względne?**

Kto z domyślnem **ten**, n. p. **kto** wszystko stracił, — **ten, kto** wszystko stracił; **co** z domyślnem **to**, n. p. **co** utonęło, — **to, co** utonęło; **który, która, które; którzy, które; jaki, jaka, jakie; jacy, jakie.**

12. *Do czego służą zaimki* **nieokreślne?**

Zaimki **nieokreślne** służą do ogólnego lub niepewnego przedstawienia osób lub rzeczy, n. p. **Ktoś** przyszedł. Powiem ci **coś.**

13. *Ilorakie są zaimki* **nieokreślne?**

Dwojakie: I rzeczowne: **ktoś, ktokolwiek, coś, cobądź, cokolwiek, nikt, nic.** II przymiotne: **jakiś, któryś, jaki-kolwiek, jaki-tylko, jaki-bądź, którykolwiek, którybądź, czyjkolwiek, czyjś, niczyj, niektóry, niejaki, jeden, niejeden, nijaki, pewien, inny, inszy, każdy, wszelaki, wszego, wszej, wszystek, żaden, co za** (nieodmienne).

14. *Jak się odmieniają zaimki?*

Przez liczby, przypadki i rodzaje, n. p. **ten, ta, to; ci, te; tego, tej, temu, tej, tym.**

15. *Które zaimki nie mają liczby mnogiej?*

Kto, co, nikt, nic, coś, ktoś, ktokolwiek, ktobądź.

Odmiana Zaimków.

Zaimki osobiste.

	Liczba pojedyńcza.		**Liczba mnoga.**	
	I Osoba.	**II Osoba.**	**I Osoba.**	**Osoba**
I	ja	ty	my	wy
II	mnie	ciebie	nas	was
III	mnie, mi	tobie, ci	nam	wam
IV	mnie, mię	ciebie, cię	nas	was
V	o! ja	o! ty	my	wy
VI	mną	tobą	nami	wami
VII	mnie	w tobie	w nas	w was

Uwaga. Zamiast **ci** używa się **ć**, które się do poprzedzającego wyrazu przyczepia, n. p. Milszać złość, niż cnoty — milsza **ci** .... milszyć kłamca, niż prawdziwy — milszy **ci** ....

Zaimek **zwrotny** ma jednę formę dla obydwóch liczb i na wszystkie rodzaje; I (niema); II **siebie; III sobie; IV się** albo **siebie;** V (niema); VI **sobą;** VII **sobie.**

	Liczba pojedyńcza.			Liczba mnoga.	
	Rodzaj męs.	Żeń.	Nij.	Rodzaj męs.	Żeń. i nij.
I	On	Ona	Ono	Oni	One
II	jego, go	jej, niej	jego, go	ich, nich	ich, nich
III	jemu, mu	jej, niej	jemu, mu	im, nim	im, nim
IV	jego, go	ją, nią	je	ich, nich, je	je, nie
V	— —	— —	— —	— —	— —
VI	z nim	nią	niem	nimi	nimi
VII	w nim	w niej	w niem	nich	w nich

Uwagi o zaimkach osobistych.

1. *Co należy zauważyć o skróconych formach tych zaimków?*

Skrócone formy zaimków osobistych: **mi, mię, ci, cię, mu, go** nie mogą zaczynać zdania, nie mogą stać po przyimkach ani po wyrazach **nie, i,** n. p. nie można mówić: **mi** dał odpowiedź, lecz: dał **mi** odpowiedź; nie: **mię** widział, lecz: widział **mię**; nie: i **mi** powiedział, lecz: i powiedział **mi**; nie: ku **mi**, lecz: ku **mnie**.

2. *Co należy zauważyć o użyciu przypadków zaimka osobistego Iszej osoby liczby poj. z przyimkami?*

Dla uniknienia zbiegu kilku spółgłosek przyimki **od, nad, bez, przed, przez, w, z** przybierają na końcu **e** przed tym przyimkiem, n. p. od**e**mnie, nad**e**mną, bez**e**mnie, przed**e**mną, przez**e**mnie, w**e**mnie, z**e**mną.

3. *Jakie skrócenia zaimka osobistego IIciej osoby liczby poj. są używane z przyimkami?*

Zań—za niego; **doń**—do niego; **poń**—po niego; **przezeń**—przez niego.

4. *Co należy zauważyć o zaimku* **zwrotnym***?*

Że nie ma przypadka I ani V, nie ma też liczby mnogiej.

5. *Co należy zauważyć o przypadkach zaimka osobistego IIciej osoby?*

Przypadki zaimka osobistego IIciej osoby przybierają po zaimkach narośl **n** więc mówi się:

przez **n**iego, a nie: przez jego;
przez **n**ią, " " przez ją;
dla **n**iego, " " dla jego;
przy **n**iej, " " przy jej.

Ta narośl jest stałą w VI i VII przypadku obu liczb.

6: *Co należy zauważyć w IV przyp. liczby mn. zaimka osobistego IIciej osoby rodzaju męskiego?*

Przypadek ten ma dwie formy: osobową: **ich, nich** i rzeczową: **je,** n. p. Widziałeś tych mężczyzn? Widziałem **ich**. Kupisz **te** konie? Kupię **je.**

Poważam **ich** (nauczycieli, braci, wodzów).

Karmię **je** (konie, ptaki, robaki).

7. *Co należy zauważyć o przyp. VI l. mn. zaimka osobistego IIciej osoby?*

Ma na wszystkie trzy rodzaje formę **nimi.**

8. *Co należy zauważyć o skróconej formie IV przyp. l. poj. zaimka osobistego IIciej osoby* **go***?*

Używa się tej formy tylko o rzeczownikach rodzaju męskiego tak żywotnych jak i nieżywotnych, n. p. Oto pan Michał, czy **go** znasz? Tam jest strumień, czyś **go** widział? Ale nie można mówić: Widzisz to dziecię, czy **go** znasz? lecz........czy **je** znasz? — bo dziecię nie jest rodzaju męskiego.

Zaimek dzierżawczy.

	Liczba pojedyńcza.			Liczba mnoga.	
	Rodzaj męs.	**Żeń.**	**Nij.**	**Męs.**	**Żeń. i nij.**
I	mój	moja	moje	moi	moje
II	mojego	mojej	mojego	moich	moich
III	mojemu	mojej	mojemu	moim	moim
IV	mój, mojego	moję	moje	moich	moje
V	jak I przyp.			jak I przyp.	
VI	z moim	moją	mojem	moimi	moimi
VII	w moim	mojej	mojem	w moich	moich

Uwagi o poszczególnych przypadkach.

1. *Jakie skrócenia zachodzą w odmianie zaimków dzierżawczych?*

Zgłoska **oj** wypada niekiedy w II i III przyp. liczby poj.; tak powstają formy skrócone: **mego, mej, memu,** zamiast **moje** mówi się **me.**

W VI i VII przyp. l. poj. wypada również **oi, oj,** przez co powstają formy skrócone: **mym, mą, mem, mym, mej,** podobnie w II, III, IV, VI, VII przyp. l. mn.: **mych, mym, mymi, mych.**

2. *Które zaimki odmieniają się według:* **mój, moja, moje?**

Twój, twoja, twoje; swój, swoja, swoje; nasz, nasza, nasze; wasz, wasza, wasze, n. p. **twojego, swojej, naszemu, nasi, waszych, swoich.** Te zaimki dopuszczają podobne skrócenia jak **mój** a więc: **twego, swemu, swych, swymi** t. j. wszędzie gdzie można wyrzucić **oj.**

3. *Co należy zauważyć o zaimku dzierżawczym:* **swój?**

Swój jest właściwie zaimkiem dzierżawczym trzeciej osoby, lecz może się użyć jako zaimek dzierżawczy pierwszej i drugiej, n. p. Wydał **swoje** pieniądze t. j. własne. Wydał **jego** pieniądze t. j. nie własne, lecz innej osoby. Wydałem **moje** pieniądze; lecz można także mówić: wydałem **swoje** pieniądze. Wydałeś **twoje** pieniądze; lecz można także mówić: wydałeś **swoje** pieniądze.

Zaimki pytające.

Liczba pojedyńcza.

I	kto?	który?	co?
II	kogo? czyj?	którego?	czego? czyj?
III	komu?	któremu?	czemu?
IV	kogo?	jak I lub II	co?
V	— — —	— — —	— — -
VI	z kim	którym?	czem?
VII	w kim	w którym?	w czem?

Liczba mnoga.

I	Jak liczba poj.	którzy?	Jak liczba poj.
II		których?	
III		którym?	
IV		których?	
V		— — —	
VI		którymi?	
VII		w których?	

1. *Jak się odmienia zaimek pytający rodzaju żeńskiego i nijakiego:* **która? które?**

Jak: **moja, moje,** tylko że IV przyp. l. poj. rodzaju żeńskiego brzmi **którą?** a nie **którę?**

2. *Które zaimki odmieniają się podług powyższego wzoru?*

Zaimki pytające: **któż?** II przyp. **kogóż? cóż?** II przyp. **czegóż? czyj?** II przyp. **czyjego? czyjże?** II przyp. **czyjegoż? który?** II przyp. **którego? jaki?** II przyp. **jakiego? któryż?** II przyp. **któregóż? jakiż?** II przyp. **jakiegoż?**

Zaimki względne: **kto, co, który, jaki.**

Zaimki nieokreślne: **ktoś, kogoś, ktokolwiek** (przyrostek **kolwiek** nie zmienia się), **nikt** zamiast **ni-kto** II przyp. **nikogo; nic** zamiast **ni-co** II przyp. **niczego; coś** II przyp. **czegoś; ktobądź** II przyp. **kogobądź.**

3. *Które zaimki nieokreślne odmieniają się podług wzoru* **mój?**

Jakiś, któryś, II przyp. **jakiegoś, któregoś; jakikolwiek, jakitylko, jakibądź, którykolwiek, którybądź, czyjkolwiek** odmieniają tylko pierwszą część, druga pozostaje niezmienna.

Czyj, czyjś, niczyj, niektóry, niejaki, jeden; II przyp. **jednego; niejeden, nijaki, pewien;** II przyp. **pewn-ego; inny, każdy, wszelaki, wszystek,** II przypad. **wystk-iego; inszy; — wszego, wszej, wszego** nie mają Igo przypadka.

4. *Czego można używać zamiast zaimka względnego* **który, która, które** *w Iszym przypadku?*

Zaimka **co** bez względu na rodzaj i liczbę, n. p. Oto bohater, **co** Wiedeń zbawił. Oto kobiety, **co** mają rozum.

5. *Jak się używa tego zaimka w dalszych przypadkach?*

Co go zamiast **którego, co mu** zamiast **któremu, co ją** zamiast **którą; co jej** zamiast **której, co przez nią** zamiast **przez którą; co w nich** zamiast **w których.**

13. Przymiotniki.

1. Co oznaczają **przymiotniki** *czyli imiona przymiotne?*

Oznaczają **własność** czyli **przymiot** jakiej osoby lub rzeczy, np. **dobry, zły, pilny, leniwy;** materyą, z której jaka rzecz zrobiona, np. **srebrny, złoty;** kolor, smak, rozmiar, np. **wielki, mały, szeroki, ciasny** itd.

Napisz 5 przymiotników oznaczających dobry przymiot osoby lub rzeczy.

Napisz 5 przymiotników oznaczających zły przymiot osoby lub rzeczy.

Napisz 5 przymiotników oznaczających materyą, z której rzecz zrobiona.

Napisz 5 przymiotników oznaczających kolor jakiej rzeczy.

Napisz 5 przymiotników oznaczających smak jakiej rzeczy.

2. Jakie **odmiany** *mają przymiotniki?*

Przymiotniki mają na każdy rodzaj inne zakończenie; na rodzaj **męski** zakończenie **y, i,** np. dobr**y**, tan**i**; na rodzaj **żeński** zakończenie **a, ia,** np. dobr**a**, tan**ia**; na rodzaj **nijaki** zakończenie **e, ie,** np. dobr**e**, tan**ie**.

Przymiotniki mają dwie liczby tj. **pojedyńczą** i **mnogą** na wszystkie trzy rodzaje; liczba mnoga ma tylko dwie formy tj. jednę na rodzaj męski i jednę wspólną rodzajowi żeńskiemu i nijakiemu.

Przymiotniki mają w każdej liczbie po siedm przypadków.

3. Jak się nazywają przymiotniki utworzone od czasowników?

Nazywają się **imiesłowami** np. **kochający, a, e; kochany, a, e; widomy, a, e; były, a, e.**

4. Jak się odmieniają **imiesłowy?**

Tak jak przymiotniki.

5. *Jak się nazywa forma deklinacyi (odmiany) przymiotników?*

Deklinacyą przymiotną.

6. *Jak się używa rodzaj męski przymiotników w liczbie pojed.?*

Używa się w osobach, zwierzętach, rzeczach rodzaju męskiego bez różnicy, np. **drogi** ojciec, **drogi** koń, **drogi** kamień.

7. *Jak się używa rodzaj męski przymiotników w liczbie mnogiej?*

Używa się tylko przy rzeczownikach oznaczających osoby, a stojących w formie osobowej, np. Ci **sławni** wodzowie. Ci **bogaci** chłopi. Ci **wierni** słudzy. Ale: te **sławne** wodze; te **bogate** chłopy; te **wierne** sługi.

Odmiana przymiotnika zakończonego na **y, a, e.**

Liczba pojedyncza

Przyp			
I	dobry	dobra	dobre
II	dobrego	dobrej	dobrego
III	dobremu	dobrej	dobremu
IV	jak I lub II	dobrą	jak I
V	jak I	jak I	jak I
VI	dobrym	dobrą	dobrem
VII	dobrym	dobrej	dobrem

Liczba mnoga.

	Forma osobowa.	Forma rzeczowa
I	dobrzy	dobre
II	dobrych	dobrych
III	dobrym	dobrym
IV	dobrych	jak I
V	jak I	jak I
VI	dobrymi	dobremi
VII	dobrych	dobrych

Odmiana przymiotnika zakończonego na i, a, e.

Liczba pojedyncza.

Przyp.			
I	tani	tania	tanie
II	taniego	taniej	taniego
III	taniemu	taniej	taniemu
IV	jak I lub II	tanią	jak I
V	jak I	jak I	jak I
VI	tanim	tanią	taniem
VII	tanim	taniej	taniem

Liczba mnoga.

	Forma osobowa.		Forma rzeczowa.
I	tani		tanie
II		tanich	
III		tanim	
IV	tanich		tanie
V		jak I	
VI	tanimi		taniemi
VII		tanich	

Uwagi o poszczególnych przypadkach.

1. Co należy zauważyć o I. przypadku liczby poj. rodz. męsk.?

I. Że niektóre z nich mają zakończenie **spółgłoskowe**, np. rad, wart, kontent, wszystek, jeden, on, sam, ów, ten itd.; w rodzaju nijakim kończą się te przymiotniki na **o** np. rado, jedno, ono.

II. Że niektóre z nich, szczególnie gdy są **orzeczeniem** odrzucają końcówkę **y** np. on jest **wesół,**

bądź tak **łaskaw.** Podobnie mówimy: **zdrów, syt, mocen, godzien, pełen** itd.

III. Że niektóre z nich mają podwójną formę, np. godzi**en** i god**ny—a—e**, win**ien** i win**ny—a—e**, moc**en** i moc**ny—a—e**, wol**en** i wol**ny—a—e**, sy**t** i syty**—a—e**, peł**en** i peł**ny—a—e.**

2. *Kiedy brzmi IV. przypadek liczby pojed. rodzaju męskiego tak jak przyp. Iszy?*

Jeżeli stoi z rzeczownikiem nieżywotnym, n. p. widziałem wielki kamień, kupiłem nowy kapelusz, sprzedałem stary dom.

3. *Kiedy brzmi IV. przypadek liczby pojed. rodzaju męskiego jak przyp. IIgi?*

Jeżeli stoi z rzeczownikiem żywotnym tak osobowym jak nieosobowym, np. sławili zacnego męża, kupiłem pięknego konia, zabili wielkiego niedźwiedzia.

4. *Jaka zmiana spółgłoski końcowej zachodzi w Iszym przypad. liczby mnogiej rodz. męskiego formy osobowej?*

Dwugłoska **ch** zamienia się w **ś**, n. p. głu**ch**y, głu**si**; pło**ch**y, pło**si**. Dwugłoska **sz** zamienia się w **s**, np. star**sz**y, star**si**; mniej**sz**y, mniej**si**. Spółgłoska **r** zamienia się w **rz**, np. sta**r**y, sta**rz**y; sko**r**y, sko**rz**y; cho**r**y, cho**rz**y. Spółgłoska **k** zamienia się w **c**, np. wiel**k**i, wiel**c**y; głębo**k**i, głębo**c**y. Spółgłoska **g**, zamienia się w **dz**, np. ubo**g**i, ubo**dz**y; na**g**i, na**dz**y. Spółgłoska **ł** zamienia się w **l**, np. ma**ł**y, ma**l**i; ca**ł**y, ca**l**i. Spółgłoska **t** zamienia się w **c**, n. p. boga**t**y, boga**c**i.

5. *Jaka zmiana samogłoski źródłosłowowej zachodzi w I. przyp. liczby mnogiej rodz. męskiego formy osobowej?*

Przymiotniki zakończone na **ony**, mające przed **o** spółgłoskę miękką, zwątlają to **o** na **e**, np. chwal**o**ny, chwal**e**ni; ucz**o**ny, ucz**e**ni.

6. *Które przymiotniki mają formę osobową liczby mnogiej tak jak I. przyp. rodzaju męsk. liczby pojed.?*

Mające przed zakończeniem spółgłoskę miękką, prócz **sz, z**, n. p. tonąc**y** człowiek, tonąc**y** ludzie;

ocho**czy** młodzian, ocho**czy** młodzianie; ta**ni** kupiec, ta**ni** kupcy; twór**czy** poeta, twór**czy** poeci.

7. *Które przymiotniki mają Iszy przyp. liczby mnogiej formy osobowej zakończony na* **i**?

Przymiotniki zakończone na: **d, dn, ch, ł, m, n, p, s, t, w,** np. chu**dy**, chud**zi**, bie**dny**, bied**ni**, głu**chy**, głu**si**, sta**ły**, sta**li**, chro**my**, chro**mi**, pija**ny**, pija**ni**, czyn**ny**, czyn**ni**, tę**py**, tę**pi**, bo**sy**, bo**si**, garba**ty**, garba**ci**, pra**wy**, pra**wi**.

8. *Który przymiotnik tworzy I. przyp. liczby mnogiej formy osobowej nieforemnie?*

Wesoły lub wesół ma w tym przypadku: **weseli.**

9. *Jak się przypadkują przymiotniki wchodzące w skład rzeczowników złożonych?*

Przypadkują się razem z tymi rzeczownikami, np. Wielk**a**noc, Wielk**iej**nocy; Boż**e** Narodzenie, Boż**ego** Narodzenia; Zielon**e** Świątki, Zielon**ych** Świątek.

Rzeczowniki mające odmianę przymiotną.

1. *Które rzeczowniki przypadkują się podług przymiotników?*

I. Rzeczowniki będące właściwie przymiotnikami, n. p. złoty (pieniądz), luty (miesiąc), służący, myśliwy, bliźni, budowniczy, leśniczy, woźny, karbowy, polowy, podskarbi, podkomorzy, krajczy, koniuszy--królowa, księżna, bratowa, pisarzowa, doktorowa—szkolne, mostowe, strawne, pamiętne.

II. Nazwiska familijne na: **ski, ska, cki, cka, owa,** np. Krasiń**ski**, Krasiń**ska**, Krasi**cki**, Kraci**cka**, Baden**iowa**, Anton**iowa**.

III. Imiona własne **wsi, ulic, sioł,** np. Biała, Czarna, Mokra, Długa, Miodowa (ulica); Głębokie, Długie, Dalekie (sioło).

IV. Imiona chrzestne na **i, y**, n. p. Antoni—niego—niemu—niego—nim, Marceli, Ignacy.

V. Nazwiska cudzoziemskie na **e, i, y**, n. p. Linde—dego—demu—dego—dem; podobnie: Bandtke, Goethe, Paganini, Wergili, Horacy, Batory, Motty.

2. *Czy poprawne są formy: Wergila, Horaca, Owida?*

Są błędne, podobnie jak błędnie byłoby powiedzieć: Ignaca, Antona, Marcela, Tulla, Hortyla, Konstanta.

3. *Jak więc należy mówić?*

Wergilego, Horacego, Owidyusza, Konstantego, Marcelego, według odmiany przymiotnej.

Stopniowanie przymiotników.

1. *Czy wszystkie osoby lub rzeczy posiadają jaką własność w równym stopniu?*

Nie; jedna rzecz może posiadać jaki przymiot lub jaką własność w wyższym stopniu niż druga, np. Papier jest biały. Cukier jest bielszy. Śnieg jest najbielszy.

2. *Jak nazywamy tutaj zmianę przymiotnika:* **biały?**

Nazywamy **stopniowaniem.**

3. *Ile stopni ma przymiotnik?*

Trzy: stopień **równy** (biały); stopień **wyższy** (bielszy); stopień **najwyższy** (najbielszy).

4. *Co wyraża stopień* **równy?**

Że dwa lub więcej rzeczowników posiadają jaki przymiot lub jaką własność w równej mierze, że są pod względem tego przymiotu podobne, np. Chleb zaschły twardy jak kamień. Dziecina piękna jak anioł. Napój słodki jak cukier.

5. *Co wyraża stopień* **wyższy?**

Że jeden rzeczownik posiada jaki przymiot w wyższej mierze niż drugi lub niż drugie, np. Ziemia jest większa od księżyca. Brat jest starszy niż siostra. Brat jest starszy od siostry.

6. *Co wyraża stopień* **najwyższy?**

Że jeden rzeczownik posiada jaki przymiot w najwyższej mierze między innymi, z którymi go porównujemy, np. Śnieg jest najbielszy między białemi rzeczami. Dyament jest najtwardszy między minerałami. Orzeł ma lot najszybszy między ptakami.

7. *Jakie wyrazy służą do porównania rozmaitych stopni przymiotnika?*

1). W stopniu równym: **jak.** 2). W stopniu wyższym: **niż, niżeli, aniżeli, od, nad** — **jak** jest tutaj niewłaściwe. 3). W stopniu najwyższym używamy przyimków: **z, między, pomiędzy, z pomiędzy,** np. Sokrates był najmędrszym z Greków. Słoń jest najroztropniejszym **między** zwierzętami.

8. *Jak tworzymy stopień* **wyższy** *przymiotników?*

Dodając końcówkę **szy** lub **ejszy** do źródłosłowu przymiotnika, np. gruby, grub**szy—a—e,** słaby, słab**szy—a—e,** pilny, pilni**ejszy—a—e,** ścisły, ściśl**ejszy—a—e.**

9. *Które przymiotniki mają w stopniu wyższym końcówkę* **ejszy?**

Przymiotniki, których źródłosłów kończy się na więcej niż jednę spółgłoskę, np. by-**str**-y, bystrz**ejszy,** pię-**kn**-y, piękni**ejszy.**

10. *Jakie jest* **e** *w końcowem* **ejszy?**

Jest miękkie i dla tego zmiękcza spółgłoskę stojącą przed niem, np. byst**r**-y, byst**rz**-ejszy; pięk**n**-y, pięk**ni**-ejszy; łat**w**-y, łat**wi**-ejszy; mił-y, **mil**-ejszy i **mil**-szy; ost**r**-y, ost**rz**-ejszy.

11. *Które przymiotniki tworzą podwójną formę stopnia wyższego tj. na* **szy** *i* **ejszy?**

Gęsty, cienki, twardy, bystry, żółty, hardy, mądry, miękki, prosty, miły, tłusty itd., np. gęści**ejszy**

i gęstszy, **milejszy** i milszy, mędrszy i mądrz**ejszy** itd.

12. Co powoduje końcówka **szy** *dodana do źródłosłowu przymiotnika?*

Powoduje niejakie zmiany w brzmieniu końcowej spółgłoski przymiotnika, n. p. śmiały, śmielszy; uczony, uczeńszy; gorący, gorętszy; biały, bielszy; stały, stalszy; ranny, rańszy; kochany, kochańszy; srogi, sroższy.

13. Co staje się z przymiotnikami zakończonymi na **ki, oki, eki?**

Odrzucają w stopniu wyższym te końcówki, np. gład-**ki,** gładszy; słod-**ki,** słodszy; niz-**ki,** niższy; miał-**ki,** mielszy; szer-**oki,** szerszy; mięk-**ki,** miększy; głęb-**oki,** głębszy; dal-**eki,** dalszy; ale dzi-**ki,** dzi-**k**szy.

14. Jak tworzymy stopień **najwyższy?**

Kładąc na początku stopnia wyższego zgłoskę **naj**, np. twardy, twardszy, **naj**twardszy; miły, milszy, **naj**milszy; mądry, mędrszy, **naj**mędrszy; słodki, słodszy, **naj**słodszy.

Nieforemne stopniowanie.

1. O których przymiotnikach mówimy, że stopniują się **nieforemnie?**

O tych, które tworzą stopień wyższy od innych wyrazów, np. dobry, **lepszy,** najlepszy; wielki, **większy,** największy; zły, **gorszy,** najgorszy; mały, **mniejszy,** najmniejszy; wysoki, **wyższy,** najwyższy; czerwony, **czerwieńszy,** wesoły, **weselszy,** lekki, **lżejszy.**

2. Które przymiotniki podobne są zakończeniem do stopnia wyższego?

Przymiotniki nie mające znaczenia stopnia wyższego, np. pierwszy, dzisiejszy, jutrzejszy, wczorajszy, onegdajszy, tutejszy, tamtejszy, teraźniejszy, inszy—inny.

3. *Które imiesłowy mogą się stopniować?*

Te, które zupełnie już przybrały znaczenie przymiotne, np. uczony, uczeńszy, najuczeńszy; kochany, najukochańszy; ciągły, ciąglejszy; czuły, czulszy, najczulszy; gorący, gorętszy, najgorętszy.

4. *Które przymiotniki nie stopniują się wcale*

Przymiotniki oznaczające **materyą, narodowość, pochodzenie, posiadanie, czas,** np. złoty, srebrny, drewniany; polski, niemiecki, grecki; koński—z konia, wołowy—z wołu, gęsi—z gęsi; wiosenny, letni, zimowy. Najważniejsze między tymi przymiotnikami są: łysy, siwy, szary, podarty, zmęczony, niemy, szorstki.

Opisanie stopniowania.

1. *Jak się opisują stopnie przymiotnika?*

Stopień wyższy przez: **więcej, bardzo,** np. więcej chwalony; stopień najwyższy przez **najwięcej, najbardziej,** np. najwięcej chwalony

2. *Kiedy używamy tego opisowego stopniowania?*

Bez różnicy od zwykłego stopniowania, ale najwięcej stopniujemy tak imiesłowy, które się inaczej stopniować nie dają, np. pragnący, bardziej pragnący, najbardziej pragnący.

3. *Jaka przybranka do przymiotnika oznacza stopień najwyższy lub wzmacnia go?*

Przybranka **prze,** n. p. **prze**wyborny, najwyborniejszy; **prze**sławny, najsławniejszy; **prze**czysty, najczystszy.

14. Liczebniki.

1. *Co oznaczają liczebniki?*

Ilość czyli liczbę osób lub rzeczy, n. p. **Jeden** dom, **trzy** konie, **sto** książek.

2. *Które są liczebniki* **nieoznaczone?**

Liczebniki podające ilość tylko w przybliżeniu, np. **kilka, kilkoro, kilkanaście, kilkadziesiąt, mało, wiele, ile, tyle, siła, ćma** itp.

3. *Jak dzielimy liczebniki* **oznaczone?**

1). Na liczebniki **główne** na pytanie **ile?** np. **trzy, pięć, sto.** 2). Na liczebniki **zbiorowe,** n. p. **dwoje, troje, czworo, pięcioro** itd. 3). Na liczebniki **porządkowe** na pytanie **który w porządku?** np. **pierwszy, dziesiąty, setny.** 4). Na liczebniki **wielorakie** albo **mnożne** na pytanie **iloraki? w ilu gatunkach?** np. **jednaki, dwojaki, trojaki, czworaki** itd.

Liczebniki główne.

1. *Które są liczebniki* **główne?**

Męskie	**Żeńskie**	**Nijakie**
Jeden	jedna	jedno
dwaj	dwie	dwa
obaj	obie	oba
obydwaj	obydwie	obydwa
trzej	trzy	
czterej	cztery	

Dalej bez różnicy rodzaju:

pięć, sześć, siedm, ośm, dziewięć, dziesięć, jedenaście, dwanaście, trzynaście, czternaście, piętnaście, szesnaście, siedmnaście, ośmnaście, dziewiętnaście itd.

Dziesiątki: Dwadzieścia, trzydzieści, czterdzieści, pięćdziesiąt, sześćdziesiąt, siedmdziesiąt, ośmdziesiąt, dziewięćdziesiąt.

Setki: Sto, dwasta, trzysta, czterysta, pięćset, sześćset, siedmset, ośmset, dziewięćset.

Tysiące: Tysiąc (10 set), dwa tysiące, trzy tysiące, cztery tysiące, pięć tysięcy, sześć tysięcy, siedm tysięcy . . . pięćdziesiąt tysięcy, sto tysięcy, dwieście tysięcy albo dwa kroć (razy) sto tysięcy, 300,000 albo 3 kroć 100 tysięcy, 900,000 albo 9 kroć 100 tysięcy—milion, bilion itd.

2. *Jakie znaczenie mają liczebniki do pięciu?*

1, 2, 3, 4 mają znaczenie przymiotne na wszystkie trzy rodzaje, dla tego kładzie się po nich rzeczownik w pierwszym przypadku, np. jeden koń, jedna suknia, jedno dziecko, dwaj żołnierze, dwie kobiety, dwa pióra, dwa kamienie, dwa chłopy, trzej studenci, trzy książki, trzy domy, trzej doktorzy. Dwa, trzy, cztery używa się więc o zwierzętach, rzeczach i ludziach, jeżeli mają formę rzeczową.

3. *Jakie znaczenie mają liczebniki główne od pięciu?*

Mają znaczenie rzeczowników, dla tego należy po nich położyć drugi przypadek np. 2, 3, 4 kon**ie**, lecz 5, 7, 10, 28, 345 kon**i**, dwie, trzy, cztery kobie**ty**, lecz 6, 8, 11, 55, 1889 kobie**t**, dwa, trzy, cztery drzew**a**, chło**py**, lecz 15, 65, 79, 3428 drze**w**, chło**pów**, dwa sta, 3 sta, 4 sta, lecz 5 **set** . . . . . 9 **set.** 2 tysiące, 3 tysiące, 4 tysiące, lecz 8 tysięc**y**, 367 tysięc**y**, jednakże: 852 tysiąc**e**, 933 tysiąc**e**, 894 tysiąc**e**.

4. *Do czego stosuje się rzeczownik przy liczbach złożonych?*

Do ostatniej liczby, np. Miał sześćset ośmdziesiąt i **jeden** dolar, 682 dolar**y**, 684 dolar**y**, 895 dolar**ów**.

5. *Jak się odmienia liczebnik* **jeden, jedna, jedno?**

Odmienia się zupełnie regularnie podług **ten, ta, to,** zatem zaimkowo.

Według tejże zaimkowej deklinacyi odmieniają się: **dwaj, dwie—obaj, oba, obie--obydwaj, obydwa, (obadwa), obydwie.** Odmieniają się jednakże nieco nieregularnie.

Przyp.	Męski: Osobowe	Męski: Rzeczowe	Żeński:	Nijaki:
I i V	dwaj, obaj obydwaj	dwa, oba obydwa (obadwa)	dwie, obie obydwie (obiedwie)	dwa, oba obydwa (obadwa)
II i VII	dwóch (dwu) obu		obydwóch	
III	dwom	obu	obydwom	
IV	jak II.	jak przypadek Iszy		
VI	dwoma, oboma (obu) obydwoma		dwiema obiema (obu) obydwiema (albo jak rod. męs.)	jak rodz. męski.

6. *Jak się odmieniają liczebniki* **trzej, trzy** *i* **czterej, cztery?**

Odmieniają się nader nieregularnie, podług następującej obecnie deklinacyi:

Przyp.	Męski: Osobowe	Męski: Rzeczowe	Żeński:	Nijaki:
I i V	trzej, czterej	trzy, cztery	trzy, cztery	trzy, cztery
II i VII		trzech	czterech	
III		trzem	czterem	
IV	jak IIgi	jak przypadek Iszy		
VI		trzema	czterema	

7. *Jak się odmieniają liczebniki* **pięć, sześć, siedm** *itd. aż do* **99?**

Liczebniki od 5 aż do 99, nadto nieoznaczone **kilka, kilkanaście, wiele, ile** itd. mają jeszcze inną, zgoła odrębną deklinacyą i to nawet dwojaką — według tego czy liczebnik jest użyty przy rzeczowniku, czy też tylko sam, bez rzeczownika, np. da-

łem jałmużnę **pięciom**, a dałem jałmużnę **pięciu** żebrakom.

W takim razie, kiedy liczebnik użyty jest sam, bez rzeczownika, deklinacya jego jest urządzona na podobieństwo form **dwa, dwu, dwom, dwoma**, jak następuje:

Przyp.	Męski: Osobowe	Męski: Rzeczowe	Żeński i Nijaki:
I IV i V	pięciu, jedenastu, kilku	pięć, jedenaście, kilka	pięć, jedenaście, kilka
II i VII	pięciu	jedenastu	kilku
III	pięciom	jedenastom	kilkom
VI	pięcioma	jedenastoma	kilkoma

W drugim razie, tj. kiedy liczebnik użyty jest łącznie ze rzeczownikiem, cała deklinacya jego ma tylko dwie formy, np. **pięć** i **pięciu, sześć** i **sześciu** itd., ale zato rzeczownik się przypadkuje, jako to:

Prz.	Męski: Osobowe	Męski: Rzeczowe	Żeński:	Nijaki:
I	pięć wodzów	pięć koni	pięć ziem	pięć miast
II	pięciu wodzów	koni	ziem	miast
III	pięciu wodz**om**	koni**om**	ziem**iom**	miast**om**
IV	pięciu wodzów	pięć koni	itd. jak	przyp. Iszy
VI	pięciu wodz**ami**	koń**mi**	ziem**iami**	miast**ami**
VII	pięciu wodz**ach**	koni**ach**	ziem**iach**	miast**ach**

Niektórzy piszą w przypadku VI **pięcią** wodzami, z **sześcią** końmi, **kilką** złotymi, **wielą** sposobami, **jedynastą** towarzyszami i t. d. zamiast **pięciu, sześciu, kilku** złotymi, **wielu** sposobami, **jedynastu** towarzyszami. Jest to błąd przeciwny gramatyce, którego się wystrzegać należy.

8. *Jak się odmienia liczebnik* **sto**?

Liczebnik **sto** odmienia się w duchu tychsamych zasad co powyższe: albo jako rzeczownik rodzaju nijakiego (wtenczas regularnie podług **dzieło**), a to wtedy, jeżeli jest użyty bez rzeczownika — albo jako

nieregularny liczebnik, jeżeli towarzyszy jakiemu rzeczownikowi. Ma tedy w pierwszym razie taką deklinacyą:

Przyp.	Liczba pojedyńcza.	Liczba mnoga.
I i IV	Sto	Sta (np. trzy-sta)
II	Sta	Set (np. pięć-set)
III	Stu	Stom
VI	Stem	Stami
VII	Ście	Stach

Liczba podwójna.

Przyp.	
I i IV	Ście (np. dwie-ście)
II i VII	Sta (np. dwustu)
III i VI	Stoma

W drugim razie, tj. jeżeli **sto** położone jest przy rzeczowniku, ma ono deklinacyą o dwóch tylko zakończeniach w każdej liczbie, jako to:

Liczba pojedyńcza.

Przyp.	Męski: Osobowe	Męski: Rzeczowe	Żeński:	Nijaki:
I	sto mężów	sto koni	sto zbroi	sto siodeł
II	stu mężów	koni	zbroi	siodeł
III	stu mężom	koniom	zbrojom	siodłom
IV	jak IIgi	jak przypadek Iszy		
VI	stu mężami	końmi	zbrojami	siodłami
VII	stu mężach	koniach	zbrojach	siodłach

Liczba podwójna.

Przyp.				
I i IV	dwieście mężów	koni	zbroi	siodeł
II	dwustu mężów	koni	zbroi	siodeł
III	dwustu mężom	koniom	zbrojom	siodłom
VI	dwustu mężami	końmi	zbrojami	siodłami
VII	dwustu mężach	koniach	zbrojach	siodłach

Zamiast **dwustu** (ale tylko w prz. IIgim) mówi się też **dwóchset mężów, koni** itd. Zamiast zaś **dwieście mężów** (w przyp. IVtym) mówi się też **dwustu mężów**.

Liczba mnoga.

Przyp.	Męski: Osobowo	Męski: Rzeczowe	Żeński:	Nijaki:
I	trzysta mężów	trzysta koni	trzysta zbroi	trzysta siodeł
II	trzechset mężów	koni	zbroi	siodeł
III	trzem (trzech)-set mężom	koniom	zbrojom	siodłom
IV	jak przyp. IIgi	jak przypadek Iszy		
VI	trzystu mężami	końmi	zbrojami	siodłami
VII	trzechset mężach	koniach	zbrojach	siodłach

Zamiast **trzechset** mówi się równie dobrze także **trzystu**, i to w jakimkolwiek przypadku oprócz Igo. W IVtym używamy tylko **trzystu**.

Podług wzorca **trzysta** odmienia się także **czterysta**, bez żadnej różnicy.

Liczebniki 500, 600 itd. deklinują się tak, jak okazano na wzorze liczebnika **pięć**—z dodatkiem zawsze formy **set: pięćset, pięciuset mężom** itd.

9. Jak się odmienia **tysiąc** *i* **milion?**

Tysiąc i **milion** przypadkują się regularnie, jak rzeczowniki rodz. męskiego, pierwszy podług wzorca **koń**, drugi podług **anioł**—a zatem **tysiąc, tysiąca, milion, miliona.** Liczba mnoga **tysiące, miliony, trzy tysiące, pięć tysięcy, sto tysięcy, dwakroć sto tysięcy** itd. Jeżeli wypadnie deklinować **dwakroć, trzykroć sto tysięcy** itd. to odmienia się tylko **dwa** i **trzy**, a **kroć sto tysięcy** dodaje się nieodmiennie do tego, np.

dwóch, trzech } **kroć sto tysięcy....**
z dwoma, trzema }

Liczebniki zbiorowe.

1. *Które są liczebniki* **zbiorowe?**

Do liczebników **zbiorowych** należą następujące:

dwoje, oboje, obojgo; troje, trojgo; czworo, pięcioro; sześcioro, siedmioro; ośmioro, dziewięcioro; dziesięcioro, jedenaścioro; dwanaścioro, trzynaścioro itd.; dwadzieścioro, trzydzieścioro; pięćdziesięcioro, sześćdziesięcioro; dwadzieścia dwoje, troje; trzydzieści dwoje, troje; trzydzieści czworo itd.

Np. **oboje Osińscy** (mąż i żona albo brat i siostra); **dwoje dzieci** (z których jedno może jest chłopiec, a drugie dziewczę); **troje zwierząt** (tj. takich zwierząt, z których nie wszystkie do jednego gatunkn należą; kiedy zaś mówię: **trzy zwierzęta,** to wyrażam, że albo mi nic nie zależy na ich różnicy płciowej lub też gatunkowej, albo też że to są wszystko psy, albo same konie, woły itp.); **dziesięcioro przykazań** (tj. dziesięć punktów rozkazania Bożego) itp.

2. *Jak się odmieniają liczebniki* **zbiorowe?**

Liczebniki **zbiorowe: oboje, dwoje, troje, czworo, pięcioro** itd. odmieniają się w następujący sposób:

Przyp.			
I i IV	dwoje	czworo	kilkoro (ludzi, rzeczy)
II	dwojg**a**	czworg**a**	kilkorg**a** (ludzi, rzeczy)
III	dwojg**u**	czworg**u**	kilkorg**u** (ludzi**om**, rzecz**om**)
VI	dwoj**giem**	czwor**giem**	kilkor**giem** (ludzi, rzeczy)
VII	dwojg**u**	czworg**u**	kilkorg**u** (ludzi**ach**, rzecz**ach**)

Powyższy wizerunek deklinacyi tych liczebników okazuje, że przydany rzeczownik (**ludzi, rzeczy**) kładzie się przy nich zazwyczaj w przypadku IIgim. Tylko w III. i VIItym przypadku, gdzie liczebnik ma w obydwóch razach zakończenie **u** (dwojgu, czworgu), przybiera rzeczownik dlą odróżnienia przypadka zakończenie takie, jakiego właśnie potrzeba, więc w IIIcim **dwojgu ludziom**, a w VIImym **w dwojgu ludziach**. Jeżeli jednak przed **dwojgu** znajduje się jaki zaimek lub przymiotnik, np. **temu dwojgu ludzi, w tem dwojgu ludzi,** natenczas rzeczownik **ludzi,** jak widzimy, wraca do przyp. II. Różnica przypadków bowiem dostatecznie już wtedy jest wyrażona przez ten zaimek **temu, w tem.**

Według powyższego wzoru odmienia się także **oboje,** z tą atoli różnicą, że tu rzeczownik, jeżeli jest przydany, nie kładzie się w przyp. IIgim, ale deklinuje się w każdym przypadku porówno z liczebnikiem, np. **oboje Osińscy, obojga Osińskich, obojgu Osińskim** itd. Przyczyną tego jest to, że w takich wyrażeniach **oboje** nie jest rzeczownikiem, ale przymiotnikiem; dla tego też i zaimek, jeżeli go popoprzedza, nie stósuje się tu do liczebnika, ale do rzeczownika: (nie **to,** lecz) **ci oboje Osińscy, tych obojga Osińskich** itd.

Liczebniki porządkowe.

1. *Które są liczebniki* **porządkowe?**

Liczebniki **porządkowe** są następujące:

pierwszy—a—e; drugi albo wtóry—a—e;
trzeci, czwarty, piąty, szósty, siódmy, ósmy, dziewiąty, dziesiąty, jedenasty, dwunasty itd.;
dwudziesty, dwudziesty pierwszy, drugi itd.;
trzydziesty, czterdziesty, pięćdziesiąty itd.;
setny, setny pierwszy, setny jedenasty albo sto jedenasty, sto dwudziesty;
dwóchsetny (albo dwusetny), trzechsetny, pięćsetny, tysiączny itd.

2. *Jak się odmieniają liczebniki porządkowe?*

Według deklinacyi przymiotnej.

3. *Jak się używa liczebników porządkowych powyżej* **stu?**

Tylko dziesiątki i jedenostki mają formę przymiotną, tysiące i setki zaś mają formę liczebników głównych, np. 1895 roku czyta się: **tysiąc ośmset dziewięćdziesiątego piątego** roku.

4. *W jakich rachunkach używają się liczebniki porządkowe?*

W **ułamkach,** gdzie mianownik jest liczbą porządkową rodzaju żeńskiego z domyślnym rzeczownikiem „część” np. $\frac{1}{4}$ jedna czwarta, $\frac{3}{4}$ trzy czwarte, $\frac{7}{8}$ siedm ósmych itd.

5. *Jak się czyta* **1½, 2½, 3½, 4½ ?**

Półtora albo półtory (zamiast półtorej całości), półtrzeciej, półczwartej, półpiątej.

6. *Jakie* **przysłówki** *tworzą się od liczebników porządkowych?*

Liczebne przysłówki porządkowe, np. **po pierwsze, po drugie, po dziesiąte** itd.

Liczebniki wielorakie.

1. *Które są liczebniki* **wielorakie** *czyli* **mnożne?**

Są te, które wyrażają jakąś mnogość albo rozliczność części, własności, radzajów itd., np. **dwojaka** do zguby droga; korzyść z nauk jest **podwójna,** dla siebie i dla drugich.

2. *Które są liczebniki* **wielorakie?**

Jednaki—a—e,	pojedyńczy—a—e;
dwojaki—a—e,	podwójny—a—e;
trojaki,	potrójny;
czworaki,	poczwórny;
pięcioraki,	. . . .
sześcioraki,	poszóstny;

siedmioraki,	. . . .
ośmioraki,	. . . .
dziewięcioraki,	dziewiętny;
dziesięcioraki,	dziesiętny;
jedynaścioraki,	
dwudziestoraki itd.	

5. *Jak się odmieniają liczebniki wielorakie?*

Według odmiany przymiotnej.

6. *Jakie* **przysłówki** *tworzą się od liczebników wielorakich?*

Przysłówki liczebne mnożne, zakończone na **e** lub **o**, albo złożone z przyrostkiem **nasób** np. podwójni**e**, potrójni**e**, dwoiści**e**, troiści**e**, dwojak**o**, trojak**o**, w dwój**nasób**, w trój**nasób**.

15. Czasownik czyli Słowo.

1. *Co jest* **czasownik** *czyli* **słowo?**

Czasownik czyli słowo jest część mowy, wyrażająca istnienie, stan, czynność jakiej osoby lub rzeczy (podmiotu), np. Bóg **jest** (istnienie). Brat **choruje** (stan). Żołnierz **zwycięża** (czynność).

2. *Po czem poznać słowo?*

Słowo poznajemy po tem, że można przed niem położyć jeden z zaimków osobistych: **ja, ty, on, my, wy, oni,** np. **piszę** jest czasownikiem, bo mogę mówić **ja** piszę; **czytałeś—ty** czytałeś; **śpiewali—oni** śpiewali.

3. *Jak się nazywają czasowniki oznaczające istnienie albo stan?*

Czasowniki oznaczające istnienie albo stan podmiotu zowią się **nijakimi** lub **nieprzechodnimi.**

Wymień kilka czasowników nieprzechodnich czyli nijakich.

Rosnę, maleję, śpię, choruję, umieram, leżę, ginę, trwam, biegnę, czuję, stoję, błądzę, jaśnieję, wieję.

4. *Iloraki bywa kierunek czynności?*

Kierunek czyli rodzaj czynności jest dwojaki: pochodzący od podmiotu lub spadający czyli wywierany na jaką osobę lub rzecz, np. Brat pisze—czynność pochodzi od podmiotu. List jest pisany — czynność podmiotu spada czyli **przechodzi** na list. Strzelec zabił zająca—czynność podmiotu **przechodzi** na zająca.

5. *Jak się nazywają czasowniki, których czynność może* **przechodzić** *na jaką osobę lub rzecz?*

Czasowniki, których czynność może przechodzić na jaką osobę lub rzecz (przedmiot) nazywają się **przechodnie** np. kochać, chwalić, ganić, wielbić.

6. *Jak nazywamy formę czynności wychodzącej od podmiotu?*

Formę czynności wychodzącej od podmiotu nazywamy **czynną** np. myję, kopię, biję, chwalisz, ganimy, wielbicie, krają, rąbali.

7. *Jak nazywamy formę czynności, której przedmiot podlega?*

Formą **bierną**, np. dziecko jest myte; zagon jest skopany; leniwy został wybity; pilny bywa chwalony; drzewo zostało porąbane.

8. *Ile stron mają więc słowa przechodnie?*

Słowa przechodnie mają dwie strony: **czynną** i **bierną** np. kochać — być kochanym; chwalić — być chwalonym; ganić — być ganionym; wielbić — być wielbionym; bić—być bitym.

9. *Które czasowniki nazywamy* **niedokonanymi?**

Niedokonanymi czasownikami nazywamy te, których czynność zaczęta jeszcze trwa t. j. nie jest skończona, np. krzyczy, krzyczał (długo); czyta, czytał (długo)--są czasowniki niedokonane.

10. *Które czasowniki nazywamy* **dokonanymi?**

Dokonanymi czasownikami nazywamy te, których czynność nie tylko się zaczęła, ale od razu się skończyła czyli została dokonaną, np. krzyknął, napisał, zabił, stanął.

Formy czasownika polskiego.

1. *Zkąd ma czasownik swe nazwisko?*

Ztąd że czynność jego lub stan może się odbywać w rozmaitych **czasach.**

2. *Ile czasów ma polski czasownik?*

Polski czasownik ma cztery czasy: **teraźniejszy, przeszły, zaprzeszły, przyszły.**

3. *Co oznacza czas* **teraźniejszy?**

Czas **teraźniejszy** oznacza czynność lub stan w tej obecnej chwili trwające, n. p. piszę, czytasz, chwali, śpiewamy, robicie, szyją — teraz, w tej obecnej chwili.

4. *Co oznacza czas* **przeszły?**

Czas **przeszły** oznacza czynność lub stan, które tę obecną chwilę poprzedziły, np. pisałem, napisałem; czytałeś, przeczytałeś; śpiewał, prześpiewał, wyśpiewał; chwaliliśmy, pochwaliliśmy; robiliście, zrobiliście; szyli, uszyli.

5. *Ile więc form ma czas przeszły?*

Czas przeszły ma dwie formy: **dokonaną** i **niedokonaną.**

6. *Co oznacza czas* **zaprzeszły?**

Czas **zaprzeszły** oznacza czynność skończoną przed zaczęciem innej czynności już także skończonej, np. pisałem był; czytałem był.

7. *Co oznacza czas* **przyszły?**

Czas **przyszły** oznacza czynność lub stan, które po chwili obecnej dopiero nastąpią, np. będę pisał, napiszę; będziesz czytał, przeczytasz; będzie chwalił, pochwali; będzie śpiewał wyśpiewa; będziemy robili, zrobimy; będą szyli, uszyją.

8. Ile form więc ma czas przyszły?

Czas przyszły ma dwie formy: **niedokonaną** i **dokonaną.**

9. Ile osób mamy w każdym czasie?

Trzy osoby na liczbę pojedyńczą i trzy na liczbę mnogą:

Liczba pojedyńcza.

I ja, II ty, III on, ona, ono.

Liczba mnoga.

I my, II wy, III oni, one.

10. Ile liczb mamy więc w każdym czasie?

W każdym czasie mamy dwie liczby: **pojedyńczą** i **mnogą.**

11. W jakim gatunku możemy pojmować jaką czynność lub stan?

Czynność lub stan jakiej osoby lub rzeczy może być: 1). rzeczywistą, np. jestem chory, kupuję—**tryb oznajmujący**; 2). nakazaną, np. pisz, kup, śpiewaj —**tryb rozkazujący**; 3). możliwą, przypuszczoną, warunkową, np. pisałbym....gdybym, kupiłbym.... gdybym, śpiewałbym...gdybym—**tryb warunkowy.**

12. Jak się nazywa forma czasownika wyrażająca czynność wogóle bez względu na czas n. p. mogę **pisać,** *mogłem* **pisać, pisać** *będę?*

Nazywa się formą nieograniczoną czasem, nieokreślną czyli **trybem bezokolicznym,** np. śpiewać, chwalić, ganić, spać.

13. Jak się nazywa przymiotnik lub przysłówek utworzony od słowa?

Przymiotnik lub przysłówek utworzony od czasownika czyli słowa, nazywa się **imiesłowem,** np. piszący, a, e—pisząc—pisany, a, e—napisany, a, e—spisawszy—są imiesłowami.

14. Ile imiesłowów ma czasownik polski w stronie czynnej?

Cztery: imiesłów **czasu teraźniejszego,** kochający, a, e, kochając; imiesłów **czasu przeszłego**

przymiotny, kochał, a, o; imiesłów **czasu przeszłego** przysłówkowy, kochawszy, pisawszy; imiesłów **czasu przyszłego,** mający, a, e kochać—pisać.

15. *Ile imiesłowów ma czasownik polski w stronie biernej?*

Trzy: imiesłów **czasu teraźniejszego,** będąc kochanym, ną, nem; imiesłów **czasu zaprzeszłego,** bywszy kochanym, ną, nem; imiesłów **czasu przyszłego,** mający, a, e być kochanym, ną, nem.

16. *Jak nazywamy wykaz wszystkich form, trybów, stron czasownika polskiego?*

Nazywamy z łacińska **konjugacyą.**

Teorya konjugacyi polskiej.

1. *Jak dzielimy czasowniki polskie pod względem ich konjugacyi czyli odmiany?*

Na regularne i nieregularne.

2. *Które czasowniki nazywają się* **regularnymi?**

Te, w których odmianie całej jedna ich część pozostaje niezmienną we wszystkich formach, n. p. **kocha, kocha**-sz, **kocha**-ć, **kocha**-łeś.

3. *Jak się nazywa ta niezmienna część czasownika?*

Nazywa się **źródłosłowem.**

4. *Które czasowniki nazywamy* **nieregularnymi?**

Te, które rozmaite czasy od rozmaitych źródłosłowów tworzą, n. p. jestem, byłem; idę, szedłem; stoję, stałem.

5. *Co się przyczepia do źródłosłowu czasowników foremnych?*

Zakończenia osobowe, zakończenie imiesłowu czasu przeszłego, wreszcie zakończenie trybu bezokolicznego.

6. *Jak się kończą osoby czasu teraźniejszego?*

Liczba pojedyńcza.		**Liczba mnoga.**	
I osoba	— **m** albo **ę**	I osoba	— **my**
II "	— **sz**	II "	— **cie**
III "	— **a, e, i, y** .	III "	— **ą**

7. *Z czego powstała końcówka* **ę** *w I-ej osobie liczby pojedyńczej?*

Z **em** lub **im**, np. piszę z pisz**em**, radzę z radz**im**, mówię z mów**im**, chcę z chc**em**, widzę z widz**im**, taję z taj**em**, stoję z stoj**em**.

8. *Jak się kończy imiesłów czynny czasu przeszłego?*

Na **ł** lub **ał**, np. kocha-**ł**, pis-**ał**.

9. *Jak się kończy tryb bezokoliczny?*

Na **ć** lub **c** dodane do źródłosłowu, np. kocha-**ć**, chcie-**ć**, malowa-**ć**; pie-**c**, tłu-**c**, sie-**c**.

10. *Jak się łączą końcówki osobowe, imiesłowu czynnego czasu przeszłego i trybu bezokolicznego ze źródłosłowem?*

Za pomocą głosek nazwanych **spójkami** albo też bezpośrednio, np. źródłosłów pas — pas-**ie**-sz, spójka **ie** czyli **e** zmiękczające (powinno być paś-**e**-sz); źródłosłów piek — piecz-**e**-my, spójka **ie**, (piek-**e**-my); źródłosłów tn — tn-**ie**-sz, spójka **ie**, (tń-**e**-sz). Kocha-**sz**, śpiewa-**my**, maluj-**ą** mają końcówki bezpośrednio do źródłosłowu przyczepione. Piek-**ł**, tłuk-**ł**, wlek-**ł**, kocha-**ł**—bezpośrednio.

11. *Jak powstał czas przeszły czasownika polskiego?*

Z imiesłowu czynnego czasu przeszłego i czasu teraźniejszego czasownika **być**, tj. jestem, jesteś, jest, jesteśmy, jesteście, są.

kochał-em	zamiast	kochał	(jest)em—kochał jeśm
kochał-eś	"	"	(jest)eś
kochał	—	—	—
kochali-śmy	"	kochali	(jeste)śmy
kochali-ście	"	"	(jeste)ście
kochali	—	—	—

kochał-am — kochała (jeste)m
kochał-aś — " (jeste)ś i t. d.

12. Jak się tworzy tryb przypuszczający czasownika polskiego?

Z imiesłowu czynnego czasu przeszłego i z nieużywanego obecnie nieokreślnego czasu (aoristos) słowa **być**, tj. bym, byś, by, byśmy, byście, by.

kochał-bym	kochała-bym	kochało-bym
" byś	" byś	" byś
" by	" by	" by
kochali-byśmy	kochały-byśmy	
" byście	" byście	
" by	" by	

13. Jak się kończy imiesłów bierny?

Na **y**, które się przyczepia do źródłosłowu za pomocą litery **n**, np. kocha-**n-y**, ora-**n-y**, równa-**n-y**. Mała liczba czasowników ma w miejscu litery **n** literę **t**, np. ku-**t-y**, bi-**t-y**, tru-**t-y**, zdję-**t-y**, żżę-**t-y**.

14. Jakie zakończenie ma imiesłów zaprzeszły?

Zakończenie **szy** przyczepione do źródłosłowu bezpośrednio, albo za pomocą litery **w**.

15. Kiedy używamy litery **w** *do połączenia końcówki* **szy** *ze źródłosłowem?*

Jeżeli źródłosłów kończy się na samogłoskę, np. kocha-**w-szy**, bi-**w-szy**, pisa-**w-szy**, chwali-**w-szy**.

16. Kiedy dodajemy końcówkę **szy** *bezpośrednio do źródłosłowu?*

Jeżeli tenże kończy się na spółgłoskę, np. spad-**szy**, piek-**szy**, wioz-**szy**.

17. Za pomocą czego tworzą się formy złożone czasownika pol.?

Za pomocą nieregularnego słowa **być**, nazwanego posiłkowem.

18. Dla czego nazywamy czasownik **być** *nieregularnym?*

Dla tego, że nie tworzy swych czasów od jednego źródłosłowu, lecz od czterech: **by, będ, jes, s.**

Konjugacya słowa posiłkowego **być.**

Bezokolicznik,	**być**
Imiesłów cz. teraźn. i współcz.,	**będący, a, e; będąc**
Imiesłów czasu przeszłego,	**był, a, o; były, a, e**
Imiesłów zaprzeszły,	**bywszy**
Imiesłów bierny,	(prze,- od-)**byty, a, e**
Imiesłów czasu przyszłego,	**mający, a, e być; mając być.**

Tryb oznajmujący.

Czas teraźniejszy I.
(niedokonany).

Liczba pojedyncza.			Liczba mnoga.		
Forma pierwotna:		późniejsza:	Forma pierwotna:		późniejsza:
I.	jeś-m	jestem	I.	jes-my	jesteśmy
II.	jeś	jesteś	II.	jeś-cie	jesteście
III.	jes-t	jest	III.	s-ą	są

Czas teraźniejszy II.
(dokonany, ze znaczeniem czasu przyszłego).

Liczba pojedyncza.			Liczba mnoga.		
osoba	I.	będ-ę	osoba	I.	będź-e-my
"	II.	będź-e-sz	"	II.	będź-e-cie
"	III.	będź-e	"	III.	będ-ą

Czas przeszły.

Liczba pojedyncza.

	Forma dawna:	późniejsza ściągnięta:
I.	był, była, było jeśm	byłem, byłam, byłom
II.	był, była, było jeś	byłeś, byłaś, byłoś
III.	był, była, było jest	był, była, było

Liczba mnoga.

	Forma dawna:	późniejsza ściągnięta:
I.	byli, były jeśmy	byliśmy, byłyśmy
II.	byli, były jeście	byliście, byłyście
III.	byli, były są	byli. były

Aoristus.

Liczba pojedyńcza.			Liczba mnoga.		
	Forma dawna:	obecnie używana:		Forma dawna:	obecnie używana.
I.	bych	by-m	I.	bychom lub bychmy	byśmy
II.	by	by-ś	II.	byście	byście
III.	by	by	III.	bychą, byszę	by

Tryb rozkazujący.

Liczba pojedyńcza.		Liczba mnoga.	
I.	—	I.	bądź-my
II.	bądź	II.	bądź-cie
III.	— (niech będzie)	III.	— (niech będą)

Tryb warunkowy.

Liczba pojedyńcza.

osoba	I.	był-bym,	była-bym,	było-bym
"	II.	był-byś,	była-byś,	było-byś
"	III.	był-by,	była-by,	było-by

Liczba mnoga.

osoba	I.	byli-byśmy,	były-byśmy
"	II.	byli-byście,	były-byście
"	III.	byli-by,	były-by

Uwagi o nieforemnym czasowniku **być**.

1. *Jak powstał imiesłów przeszły tego czasownika, tj.* **bywszy?**

Ze źródłosłowu **by**, kończącego się na samogłoskę i dla tego przybiera literę **w**.

2. *Do czego używamy czasownika* **być?**

Do tworzenia czasów złożonych czasownika i jego strony biernej.

3. *Które są czasy złożone czasownika polskiego?*

Czas zaprzeszły i czas przyszły.

4. *Jak się tworzy czas zaprzeszły?*

Z czasu przeszłego niedokonanego, dodając do niego: był, była, było; byli, były, np.

Czas zaprzeszły.

Liczba pojedyńcza.

kochałem był,	kochałam była,	kochałom było
kochałeś "	kochałaś "	kochałoś "
kochał "	kochała "	kochało "

Liczba mnoga.

kochaliśmy byli,	kochałyśmy były
kochaliście byli,	kochałyście były
kochali byli,	kochały były

5. *Jak się tworzy czas przyszły czasownika polskiego?*

Z czasu przyszłego słowa **być** i imiesłowu czynnego czasu przeszłego.

Czas przyszły.

Liczba pojedyńcza.	Liczba mnoga.
będę kochał, a, o	będziemy kochali, kochały
będziesz kochał, a, o	będziecie " "
będzie kochał, a, o	będą " "

Uwaga. — Tryb przypuszczający, czas zaprzeszły, czas przyszły nie będą wspominane w dalszym ciągu konjugacyi.

6. Jak się tworzy strona bierna czasownika polskiego?

Dodając do czasów czasownika **być** imiesłów bierny, np.

Tryb oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

Liczba pojedyńcza.		Liczba mnoga.	
jestem,	kochany, a, e	jesteśmy,	kochani, e
jesteś,		jesteście,	
jest		są	

Czas przeszły.

byłem,	kochany, a, e	byliśmy,	kochani, e
byłeś,		byliście,	
był		byli	

Czas zaprzeszły.

byłem był,	kochany, a, e	byliśmy byli,	kochani, e
byłeś "		byliście "	
był "		byli "	

Czas przyszły.

będę,	kochany, a, e	będziemy,	kochani, e
będziesz,		będziecie,	
będzie		będą	

Tryb rozkazujący.

Liczba pojedyńcza.	Liczba mnoga.
I. —	I. bądźmy, kochani, e
II. bądź kochany, a, e	II. bądźcie, kochani, e
III. niech będzie kochany, a, e	III. niech będą kochani, e

Tryb przypuszczający.

Liczba pojedyncza.

byłbym,	byłabym,	byłobym	kochany, a, e
byłbyś,	byłabyś,	byłobyś	" "
byłby,	byłaby,	byłoby	" "

Liczba mnoga.

bylibyśmy	kochani,	byłybyśmy	kochane
bylibyście	"	byłybyście	"
byliby	"	byłyby	"

Tryb przypuszczający czasu zaprzeszłego.

byłbym był kochany; byłabym była kochana; byłobym było kochane i t. d.

Uwaga. — Strona bierna czasownika nie będzie w dalszym ciągu podawaną.

7. *Jak się tworzy tryb warunkowy czasowników polskich?*

Do spójników **a, że, aże, gdy, jeżeli** itd. dodaje się czas nieokreślony czasownika **być** a potem się kładzie imiesłów na **ł,** np.

gdybym, gdybyś, gdyby	kochał, a, o	gdybyśmy, gdybyście, gdyby	kochali, ły

Uwaga. — Tryb warunkowy czasowników nie będzie w dalszym ciągu podawany.

Konjugacye czasownika polskiego.

1. *Ile mamy konjugacyi czasownika polskiego?*

Różni autorowie przyjmują różne formy konjugacyi; dla ułatwienia przyjmujemy ich tutaj cztery według zakończenia II-giej osoby liczby pojedyńczej czasu teraźniejszego, które brzmi w konjugacyi:

I-szej **asz**, np. koch-asz, czyt-asz, pyt-asz, wit-asz.
II-giej **esz**, np. pisz-esz, lej-esz, grzej-esz, wiej-esz.
III-ciej **isz**, np. widz-isz, śp-isz, mów-isz, baw-isz.
IV-ta obejmuje czasowniki pierwotne o jednogłoskowym pierwiastku.

Pierwsza konjugacya.

Czasy niezłożone.

Teraźniejszy.	**Przeszły niedokonany.**	**Przyszły dok.**
kocham	kochałem, am, om	ukocham
kochasz	kochałeś, aś, oś	ukochasz
kocha	kochał, a, o	ukocha
kochamy	kochaliśmy, łyśmy	ukochamy
kochacie	kochaliście, łyście	ukochacie
kochają	kochali, ły	ukochają

Czasy złożone.

Czas zaprzeszły.	**Czas przyszły.**
kochałem, kochałam, kochałom } był, była, było	będę kochał, a, o itd. albo kochać będę itd.

Imiesłowy.

Strona czynna.

Teraźniejszy—kochający, a, e (przymiotny).

Przeszły—kochał, a, o (przymiotny); kochawszy (przysłówkowy).

Przyszły—mający, a, e kochać.

Strona bierna.

Teraźniejszy—będąc kochany, a, e, będąc kochanym, ą, em.

Przeszły—bywszy kochanym, ą, em.

Przyszły—mający, a, e być kochanym, ą, em.

1. *Jak się tworzy czas przeszły dokonany?*

Za pomocą przybranek, np. **u**-kochałem, **po**-kochałem.

Tryb rozkazujący.

	Liczba pojedyńcza.	**Liczba mnoga.**
osoba	I. —	I. kochajmy
"	II. kochaj	II. kochajcie
"	III. niech kocha	III. niech kochają

2. *Jak się wzmacnia tryb rozkazujący?*

Przyczepieniem na końcu partykuły **że**, która po samogłosce brzmi **ż**, np. kochaj-**że**, kochajcie-**ż**, niech-**że** kocha.

3. *Czem się odznacza I-sza konjugacya?*

Tem, że **a** zostaje w całej konjugacyi.

4. *Które czasowniki należą do I-szej konjugacyi?*

1). Czasowniki na **am**, mające tryb bezokoliczny na **ać**, np. dział-ać, kon-ać, pamięt-ać, dmuch-ać.

2). Czasowniki częstotliwe: śpiew-ać od piać, spych-ać od pchać, podżeg-ać od żgać, pas-ać od paść, pij-am, byw-am, spluw-am, pochwal-am itp.

Druga konjugacya.

Czasy pojedyńcze.

Teraźniejszy.	**Przeszły niedok.**	**Przeszły dokonany.**
piszę	pisałem, am, om	napisałem, am, om
piszesz	pisałeś, aś, oś	napisałeś, aś, oś
pisze	pisał, a, o	napisał, a, o
piszemy	pisaliśmy, łyśmy	napisaliśmy, łyśmy
piszecie	pisaliście, łyście	napisaliście, łyście
piszą	pisali, ły	napisali, ły

Przyszły dokonany.

napiszę	napiszemy
napiszesz	napiszecie
napisze	napiszą.

Tryb bezokoliczny—pisać.
Imiesłów przeszły—pisał, a, o.
Bierny—pisany, a, e.
Teraźniejszy—pisząc.
Bierny—będąc pisanym, ą, em.
Zaprzeszły—bywszy pisanym, ą, em
Przyszły—mający, a, e być pisanym, ą, em.

Tryb rozkazujący.

Liczba pojedyńcza.		**Liczba mnoga.**	
I.	—	I.	piszmy
II.	pisz	II.	piszcie
III.	niech pisze	III.	niech piszą

Uwagi nad II-gą konjugacyą.

1. Które czasowniki odmieniają się podług II-giej konjugacyi?

1). Czasowniki na **ać**, które w czasie teraźn. mają przed końcówką **ę** spółgłoskę twardą, która w następnych osobach zmiękcza się, np. ss-**ę**, ss-**ie**-sz, ss-**ie**, ss-**ie**-my, ss-**ie**-cie, ss-**a**-ją.

2). Czasowniki na **ać**, które w czasie teraźn. mają przed końcówką **ę** spółgłoskę miękką, np. orać orzę, kłamać kłamię, pisać piszę, rwać rwię, rwiesz.

3). Czasowniki o pierwiastku jednozgłoskowym zakończonym na samogłoskę, i te przybierają przed końcówkami osobowemi czasu teraźn. literę **j**, np.

Źródłosłów.	**Tryb bezokol.**	
ba	bajać	ba-**j**-ę, ba-**j**-esz, ba-**j**-e, ba-**j**-emy, ba-**j**-ecie, ba-**j**-ą.
kra	krajać	kra-**j**-ę, kra-**j**-esz itd.
ła	łajać,	ła-**j**-ę, ła-**j**-esz itd.
ta	tajać	ta-**j**-ę, ta-**j**-esz itd.
ku	kować	ku-**j**-ę, ku-**j**-esz itd.
psu	psować	psu-**j**-ę, psu-**j**-esz itd.
le	lać	le-**j**-ę, le-**j**-esz itd.

chwie, chwiać, chwie-**j**-ę; pie, piać, pie-**j**-ę; sie, siać, sie-**j**-ę; grze, grzać, grze-**j**-ę; zie, ziać, zie-**j**-ę; wie, wiać, wie-**j**-ę.

4). Czasowniki przybierające w czasie teraźn. do źródłosłowu samogłoskę **u**, która się w trybie bezokolicznym przed końcówką **ć** zamienia na na **owa** lub **ywa**, np.

bied-**u**-ję,	bied-**owa**-ć;	woj-**u**-ję,	woj-**owa**-ć;
król-**u**-ję,	król-**owa**-ć;	noc-**u**-ję,	noc-**owa**-ć;
chor-**u**-ję,	chor-**owa**-ć;	kup-**u**-ję,	kup-**owa**-ć;
rys-**u**-ję,	rys-**owa**-ć;	pan-**u**-ję,	pan-**owa**-ć.

5). Czasowniki poczynające (inchoativa) oznaczające zaczęcie jakiej czynności lub stanu a zakończone w trybie bezokolicznym na **eć** oraz **umieć** i **rozumieć**, np. bol-**eć**, bol-eję, bol-ejesz, kamieni-**eć**, kamieni-eję tj. staję się kamieniem, pęczni-**eć**, pęczni-eję, siwi-**eć**, siwi-eję, mdl-**eć**, mdl-eję.

6). Czasowniki o pierwiastku jednozgłoskowym zakończonym na spółgłoski: **t, d, s, z, k, g, m, n.**

Źródłosłów.	Tryb bezokoliczny.	Czas teraźniejszy.	
gnie**t**	gnieść	gniet-ę,	gnieciesz
kła**d**	kłaść	kład-ę,	kładziesz
pa**s**	paść	pas-ę,	pasiesz
gry**z**	gryść	gryz-ę,	gryziesz
cie**k**	ciec	ciek-ę,	cieczesz
strze**g**	strzec	strzeg-ę,	strzeżesz
d—**m**	dąć	dm-ę,	dmiesz
m—**n**	miąć	mn-ę,	mniesz.

Trzecia konjugacya.

Czasy niezłożone.

Teraźniejszy.	Przeszły niedok.			Przyszły dokon.
bawi-ę	bawił-em,	am,	om	ubawi-ę
bawi-sz	bawił-eś,	aś,	oś	ubawi-sz
bawi	bawił,	a,	o	ubawi

Teraźniejszy.	Przeszły niedok.	Przyszły dokon.
bawi-my	bawi-liśmy, łyśmy	ubawi-my
bawi-cie	bawi-liście, łyście	ubawi-cie
bawi-ą	bawi-li, ły	ubawi-ą

Czasy złożone.

Przeszły dokonany—ubawiłem, zabawiłem.

Zaprzeszły—bawiłem był, bawiłam była, bawiłom było.

Przyszły—będę bawił, bawiła, bawiło albo bawić będę.

Imiesłowy czynne.

Teraźniejszy—bawiący, a, e.
Przeszły—bawił, a, o (przymiotny).
bawiwszy (przysłówkowy).
Przyszły—mający, a, e bawić.

Imiesłowy bierne.

Teraźniejszy—będąc bawionym, ą, em—bawiony, a, e.

Zaprzeszły—bywszy bawionym, ą, em.

Przyszły—mający, a, e być bawionym, ą, em.

Tryb rozkazujący.

Liczba pojedyncza.		Liczba mnoga.	
I.	—	I.	bawmy
II.	baw	II.	bawcie
III.	niech bawi	III.	niech bawią

Uwagi nad III-cią konjugacyą.

1. *Które czasowniki odmieniają się podług III-ciej konjugacyi?*

1). Czasowniki zakończone w trybie bezokoli-

cznym na **ić**, n. p. baw-**ić**, pal-**ić**, gan-**ić**, ran-**ić**, plam-**ić**, wab-**ić**, warz-**yć**, burz-**yć**, skarż-**yć** itd.

Bawię, bawisz, bawi, lecz: burzę, burzysz, burzy.

2). Czasowniki zakończone w trybie bezokolicznym na **eć**, np. cierpi-**eć**, widzi-**eć**, wisi-**eć**, leci-**eć**, klęcz-**eć**, słysz-**eć**.

2. *Dla czego mówimy: cierp-***isz**, *widz-***isz**, *wis-***isz**, *lec-***isz**, *lecz klęcz-***ysz**, *słysz-***ysz**, *drż-***ysz**?

Bo po: **cz**, **sz**, **rz** nie może stać **i**.

Czwarta konjugacya.

1. *Które czasowniki należą do IV-tej konjugacyi?*

Czasowniki o jednozgłoskowym pierwiastku, np.

Pierwiastek.	Tryb bezokol.	Pierwiastek.	Tryb bezokoliczny.
da	dać	sta	stać
śmie	śmieć	bi	bić
ry	ryć	ku	kuć

2. *Jak odmieniają się te czasowniki?*

Czas teraźniejszy tworzy się, dodając **je** do źródłosłowu a potem odmienia się podług drugiej konjugacyi, np. my-**ję**, my-**je**-sz, my-**je** itd.

Imiesłów czasu przeszłego tworzy się, dodając do źródłosłowu **ł**, np. da-**ł**, a, o; sta-**ł** się, śmia-**ł** (nie śmia-**ł**,) bi-**ł**, kry-**ł**, my-**ł** itd.

3. *Jak się nazywa zgłoska* **je** *dodana do źródłosłowu?*

Nazywa się wstawką.

4. *Czy są w IV-tej konjugacyi czasowniki nie przybierające wstawki?*

Są, chociaż bardzo nieliczne, np. znać, zna, znam, znasz, zna itd.—znałem; śmieć, śmie, śmiem, śmiesz, śmie itd.—śmiałem; brnąć, brn, brnę, brniesz, brnie

itd.—brnąłem; schnąć, schn, schnę, schniesz, schnie itd.—schnąłem; kwitnąć, zlęguąć, grzęznąć, płynąć itp.

Nieregularne słowa.

Czas teraźn.	Tryb rozkaz.	Imiesłów przeszły.	Tryb bezokol.
biorę	bierz	brał	brać
boję się	bój się	bał się	bać się
chcę	chciej	chciał	chcieć
chwieję	chwiej	chwiał	chwiać
dmę	dmij	dął	dąć
gnę	gnij	giął	giąć
gorę	gorz	gorzał	goreć
grzeję	grzej	grzał	grzać
idę	idź	szedł	iść
jadę	jedź	jechał	jechać
jestem	bądź	był	być
kolę	kol	kłuł	kłuć
klnę	klnij	klął	kląć
leję	lej	lał	lać
mam	miej	miałem	mieć
padnę	padniej	padł	paść
pieję	piej	piał	piać
piorę	pierz	prał	prać
plączę	plącz	plątał	plątać
pnę się	pnij się	piął się	piąć się
rosnę	rośnij	rósł	róść
rwę	rwij	rwał	rwać
rżę	rżyj	rżał	rżyć
ścielę	ściel	stał	stać
sieję	siej	siał	siać
siędę	siądź	siadł	siąść
śmieję się	śmiej się	śmiał się	smiać się
ssę	ssaj	ssał	ssać
staję się	stań się	stał się	stać się
stoję	stój	stał	stać
taję	taj	tajał	tajeć

Czas teraźn.	Tryb rozkaz.	Imiesłów przeszły.	Tryb bezokol.
umiem	umiej	umiał	umieć
wezmę	weź	wziął	wziąć
wiodę	wiedź	wiodłem	wieść
wiem	wiedz	wiedziałem	wiedzieć
wrę, wrzę	wrzej	wrzał	wrzeć
zwę, zowię	zwij	zwał	zwać
żenę, żonę	gnaj	gnał	gnać
zieję, ziaję	ziej	ział	ziać
żnę	żnij	żął	żąć

Rozmaite gatunki czasowników.

1. *Które czasowniki nazywamy* **poczynającymi?**

Czasowniki wyrażające czynność chwilową właśnie rozpoczynającą się, np. milknę, niknę, tęgnę, głuchnę, bieleję, siadam, siwieję.

2. *Które czasowniki nazywamy* **częstotliwymi?**

Czasowniki wyrażające czynność często powtarzaną, np. bywać, splatać, jadać, pijać, czytywać, pisywać, wyśmiewać.

3. *Które czasowniki nazywamy* **niedokonanymi?**

Czasowniki, których czynność w czasie teraźniejszym jeszcze trwa, np. kwitnę, targam, choruję, spisuję, wygaduję.

4. *Które czasowniki nazywamy* **dokonanymi?**

Czasowniki, których czynność oznacza coś skończonego, np. skończyć, zabić, napisać, nauczyć.

5. *Którego czasu nie mają czasowniki dokonane?*

Czasu teraźniejszego.

6. *Jak się tworzą czasowniki dokonane z niedokonanych?*

Przez dodanie jakiej przybranki, n. p. **roz, za, wy, prze, na, u** itp.

16. Etymologia.

1. *Czego uczy etymologia?*

Etymologia objaśnia, jak jeden wyraz tworzy się od drugiego.

2. *Jak dzielimy wyrazy pod względem etymologicznym?*

Na pierwotne i pochodne, pojedyńcze i złożone.

3. *Które wyrazy nazywamy pierwotnymi?*

Te, które już od innego wyrazu nie pochodzą, lecz od których pochodzą inne, np. **Bóg** jest wyraz pierwotny; **boski, boży, bóstwo** są wyrazy pochodne.

4. *Które wyrazy nazywamy pojedyńczymi?*

Te, które się nie dadzą rozłożyć na dwa lub więcej wyrazów, z których każdy byłby osobnym rzeczownikiem, np. **pan, chłop, dom, dąbrowa, zarobek** są wyrazy pojedyńcze.

5. *Które wyrazy nazywamy złożonymi?*

Te, które dają się rozłożyć na dwie lub więcej takich części składowych, z których każda jest samoistnym wyrazem, n. p. **górno-lotny, lasko-nogi, rudo-brody, czarno-pióry, samo-chcąc, krzywo-usty, czarno-oki, dwu-znaczny, jedno-uchy, jedno-lity, cudo-twórca** i t. p.

6. *Z czego poznajemy nieraz znaczenie wyrazu?*

Poznajemy je z zakończenia.

Zakończenia rzeczowników.

1. *Jak tworzymy w polskim języku imiona osób działających.?*

Dodając do czasownika lub rzeczownika pierwotnego końcówki **arz, acz, ca, ec, nik, ciel** na rodzaj męski, np. piekę — piek-**arz**, łgam — łg-**arz**,

garnek—garnc-**arz**, owca—owcz-**arz**, moc—moc-**arz**, młyn—młyn-**arz**, wyjad-**acz**, zbój-**ca**, strzel-**ec**, goni-**ec**, leś-**nik**, bart-**nik**, zakon-**nik**, chrzci-**ciel**, zbawi-**ciel**, czci-**ciel**, przyja-**ciel**.

2. *Jak tworzymy imiona osób działających rodzaju żeńskiego?*

Dodając do wyrazu pierwotnego zakończenia: **ka, czka, i, ni, yni, ini, ina, owa, ica**, np. chłop-**ka**, szwa-**czka**, pan-**i**, gospod-**yni**, bog-**ini**, sędz-**ina**, sam-**ica**, gołęb-**ica**.

3. *Co oznaczają męskie końcówki rzeczowników:* **in, an, anin, ak, czyk** *i żeńskie:* **inka, anka, aczka, ka?**

Oznaczają pochodzenie lub przynależność do miasta, kraju, narodu, stanu, towarzystwa itd., np. Tatarz-**yn**, Tatar-**ka**; Pol-**ak**, Pol-**ka**; Rus-**in**, Rus-**inka**; Hiszp-**an**, Hiszp-**anka**; chrześci-**anin**, lwowi-**anin**, dominik-**anin**, krakowi-**ak**.

4. *Jak zamieniają się na rodzaj żeński imiona rodowe, zakończone w męskim rodzaju na*: **ic, icz, ik, es?**

Zamieniając je na: **anka, owa** lub **ówna**, np. królew-**icz**—królewicz-**ówna**; szlachc-**ic**—szlachci-**anka**; Chodkiew-**icz**—Chodkiewicz-**owa**, Chodkiewicz-**ówna**; stoln-**ik**—stolnik-**owa**, stolnik-**ówna**; prez-**es**—prezes-**owa**, prezes-**ówna**.

5. *Jak tworzymy rzeczowniki zgrubiałe?*

Dodając do pierwotnego rzeczownika przyrostki: **sko, isko**, a na żeński rodzaj: **ica**, n. p. chłopczy-**sko**, koc-**isko**, ps-**isko**, bab-**sko**, kobiec-**isko**, suczy-**sko**; pann-**ica**, szabl-**ica**, szklen-**ica**.

6. *Jak tworzymy rzeczowniki zdrobniałe rodzaju męskiego?*

Dodając do pierwotnego rzeczownika końcówki: **k, ek, ik, ina**, np. kamy-**k**, row-**ek**, stol-**ik**, chłopcz-**yna**.

7. *Jak tworzymy zdrobniałe rzeczowniki rodzaju żeńskiego?*

Dodając do pierwotnego rzeczownika końcówkę: **ka**, np. dziewczyn-**ka**, rącz-**ka**, nóż-**ka**, panien-**ka**,

różycz-**ka**, robót-**ka**, żon-**ka**, książ-**ka** (od księga), książecz-**ka**.

8. *Jak tworzymy zdrobniałe rzeczowniki rodzaju nijakiego?*

Dodając do pierwotnego rzeczownika końcówkę: **ko** lub **ę**, np. jaj-**ko**, miastecz-**ko**, usz-**ko**, ocz-**ko**, dzieci-**ę**, orl-**ę**, koci-**ę**, dziewcz-**ę**.

Zakończenia przymiotników.

1. *Co oznaczają końcówki* **i, a, e,** *dodane do rzeczownika?*

Oznaczają wewnętrzną własność czyli przymiot pewnej osoby lub rzeczy, np. człowiecz-**y**, ps-**i**, koc-**i**, orl-**i**, boż-**y**, anielsk-**i**, wiejsk-**i**, rajsk-**i**, niebiesk-**i**, poln-**y**, polow-**y**, dębow-**y**.

2. *Co oznaczają końcówki:* **in, ina, ino; ów, owa, owo,** *dodane do rzeczownika?*

Oznaczają **zewnętrzną** własność (przynależność) do jakiej osoby lub rzeczy, np. matcz-**yn**, cioc-**in**, babus-**in**, Krak-**ów** (tj. własność Kraka), syn-**ów**, Jakub-**ów**, Stach-**owa**.

3. *Co oznaczają końcówki:* **ny, any, owy,** *dodane do rzeczownika?*

Oznaczają materyę, z której co zrobione, n. p. piw-**ny**, wełni-**any**, szkl-**any**, słomi-**any**, dróci-**any**, dęb-**owy**, grab-**owy**, buk-**owy**, granit-**owy**, marmur-**owy** i t. p.

4. *Co oznaczają końcówki:* **iwy, liwy?**

Oznaczają skłonność do czego, lub obfitowanie w co, np. mśc-**iwy**—skłonny do mszczenia się; cierpl-**iwy**—posiadający cierpliwość; trwożl-**iwy**—skłonny do trwogi; żartobl-**iwy**, możl-**iwy**, chc-**iwy**.

5. *Co oznacza końcówka:* **elny, alny?**

Łatwość do czego, np. czyt-**elny**—łatwy do czytania; zap-**alny**—łatwy do zapalenia; dzi-**elny**—skłonny do działania; śmiert-**elny**—podlegający śmierci.

6. Co oznaczają końcówki: **awy, aty, ity, asty, isty?**

Oznaczają obfitowanie w co, pełność czego, np. dziur-**awy** — pełen dziur; krost-**awy** — pełen krost; sęk-**aty**—bogaty w sęki; brod-**aty**—posiadający wielką brodę; kosm-**aty**--posiadający dużo włosów (kosma—włos); ospow-**aty**, wrzodz-**isty**, trędow-**aty**, ogoni-**asty**, piecz-**ysty**, pracow-**ity**, głupow-**aty**, czerwon-**awy**.

17. Części mowy nieodmienne.

1. Które są nieodmienne części mowy?

Przysłówek, spójnik, przyimek, wykrzyknik.

2. Co określają przysłówki?

Przysłówki określają czynność lub przymiot jaki pod względem czasu, miejsca, sposobu, stopnia, np. **już** wiem; **tam** byli; **pięknie** śpiewa; **bardzo** szczęśliwy; **wielce** żałuje.

3. Do czego służą spójniki?

Do powiązania zdań między sobą, n. p. Zgoda buduje, **a** niezgoda rujnuje. Chłop strzela, **a** Pan Bóg kule nosi.

4. Co znaczy przyimek?

Przyimek oznacza stosunek, w jakim jaka rzecz znajduje się do drugiej, n. p. Drzewo **w** ogrodzie. Ptak **na** drzewie. Dom **za** rzeką.

5. Co wyrażają wykrzykniki?

Wykrzykniki wyrażają smutek, radość, żal, zdumienie, przestrach, szyderstwo, niecierpliwość, gniew.

Przysłówek.

1. *Jak dzielimy przysłówki pod względem pochodzenia?*

Na pierwotne i pochodne.

2. *Które przysłówki należą do pierwotnych?*

Tu, tam, tędy, kędy, gdzie, ztąd, dotąd, tamże, nigdzie.

3. *Z czego powstały przysłówki pochodne?*

Z rzeczowników, przymiotników, liczebników, zaimków.

4. *Jak powstały przysłówki z rzeczowników?*

1). Są I-szym przypadkiem rzeczownika, n. p. **raz, pół, zbyt, teraz** t. j. **ten raz, zaraz, oraz, wraz.**

2). Są połączeniem przyimka z rzeczownikiem, np. **bez wątpienia, bez liku, podczas, wzdłuż, zrazu, do razu.**

3). Są którymkolwiek przypadkiem rzeczownika, np. **gwałtem, chyłkiem, duszkiem, ukradkiem, czasem, rankiem, zimie, lecie.**

5. *Jak powstały przysłówki z przymiotników?*

Przez zamianę końcówki **i** na **e** lub **o,** n. p. szybk**i**—szybk**o**, lekk**i**—lekk**o**, dług**i**—dług**o**, dobry—dobrz**e**, zły—źl**e**, bogaty—bogat**o**, piękny—piękni**e**.

6. *Co należy zauważyć o przysłówkach utworzonych z przymiotników?*

Przysłówki te stopniują się podobnie jak przymiotniki, np. bogato—bogaciej—najbogaciej; pięknie—piękniej—najpiękniej; rzadko—rzadziej—najrzadziej; szybko—szybciej—najszybciej; jasno—jaśniej—najjaśniej.

7. *Które przysłówki stopniują się nieregularnie?*

dobrze,	lepiej,	najlepiej
wiele,	więcej,	najwięcej
głęboko,	głębiej,	najgłębiej
wysoko,	wyżej,	najwyżej
daleko,	dalej,	najdalej
źle,	gorzej,	najgorzej
mało,	mniej,	najmniej
nizko,	niżej,	najniżej
miękko,	miękciej,	najmiękciej.

8. *Jak powstały przysłówki z liczebników i zaimków?*

Przez zamianę końcówki **i**, **y** na **e** lub **o**, np. jednak**o**, dwojak**o**, jedyni**e**, podwójni**e**, potrójni**e**, stokrotni**e**—po pierwsz**e**, po drugi**e**, po setny raz—wszelako, tak samo, za co, po co, czemu.

9. *Jak dzielimy przysłówki pod względem znaczenia?*

Na: przeczące, twierdzące, miejscowe, czasowe, sposobowe, oznaczające stopień, określające miarę.

10. *Które są przysłówki* **przeczące?**

Nie, bynajmniej, jak żywo, przeciwnie, nigdy, przenigdy, nigdzie, z nikąd, nie tak, nie tu, nie tam itd.

11. *Które są przysłówki* **twierdzące?**

Tak, oczywiście, rzeczywiście, niezawodnie, zaiste, istotnie, prawdziwie.

12. *Które są przysłówki* **przypuszczające?**

Może, zapewne, pewnie, bodaj nie, podobno, pono, prawdopodobnie.

13. *Które są przysłówki* **miejscowe** *czyli przestrzenne?*

Gdzie? tu, tam, owdzie, indziej, gdziekolwiek; zkąd? ztąd, ztamtąd, zowąd, zkądinąd, zkądkolwiek; dokąd? dotąd, dokądkolwiek; kędy? tędy, owędy, tamtędy, kędykolwiek, gdzieś, gdziebądź, gdzieindziej, gdzieniegdzie, gdziekolwiek, gdzietylko, zkądkolwiek.

14. *Które są przysłówki* **czasowe?**

Kiedy? wtedy, teraz, dziś, wczoraj, jutro, zawsze, nigdy, zawżdy, już, jeszcze, dawno, potem, dopóty, dopóki, póty, dotąd, odtąd, kiedyś, kiedykolwiek, kiedybądź, kiedyindziej.

15. *Które są przysłówki* **sposobowe?**

Jak? tak, owak, inaczej, nie inaczej, jakoś, jakkolwiek, jednako, równie, podobnie, w spak, ciągle, dobrze, źle, czwałem, truchtem, galopem itd.

16. *Które przysłówki oznaczają* **stopień?**

Jak? bardzo, mało, arcy, nader, nadzwyczaj, szczególnie, nadewszystko itd.

17. *Które przysłówki określają* **miarę?**

Ile? tyle, prawie, często, rzadko, nadto, zbyt, aż, koniecznie, wysoce, ilekolwiek, cokolwiek, nic itd.

Spójnik.

1. *Które wyrazy są właściwymi spójnikami?*

I, a, ani, ni, ale, lecz, albo, bo, bowiem, więc, niż, ponieważ, jeżeli, jeźli, wzdy, acz, aczkolwiek.

2. *Które spójniki używają się w podwojeniu?*

I—i, ni—ni, ani—ani, albo—albo.

3. *Które przysłówki lub rzeczowniki używają się jako spójniki?*

Gdy, skoro, jaktylko, jużto—jużto, jak—tak, czy, czyli, czy—czy, choć, choćby, że, ażeby, gdyż, lubo, aż, dopieroż, także, tudzież, częścią—częścią, bądź—bądź itd.

4. *Które spójniki pochodzą od zaimków?*

To, toż, owoż, im—tem, przytem, potem, przeto, dlatego, zaczem, też, zaś, przecie, z tem wszystkiem.

Przyimek.

1. *Co należy zauważyć o przyimkach?*

Że po przyimku nie może stać rzeczownik w jakimkolwiek przypadku, lecz w pewnym stale oznaczonym przypadku.

2. *Jak wyrażamy tę okoliczność?*

Mówimy, że przyimek rządzi przypadkiem.

3. *Które przyimki rządzą II-gim przypadkiem?*

Bez, krom, oprócz, prócz, do, dla, od, u, koło, około, naokoło, miasto, zamiast, podług, według, wedle, wzdłuż, wprost, naprost, powyż, powyżej, poniżej, poniż, blisko, bliżej, najbliżej, wśród, pośród, względem, obok, poprzek, wewnątrz, zewnątrz.

4. *Które przyimki rządzą III-cim przypadkiem?*

Ku, przeciw, przeciwko, wbrew, gwoli.

5. *Który przyimek rządzi IV-tym przypadkiem?*

Przez.

6. *Który przyimek rządzi VII-mym przypadkiem?*

Przy.

7. *Które przyimki rządzą więcej przypadkami?*

II-gim i III-cim:	**naprzeciw, naprzeciwko.**
II-gim i IV-tym:	**z (ze).**
IV-tym i VI-tym:	**między, pomiędzy, przed, pod, nad.**
IV-tym i VII-ym:	**w, na, o, po.**
II, IV i VI-tym:	**za.**

8. *Co należy zauważyć o przyimkach, które rządzą IV-tym, VI-tym i VII-mym przypadkiem?*

Że z IV-tym przypadkiem oznaczają ruch lub kierunek, z VI-tym lub VII-mym zaś miejsce, spo-

czynek, np. **między** góry—**między** górami; **pod** kamień—**pod** kamieniem; **przed** dom—**przed** domem; **nad** kościół—**nad** kościołem; **w** komnatę—**w** komnacie; **na** drzewo—**na** drzewie itd.

9. *Które przyimki nazywamy składanymi?*

Okrom, oprócz, około, naokoło, zamiast, naprzeciwko, pomimo, pomiędzy, popod, ponad, poprzed, poza, z pośród, z wewnątrz, z zewnątrz, z przeciwka, z naprzeciwka, z pomiędzy, nad, z ponad, z pod, z przed, z poprzed, z za, z poza.

10. *Który przypadek rzeczownika należy położyć po złożonym przyimku?*

Ten, którym rządzi druga część przyimka.

Wykrzyknik.

1. *Które wykrzykniki mamy w polskim języku?*

A, ach, e, i, ej, o, och, ha, ho, hola, hej, hejże, hu, hm, na, ną, naści, no, nuż, nuże, biada, niestety, zaiste, dalej, przebóg, ba, ba—i—bardzo, masz, dalibóg, dalipan, precz, fora, fe, fuj, won, oto, otóż itd.

18. Składnia.

Zdania.

1. *Co to jest składnia?*

Składnia jest nauka o zdaniu.

2 *Co jest zdanie?*

Zdanie jest myśl wyrażona słowami.

3. *Które są główne części zdania?*

Podmiot i orzeczenie.

4. *Co jest podmiot zdania?*

Podmiot zdania jest rzecz lub osoba, o której mówimy.

5. *Co jest orzeczenie?*

Orzeczenie jest to, co o podmiocie zdania wypowiadamy.

6. *Co może być podmiotem zdania?*

Podmiotem zdania może być rzeczownik, lub inna część mowy, użyta w znaczeniu rzeczownika.

Powiedz kilka zdań, w których podmiotem jest rzeczownik.

Ptak śpiewa. Pies szczeka. Rzeka płynie. Ziemia jest okrągła.

Powiedz kilka zdań, w których podmiotem jest zaimek.

On śpiewa. My idziemy. Ona szyje. Wy siedzicie.

Powiedz kilka zdań, w których podmiotem jest liczebnik.

Jeden tego nie dokaże. Dwa stanowią parę. Oboje umarli. Pierwszy wygrał.

Powiedz kilka zdań, w których podmiotem jest przymiotnik.

Ubogi żebrze. Bogaty używa. Pilny pracuje. Leniwy przymrze głodu. Polegli się nie ocucą.

Powiedz kilka zdań, w których podmiotem jest imiesłów.

Śpiący nie widzi. Tonący brzytwy się chwyta. Proszący uzyska. Szukający znajdzie.

Powiedz kilka zdań, w których podmiotem jest tryb bezokoliczny.

Błądzić jest rzeczą ludzką. Upaść jest łatwo. Chwalić jest miło. Dobrze pisać nie jest łatwo.

7. Czem może być orzeczenie w zdaniu?

Orzeczeniem zdania może być: czasownik, przymiotnik, rzeczownik i każda część mowy użyta rzeczownie.

8. Jak się łączy orzeczenie z podmiotem?

1). Jeżeli orzeczeniem jest czasownik, kładzie się zaraz po podmiocie, np. Rzeka płynie. Wiatr wieje. Koń ciągnie.

2). Jeżeli orzeczeniem jest przymiotnik, rzeczownik lub inna część mowy użyta rzeczownie, łączą się z podmiotem przez formy słowa **być**, np. Bóg **jest** wieczny. Dawid **był** królem. On **jest** pierwszym. Twój brat **był** drugim.

9. Jak się nazywa to słowo **być** *stojące między podmiotem a orzeczeniem?*

Nazywa się **łącznikiem.**

10. Kiedy można opuścić łącznik?

Łącznik można opuścić, jeżeli go się łatwo domyślić można, np. Dobra to rzecz—zamiast: Dobra to jest rzecz. Sen mara, Bóg wiara (opuszczone—jest). Chmury—twój wóz. Twe konie—wiatry nieścignione. Duchy—posłańce. Słudzy—gromy zapalone (—jest, są).

11. Kiedy można opuścić podmiot?

Podmiot można opuścić: 1). Jeżeli są nim zaimki osobiste, n. p. Zginąłeś. Wygrał. Przybyli. Szczęśliwiście.

2). Przy czasownikach nieosobowych, np. pada, grzmi, błyska się, boli, jest, było, nie ma, zdaje się, trafiło się, trzeba, należy, wypada, można, powiadają, mówią, piszą itd.

12. Jak się nazywa zdanie składające się z podmiotu i z orzeczenia?

Zdanie składające się tylko z podmiotu i orzeczenia, nazywa się zdaniem gołem.

Zdanie rozwinięte.

1. *Kiedy zwiemy zdanie rozwiniętem?*

Jeżeli do jednej lub obu części zdania dodamy jaki objaśniający dodatek, powstaje zdanie rozwinięte.

2. *Ilorakie mogą być objaśnienia części zdania?*

Dwojakie: objaśnienia rzeczownika i objaśnienia przymiotnika lub słowa.

3. *Jak nazywamy przymiotnik dodany rzeczownikowi?*

Przymiotnik na pytanie: jaki? czyj? użyty dla objaśnienia rzeczownika nazywamy **przydawką,** np. **Silny** wiatr szkodzi. Kochanowski był **sławnym** poetą. **Piękna** róża pachnie.

4. *Jak nazywamy rzeczownik w II-gim przypadku dodany do rzeczownika głównego?*

Rzeczownik w II-gim przypadku dodany do głównego rzeczownika, nazywa się **dopełniaczem,** np. Stwórca świata jest wszechmocny. Poezye Mickiewicza są piękne. Śpiew słowika jest przyjemny.

5. *Co to jest dopowiedzenie?*

Dopowiedzenie jest rzeczownik w I-szym przypadku dodany do głównego rzeczownika, np. Kościuszko, sławny generał, był dobroczynnym. Bóg, stwórca świata, jest najlepszym. Poezya, matka piękności, łagodzi obyczaje.

6. *Jak się oddziela dopowiedzenie od głównego rzeczownika?*

Przed dopowiedzeniem i po dopowiedzeniu należy położyć przecinek.

7. *Co nazywamy określeniem przyimkowem?*

Określenie przyimkowe jest przyimek z rzeczownikiem dodane do głównego rzeczownika, n. p. Gwiazdy na niebie są niezliczone. Żołnierz bez nogi szedł przez wieś. List od matki ucieszył syna.

8. Co nazywamy określeniem przysłówkowem?

Określenie przysłówkowe jest przysłówek objaśniający przymiotnik lub czasownik, będące częścią zdania, np. Góry Azyi są bardzo wysokie. Mikroby są nieskończenie maleńkie.

9. Czem można zastąpić określenie przysłówkowe?

Określenie przysłówkowe można zastąpić przez określenie przyimkowe, np. Litwini sławni są z gościnności. Żołnierze walczyli z ochotą (ochotnie). Ojciec przyjął syna z radością.

10. Co nazywamy przedmiotem?

Rzeczownik objaśniający słowo nazywamy **przedmiotem,** np. Bóg stworzył świat. Sobieski zwyciężył Turków. Miłość rodzi zgodę. Żandarmi schwytali złodzieja.

11. W którym przypadku może stać przedmiot?

Przedmiot może stać w przypadku II-gim, III-cim, IV-tym i VI-tym, np. Strzeż się grzechu.. Nieroztropnie ufać pochlebcom. Ojciec napisał list. Nie pogardzaj ubogimi.

12. Na co należy uważać przy tworzeniu zdań rozwiniętych?

Tworząc zdania rozwinięte należy uważać, by nie nagromadzać zbyt wiele objaśnień, którebv mogły zdanie uczynić ciemnem lub niezrozumiałem.

Gatunki zdań.

1. Które zdanie nazywa się **głównem?**

Głównem nazywa się zdanie, które samo przez się może być zrozumianem.

2. Które zdanie nazywa się **pobocznem?**

Pobocznem nazywa się zdanie, które tylko w połączeniu z głównem może być zrozumiane, np. Prosiłem go, by mi pomógł. Zgodziłem się na to, co mi przyjaciel radził.

3. *Które zdanie nazywamy* **pojedyńczem?**

Zdanie nie mające zdania pobocznego nazywa się **pojedyńczem.**

4. *Które zdanie nazywa się* **złożonem?**

Złożone zdanie składa się ze zdania głównego i pobocznych, albo z kilku zdań głównych, np. Kiedyś piwa nawarzył, to je teraz wypij. Wszędzie się znajdzie rozum, byleś go tylko szukał.

5. *Które zdania nazywamy* **ściągniętemi?**

Jeżeli do jednego podmiotu należy kilka orzeczeń, albo do jednego orzeczenia kilka podmiotów, zdanie nazywa się **ściągniętem,** np. Bogactwo ułatwia życie, daje wygody, jedna przyjaciół. Żołnierze, duchowieństwo, kupcy, szlachta, wszyscy dobrego króla płakali.

6. *Które zdania nazywamy* **współrzędnemi?**

Zdania niezawisłe od siebie, a więc stojące między sobą na równi, nazywają się **współrzędnemi,** np. Ciało człowieka jest śmiertelne, dusza nieśmiertelna. Chroń się złego, czyń dobrze. Pomóż sobie, a Bóg ci pomoże.

7. *Które zdania nazywamy* **podrzędnemi?**

Jeżeli jedno zdanie jest głównem a drugie pobocznem, nazywamy je **podrzędnemi.**

Składnia zgody.

1. *Czego uczy składnia zgody?*

Składnia zgody uczy, jak zgadzać mniej ważne części zdania z ważniejszemi częściami w rodzaju, liczbie i przypadku.

2. *Która część zdania jest niezawisłą?*

Podmiot jest niezawisłą częścią zdania.

3. *W którym przypadku kładzie się zawsze podmiot?*

Podmiot kładzie się zawsze w I-szym przypadku.

4. *Jak zgadza się orzeczenie, będące słowem, z podmiotem?*

Jeżeli orzeczenie jest słowem, zgadza się z podmiotem w osobie i liczbie, np. Ja czytam. Matka szyje. Dzieci się bawią. Wy śpiewacie.

5. *Jeżeli słowo stoi w czasie przeszłym, przyszłym lub warunkowym, jak zgadza się wtenczas z podmiotem?*

Jeżeli słowo stoi w czasie przeszłym, przyszłym lub w trybie warunkowym, to zgadza się z podmiotem w osobie, liczbie i rodzaju, np. Panny będą śpiewały. Gdyby kózka nie skakała, toby nóżki nie złamała.

6. *Jak się zgadza rzeczownik orzeczenia z podmiotem?*

Jeżeli orzeczeniem jest rzeczownik, zgadza się z podmiotem w liczbie; w rodzaju zaś tylko wtedy, jeżeli ten wyraz ma na rodzaj żeński osobną formę, np. Głód jest najlepszym kucharzem. Czas jest lekarzem cierpień. Dzisiaj pani jesteś moim gościem.

7. *Jak zgadza się przymiotnik z podmiotem?*

Jeżeli orzeczenie jest przymiotnikiem, tenże zgadza się z podmiotem w liczbie i rodzaju, np. Niebo było pokryte chmurami. Wrony są czarne. Wzrok starca jest osłabiony.

8. *Co jeszcze należy zauważyć o zgodzie przymiotnika z rzeczownikiem?*

Należy pomnieć, że przymiotniki należące do rzeczowników w formie osobowej, powinny stać w formie osobowej, zaś należące do rzeczowników w formie rzeczowej, powinny stać w formie rzeczowej, np. Ci doktorzy są sławni. Chłopi są pracowici. Psy są czujne. Liście z drzew poopadały. Poddani poodpadali od króla.

9. *Co zrobić z orzeczeniem należącem do kilku podmiotów?*

Orzeczenie należące do kilku podmiotów kładzie się bądź w liczbie pojedyńczej, bądź mnogiej, n. p.

Matka i siostra twoja **były** u nas. Matka i siostra twoja **była** u nas. Kartofle i tytoń należ-**ą** do psiankowatych. Kartofle i tytoń należ-**y** do psiankowatych.

10. *Co zrobić z orzeczeniem należącem do kilku podmiotów, które stoją w rozmaitych osobach?*

Jeżeli podmioty różnią się pomiędzy sobą co do osoby, to w orzeczeniu pierwsza osoba ma pierwszeństwo przed drugą, a osoba druga przed trzecią, np. Ja i brat mój byliś-**my** w teatrze. Ty i siostra twoja mieliś-**cie** zrobione zadanie.

11. *Co zrobić z orzeczeniem, jeżeli podmioty różnią się między sobą co do rodzaju?*

Jeżeli podmioty osobowe różnią się pomiędzy sobą co do rodzaju, rodzaj męski ma pierwszeństwo przed żeńskim i nijakim, np. Ojciec jego i matka umar-**li.** Twój brat i siostra **byli** na balu.

12. *W którym przypadku kładzie się orzeczenie?*

Rzeczownik będący orzeczeniem kładzie się w VI-tym, przymiotnik w I-szym przypadku lub w VI, jeżeli zastępuje rzeczownik, np. Dawid był król-**em.** Ten chłopiec jest piln-**y.** Jeźli chcecie być dobr-**ymi,** miejcie miłość waszej ziemi. Święt-**ym** jest na ziemi, kto umiał przyjaźń zabrać ze święt-**ymi.**

Łącznik.

1. *Jak zgadza się łącznik z podmiotem?*

Łącznik zgadza się z podmiotem w liczbie rodzaju i osobie, podobnie jak słowo, np. Brat **był** w domu. Siostry **były** w kościele. Gdzie **były** dzieci?

2. *Czem bywa słowo* **być** *niekiedy w zdaniu?*

Słowo być jest niekiedy w zdaniu całem orzeczeniem i znaczy wtenczas **istnieje,** np. Jest Bóg! Jest jeszcze cnota między ludźmi. Jesteś znów tutaj.

3. *Jeżeli słowo* **być** *jest całem orzeczeniem zdania, co się staje z niem w zdaniach przeczących?*

Jeżeli **nie** miałoby stać przed słowem **być** jako całem orzeczeniem, natenczas to słowo zamienia się na wyrażenie **nie ma**, np. **Jest** książka, której tyle szukałem. **Nie ma** książki, której tyle szukałem.

Zgoda objaśnień z rzeczownikiem.

1. *Jak zgadza się przydawka z głównym rzeczownikiem?*

Przydawka zgadza się z głównym rzeczownikiem w rodzaju, liczbie, przypadku, a w liczbie mnogiej także w formie osobowej czy rzeczowej, np. Wielki człowiek. Wielcy ludzie. Owi ptaszkowie leśni. Owe ptaki leśne. Sławni królowie. Sławne króle.

2. *Jak zgadzają się liczebniki główne z rzeczownikiem?*

Liczebniki główne od jednego do czterech są co do znaczenia przymiotnikami, więc zgadzają się z swym rzeczownikiem w rodzaju, liczbie i przypadku, np. Trzej królowie. Ci dwaj robotnicy. Te dwie kobiety. Te dwa dziewczęta. Cztery zamki. Czterej rycerze. Cztery wsi.

3. *Co należy zauważyć o zaimku względnym* **który, jaki,** *stojącym w zdaniu pobocznem?*

Jeżeli zaimek względny **który, a, e; jaki, a, e** odnosi się do rzeczownika położonego w zdaniu głównem, natenczas zgadza się z nim w rodzaju, liczbie, np. Bóg, który stworzył świat, jest wszechmocny. Sława człowieka, którego wczoraj widziałeś, jest wielka. Nieszczęsny, kto dla ludzi głos i język trudzi.

Zaimek względny stoi zawsze w tym przypadku, jakiego wymaga czasownik zdania pobocznego, np. Człowiek, któremu zaufałeś, nie był twoim przyjacielem. Więcej jest takich, którzy mogą szkodzić, niż takich, którzy chcieli pomódz.

4. *W czem zgadza się dopowiedzenie z głównym rzeczownikiem?*

Dopowiedzenie zgadza się z głównym rzeczownikiem zawsze w przypadku, w rodzaju i liczbie zaś tylko wtenczas, jeżeli to być może, np. Morze, olbrzymi zbiór słonej wody, jest grobem wszystkich szczątków organicznych, które rzeki przynoszą z lądów. Praca, źródło dobrobytu, jest najlepszym środkiem utrzymania zdrowia.

Składnia rządu.

1. *Czego uczy składnia rządu?*

Składnia rządu uczy, który przypadek rzeczownika należy położyć po jakim czasowniku lub przymiotniku.

2. *Jak to wyrażamy inaczej?*

Mówimy, że jaki czasownik lub przymiotnik, wreszcie przyimek rządzą jakim przypadkiem.

3. *Po czem poznajemy praktycznie, którym przypadkiem rządzi jaki czasownik, przymiotnik lub przyimek?*

Kładąc po nich pytania, w jakich stoją przypadkach, np. Pragnę....czego?—rządzi II-gim przypadkiem. Ufam....komu?--rządzi III-cim przypadkiem. Gardzę....kim?—rządzi VI-tym przyp. Widzę.... kogo?—rządzi IV-tym przypadkiem.

4. *Które przypadki nie są właściwym przedmiotem składni rządu?*

Przypadek I-szy i V-ty.

5. *Co stoi w I-szym przypadku?*

W I-szym przypadku stoi zawsze podmiot zdania.

6. *Kiedy używamy V-go przypadku?*

Piątego przypadku używamy, jeżeli mówimy bo kogo wprost jako do osoby drugiej, bądź że jest odecny, bądź nieobecny, np. Szlachetne zdrowie, nikt się nie dowie, jako smakujesz... Pójdźcie, o dziatki,

pójdźcie wszystkie razem za miasto.... Ojcze nasz! ojcze! znowu dajesz wiosnę....

7. *Którego przypadku można niekiedy użyć zamiast V-tego?*

Zamiast V-tego przypadku używają niekiedy pierwszego, np. Panie **majster**, a kiedy ta robota będzie skończona? Przyjmij Pan zapewnienie mego poważania. Pozwól Pan, abym mu te rzecz wyjaśnił.

Przypadek czwarty.

1. *Kiedy kładziemy przypadek czwarty?*

Przypadek czwarty kładziemy po czasownikach i przyimkach na pytanie: kogo? co?

2. *Jak się nazywa IV przypadek, stojący po słowie czynnem przechodniem?*

Czwarty przypadek stojący po słowie czynnem przechodniem, nazywa się **biernikiem** lub **bliższym przedmiotem,** np. Brat przeczytał książkę. Kolumb odkrył Amerykę. Sobieski uratował Austryą.

3. *Co staje się z przypadkiem czwartym, jeżeli zaprzeczenie ściąga się do całego zdania?*

Jeżeli zaprzeczenie ściąga się do całego zdania, kładziemy przypadek II-gi zamiast IV-go, np. Kupiłeś książkę? Nie kupiłem książki. Widziałeś jego matkę? Nie widziałem jego matki.

Jeżeli jednak zaprzeczenie ściąga się tylko do rzeczownika, IV-ty przypadek pozostaje, np. Nie tę książkę mi podaj, lecz tamtę. Nie matkę jego widziałem, lecz ciotkę.

4. *Które wyrazy nadają zdaniu myśl przeczącą?*

Nie, ani, nigdy, bynajmniej, żaden, nie chcę, nie można, niepodobno, nie dozwolono, nie wolno itd.

5. *Które słowa wogóle rządzą IV-tym przypadkiem?*

Wszystkie słowa czynne przechodnie rządzą przypadkiem IV-tym.

6. Które nieprzechodnie słowa rządzą IV-tym przypadkiem?

Następujące słowa nieprzechodnie rządzą IVtym przypadkiem: **boli mnie, mdli, korci, świerzbi, mierzi, wstyd mnie, obchodzi, kosztuje,** np. Niewdzięczność boli każdego. To go wielce korciło. Co cię świerzbi, ręka, czy noga?

7. Co znaczy IV-ty przypadek **miary?**

Czwarty przypadek miary stoi na pytanie: Jak długi? jak szeroki? jak wysoki? jak daleko? jak szeroko? jak długo? jak głęboko? n. p. Belka jednę stopę gruba. Dom jednę milę od miasta odległy. Niektóre zwierzęta żyją tylko jednę dobę.

8. Co znaczy IV-ty przypadek **ceny?**

Czwarty przypadek ceny stoi po wyrażeniach: Ile kosztuje? Ile wynosi? np. Ta książka kosztuje jednego dolara. Koszta procesu wyniosły wielką sumę. To warto ledwo centa.

Drugi przypadek.

1. Co nazywamy **dopełniaczem?**

Drugi przypadek rzeczownika dopełniający znaczenie innego rzeczownika, przy którym stoi bez innego połączenia, nazywa się **dopełniaczem,** n. p. Stwórca świata. Powstanie Kościuszki. Dom mojego ojca. Dzieła Woronicza. Marya Malczewskiego.

2. Co znaczy dopełniacz podmiotowy?

Dopełniaczem podmiotowym nazywamy drugi przypadek, którego czynność wyrażona jest w dodanym rzeczowniku, np. Miłość Boga, tj. Bóg miłuje. Płacz matki, tj. Matka płacze.

3. Co znaczy dopełniacz przedmiotowy?

Dopełniaczem przedmiotowym nazywamy drugi przypadek, na który spada czynność danego rzeczownika, np. Miłość dziecka wrodzona jest matce.

(Miłość ku dziecku....) Kara zbrodniarza. (Kara spadająca na zbrodniarza).

4. *Co znaczy dopełniacz dzierżawczy?*

Imię właściciela położone w II-gim przypadku, nazywa się **dopełniaczem dzierżawczym,** np. Dom ojca. Dzieła Mickiewicza. Odwaga Pułaskiego. Piękność cnoty.

5. *Co znaczy dopełniacz własnościowy?*

Rzeczownik z przymiotnikiem położone w przypadku IIgim a dodane do rzeczownika dla wyrażenia jego własności dobrej lub złej, nazywa się **dopełniaczem własnościowym,** np. Człowiek średniego wzrotu. Mąż niespożytej sławy. Sprawy Boga są wielkiej mądrości. Człowiek stałego charakteru.

Uwaga.—Źle byłoby powiedzieć: człowiek sławy; człowiek charakteru....zasługi.

6. *Co znaczy dopełniacz udziałkowy?*

Dopełniacz udziałkowy wyraża, że wzięto nie całą rzecz, lecz tylko jaką jej część.

7. *Po czem stoi dopełniacz udziałkowy?*

1). Po słowach czynnych przechodnich, n. p. Daj mi chleba (kawał chleba); zaś: daj mi chleb, tj. bochenek. Napił się wina. Dajcie mu pieniędzy, tj. część, a nie wszystkie. Użył zabawy. Słuchał muzyki. Pożyczył książki.

2). Po rzeczownikach oznaczających miarę, wagę, objętość, ilość, np. funt, korzec, buszel, łokieć, yard, metr, stopa, worek, tuzin, kopa, mnóstwo, reszta, pułk, liczba.

3). Po przysłówkach oznaczających dostatek, niedostatek, brak, np. dosyć, dostatkiem, podostatkiem, dosyta, wiele, więcej, najwięcej, w bród, bez liku, obficie, nazbyt, mało, mniej, najmniej, szczupło, pełno, nieco, co, nic.

4). Po liczebnikach począwszy od 5ciu, n. p. 5 dolarów, 8 koni, 28 książek.

5). Po przymiotnikach: syt, pełen, np. Zakończył życie, syt sławy i wieku. Wszędzie było pełno śniegu.

6). Po czasownikach oznaczających dostatek lub brak, jak: starczy, wystarczy, staje, stanie, jest, było, będzie, przybywa, ubywa, przyrasta, np. Tego wystarczyło. Ubyło mi kłopotu. Przybyło mu rozumu.

7). Po czasownikach zaimkowych, oznaczających nasycenie się lub pełność, jak: najeść się, napić się, napatrzeć się, nasłuchać się, dojechać, doczekać się, dorobić się, dopłynąć, dojść, dostąpić, nabawić się, np. Najadł się mięsa. Napili się wybornego wina. Dojechał celu. Nabawił się kataru. Doczekał się późnej starości.

8). Po słowach złożonych z przyimkiem **do,** a oznaczających dokończenie reszty jakiej całości, np. dokończył karty; doczytać książki; doorali pola; honorowy człowiek dotrzymuje obietnicy.

8. Co znaczy dopełniacz ujemny?

Dopełniacz ujemny oznacza rzecz, której chcemy uniknąć, od której stronimy, której się obawiamy, której chybiamy, której osiągnąć nie możemy, którą tracimy.

9. Kiedy kładziemy dopełniacz ujemny?

Dopełniacz ujemny kładziemy: 1). Po przymiotnikach: próżny, daleki, bliski, np. Nikt nie jest próżen grzechu. Bliski końca. Daleki celu.

2). Po czasownikach: bać się, chronić się, pilnować, bronić, wzbraniać, strzedz się, wyrzec się, pozbyć się, wstyd mię (czego), odjechać, odumrzeć, odpłynąć, unikać, zapomnieć i po innych mających podobne znaczenie, np. Bój się Boga, strzeż się grzechu! Pilnuj obowiązków. Wyrzekł się świata. Odumarł dzieci. Unikaj fałszywych przyjaciół. Wstydź się takiej mowy.

3). Po czasownikach oznaczających coś przeczą-

cego, jak: zaprzeczyć komu czego, odmówić, zabronić, pozbawić, kogo czego, potrzebować, zaprzestać.

4). Po nieosobowych czaszownikach: przebrało się (czego), potrzeba, braknie, nie ma, nie było, nie staje, nie dostaje, nie wystarcza, np. Na to potrzeba czasu. Nie ma ojca w domu? Nie dostaje mu wytrwania. Brakło mu czasu.

5). Po czasownikach wyrażających pragnienie czego, niedostatek, pragnienie uchylenia tego niedostatku, jak: łaknę, pragnę, życzę, żądam, żałuję, zazdroszczę, wymawiam itd., np. Głodny łaknie chleba. Nieszczęśliwy życzy sobie śmierci. Chory czeka lekarza. Spodziewa się przebaczenia.

6). Po przymiotnikach: łakomy, chciwy, żądny, głodny, ciekawy, godzien, wart, pomny, świadom.

10. Co znaczy dopełniacz czasowy?

Ogólne wyrażenia czasu połączone z zaimkiem lub przymiotnikiem kładziemy w przypadku drugim, który się wtenczas zowie **dopełniaczem czasowym,** np. Tego dnia. Owej nocy. Przeszłego roku. Zeszłej zimy. Dnia piątego marca. Roku 1895-go. Onego czasu. Czasu wojny.

Trzeci przypadek.

1. Jakie jest główne znaczenie III-go przypadku?

Trzeci przypadek oznacza głównie, że jaka czynność lub własność przynosi osobie jakiej lub rzeczy pożytek lub szkodę.

2. Jak się zowie w takim razie III-ci przypadek?

Nazywa się przedmiotem dalszym, n. p. Ojciec kupił książkę synowi (książkę—jest przedmiot bliższy, synowi—przedmiot dalszy).

3. Po jakich pojęciach kładzie się zwykle III-ci przypadek?

Trzeci przypadek kładzie się: 1). Po przymiotnikach: potrzebny, pożyteczny, przyjemny, stósowny, podobny, bliski, łatwy, wdzięczny, wspólny.

2). Po czasownikach: zaradzić, pomagać, opierać się, błogosławić, przebaczyć, sprzyjać, życzyć, bluźnić i wszystkich wyrażających pojęcie tym słowom przeciwne.

3). Po czasownikach wyrażających jaki moralny pożytek lub szkodę, jak: wierzyć, ufać, kazać, panować, równać się, dziwić się, wyrównać, przypatrywać się, przysłuchiwać się.

4). Po czasownikach nieosobowych wyrażających pożądanie, dostatek, przypadek, uczucie przyjemne lub przykre, jak: chce mi się, przykrzy mi się, wystarcza, zdarza się, przytrafia się, trzeba, cieszy mnie, żal mi, powodzi się, szczęści się, wstyd mi, bolesno, łatwo, trudno itp.

5). Po rzeczownikach słownych utworzonych od czasowników rządzących III-cim przypadkiem, jak: ufanie, wierzenie, ofiarowanie, sprzeciwianie się komu, pomoc, opór, przysługa, wdzięczność, uległość, wierność, posłuszeństwo.

Szósty przypadek.

1. Co znaczy VI-ty przypadek sposobu?

Szósty przypadek sposobu oznacza sposób wykonania jakiej czynności, np. Jechać wozem—wierzchem, podróżować piechotą, czytać urywkami, pominąć milczeniem, wynosić pochwałami, pisać prozą i wierszem, wybuchnąć śmiechem, gniewem.

2. Co znaczy VI-ty przypadek materyi?

Szósty przypadek materyi oznacza materyą,

z której co jest, np. Wino trąci myszką; to czuć stęchlizną, to trąci chciwością; pachnie piżmem.

3. *Co znaczy VI-ty przypadek narzędzia?*

Szósty przypadek narzędzia oznacza środek, za pomocą którego wykonywujemy jaką działalność, np. Oddychamy płucami. Zabił go mieczem. Rządź się rozumem, a nie namiętnościami.

4. *Co znaczy VI-ty przypadek miejsca?*

Szósty przypadek miejsca oznacza miejsce i drogę, którędy coś do skutku przychodzi, np. Podróżować koleją żelazną. Jechać wozem. Iść doliną. Wyjść drzwiami.

5. *Co znaczy VI-ty przypadek czasu?*

Szósty przypadek czasu oznacza ogólnie czas i porę, o której się coś dzieje; może być wyrażonym przez sam rzeczownik lub przez rzeczownik z przymiotnikiem, np. dniem, nocą, zimą, latem, jesienią, wiosną, niedawnymi czasy.

6. *Co znaczy VI-ty przypadek przyczyny?*

Szósty przypadek przyczyny wyraża przyczynę, dla której co zaszło, np. Niedbałością stracił majątek. Niesprawiedliwością giną narody. Szczyci się dobrocią. Chełpi się nauką.

7. *Co znaczy VI-ty przypadek wyniku?*

Szósty przypadek skutku czyli **wyniku** stoi po czasownikach: Stać się czem; urodzić się czem; zostać czem; nazywać się; czuć się; słynąć; nazywać; obwołać; mianować; obrać; uznać; zrobić kogo czem.

8. *Kiedy kładzie się orzeczenie w VI-tym przypadku?*

Jeżeli orzeczenie jest rzeczownikiem, kładzie się w szóstym przypadku, n. p. Sobieski był królem. Kościuszko był naczelnikiem. Brat mój był sędzią.

Siódmy przypadek.

1. *Co znaczy przypadek VII-my?*

Siódmy przypadek oznacza miejsce, czas i stan, w jakim się co znajduje.

2. *Jak się używa VII-my przypadek?*

Siódmy przypadek używa się zawsze z przyimkami.

3. *Których przyimków używamy na oznaczenie miejsca?*

Na oznaczenie miejsca używamy przyimków: **przy, po, na, w** z VII-mym przypadkiem, np. Przy drodze; po polu; na drzewie; w domu.

4. *Których przyimków używamy na oznaczenie czasu, w którym się co stało?*

Na oznaczenie czasu, w którym się co stało, używamy przyimków: **w, o, po**, np. W zimie; w lecie; w nocy; o północy; o świtaniu; o godzinie trzeciej; po żniwach.

5. *Których przyimków używamy na oznaczenie stanu, w jakim kto jaką rzecz czyni?*

Przyimków: **w, o**, np. Obraził mnie w gniewie. Przepędził dzień cały o głodzie. Stół o trzech nogach.

Użycie czasów.

1. *Kiedy używamy czasu teraźniejszego?*

Czasu teraźniejszego używamy: 1). O czynnościach, które się rzeczywiście odbywają w chwili obecnej, np. Ja piszę, ty rysujesz. 2). O czynnościach, które się często powtarzają, np. Wstaję o godzinie szóstej. 3). Zamiast czasu przeszłego w opowiadaniu żywem, obrazowem, np. Jedna myśl ożywia wszystkich, że nie należy dłużej znosić takiego poniżenia (zamiast ożywiała).

2. Kiedy używamy czasu przyszłego?

Czasu przyszłego używamy: 1). Dla wyrażenia, że coś ma się stać, np. Jutro będę u ciebie. 2). Dla wyrażenia czynności teraźniejszej, o której prawdziwości jeszcze nie jesteśmy pewni, np. Idzie ktoś, to będzie pewnie Ignacy. 3). Dla wyrażenia rozkazu w formie łagodnej, np. Zaraz mi to zrobisz, tj. zrób mi to zaraz.

3. Którego czasu używamy bardzo rzadko w polskim języku?

Czasu zaprzeszłego używamy w polskim języku bardzo rzadko.

Zdania poboczne.

1. Które zdania poboczne nazywamy względnemi?

Zdania względne zaczynają się od zaimków i przysłówków względnych (strona 51 i 57) np. Szczęśliwy, który nie postał w rodzie, gdzie się schadzają grzesznicy.

2. Jak można skrócić zdanie względne?

Zdanie względne można skrócić przez zamianę zaimka względnego w imiesłów, np. Człowiek, bojący się Boga, będzie dobrze czynił; zamiast: Człowiek, który się boi Boga, będzie dobrze czynił.

3. Poczem poznajemy zdania opisowe?

Zdania opisowe zaczynają się od **że**, który to spójnik razem z przynależnem słowem zastępują czyli opisują rzeczownik, np. Martwi mnie, że się na mnie gniewasz; zamiast: Twój gniew martwi mnie.

4. Po czem poznajemy zdania celowe?

Zdania celowe zaczynają się od: **aby, by, iżby, żeby,** np. Powiedziałem ci, **abyś** wiedział, jak rzeczy stoją. Mamy dwoje uszu, a jedne usta, **byśmy** (abyśmy) więcej słuchali niż mówili.

5. *Co są zdania skutkowe?*

Zdania skutkowe łączą się ze zdaniem głównem w ten sposób:

Zdanie główne.	Zdanie skutkowe.
tak	że, iż
taki	że, iż
nie taki	że, iż
zbyt	żeby, iżby
nadto	żeby,

np. Nie jest tak zły, żeby to mógł zrobić. Nadto jest rozsądny, żeby się dał oszukać. Zbyt krótko go znam, żeby o nim sąd wydać.

6. *Co wyrażają zdania porównawcze?*

Zdania porównawcze wyrażają równość lub nierówność, zachodzącą między dwiema podobnemi czynnościami lub rzeczami.

7. *Jaka jest forma zdań porównawczych?*

Zdania porównawcze.	Zdania główne.
Jako, jak, ile, ile tylko	tak
jak	równie
taki	jak gdyby
niż	niżeli, aniżeli itd.,

np. Jak sobie pościelesz, tak się wyśpisz. Ile zasłużysz, tyle otrzymasz. Żaden król polski nie zasłynął tyle, ile Batory.

8. *Po czem poznać zdania przyzwolone?*

Zdania przyzwolone łączą się z głównem zdaniem przez: choć, chociaż, chociaż nawet, lubo, acz, aczkolwiek, jakkolwiek, pomimo że, by też, np. Nie zrobił tego, chociaż mógł. Dam ci radę, jakkolwiek wiem, że jej nie usłuchasz.

9. *Co wyrażają zdania czasowe?*

Zdania czasowe wyrażają czas, w którym się co stało; łączą się ze zdaniem głównem przez spójniki czasowe: kiedy, gdy, jak, jak tylko, skoro, skoro tylko, dopóki, odkąd, aż itd., np. Kiedy rękę

otworzysz, wszystko nasycone. Pamiętasz o ojczyznie, dopóki ją kochasz. Gdy w czystem polu słoneczko świeci, biegną do szkoły wesołe dzieci.

10. Jak można skrócić zdanie czasowe?

Czasowe zdanie można skrócić, jeżeli zamiast spójnika ze słowem położymy imiesłów tego czasownika, np. Gdy szedłem do szkoły, widziałem pożar. —Idąc do szkoły, widziałem pożar. Gdy skończyłem list, wyszedłem na przechadzkę.—Skończywszy list, wyszedłem na przechadzkę.

11, Kiedy można czasowe zdanie zamienić na imiesłowowe?

Czasowe zdanie złożone można tylko zamienić wtenczas na imiesłowowe, gdy zdanie główne i zdanie zależne mają jeden i ten sam podmiot, np. Gdy do kościoła jechaliśmy saniami, nastraszyło nas ogromne wilczysko; nie można powiedzieć: Jadąc do kościoła saniami, nastraszyło nas ogromne wilczysko; bo toby znaczyło, że wilczysko jechało saniami i nastraszyło nas. (W tem zdaniu czasowem są dwa podmioty: **my** jechaliśmy — **wilczysko** nastraszyło). Zamiast: Gdy lew zjadł wołu, strach powstał niezmierny; nie można mówić: Lew zjadłszy wołu, strach powstał itd., bo tu są dwa podmioty: **lew** i **strach.**

12. Które zdania nazywają się przyczynowemi?

Zdania poboczne, wyrażające przyczynę lub powód, dla którego się coś dzieje, nazywają się zdaniami **przyczynowemi**.

13. Jak łączą się zdania przyczynowe ze zdaniem głównem?

Za pomocą spójników: **że, ponieważ, bo,** np. Nie kupiłem książki, ponieważ nie miałem pieniędzy. Bezbożnego myśli i sprawy brzydliwe, bo nie pomni na sądy boże sprawiedliwe.

14. Jak można skrócić zdanie przyczynowe?

Zdanie przyczynowe można skrócić, kładąc zamiast spójnika z czasownikiem, imiesłów tego czaso-

wnika, np. Nie mając pieniędzy, nie kupiłem książki; nie kupiłem książki, bo nie miałem pieniędzy.

15. Kiedy jest takie skrócenie dozwolonem?

Gdy zdanie główne i poboczne mają jeden i ten sam podmiot, np. zamiast: Niedzielny strzelec uciekł, bo wilk się pokazał; nie można mówić: Wilk się pokazawszy, niedzielny strzelec uciekł—bo tu są dwa podmioty: wilk i strzelec.

16. Które zdania nazywamy warunkowemi?

Jeżeli zdanie poboczne wyraża jaką czynność, która musi być dokonaną, zanimby czynność zdania głównego nastąpić mogła, nazywamy to zdanie poboczne **warunkowem.**

17. Które są główne formy zdań warunkowych?

I. Warunek prawdopodobny.	**Skutek pewny.**
jeżeli, jeśli.	to, natenczas, tedy, w takim razie.
II. Niepewny choć podobny.	**Pewny lub prawdopodobny.**
byleby, jeśliby, jeżeliby.	tryb oznajmujący.
III. Niemożliwy.	**Prawdopodobny.**
gdyby.	tryb oznajmujący.

I. Jeżeli to uczynię, nazwiesz mnie twoim wrogiem.

II. Jeżelibym to uczynił, nazwiesz mnie twoim wrogiem.

III. Gdybym to miał uczynić, nazwiesz mnie twoim wrogiem.

18. Jak można skrócić zdanie warunkowe?

Zamiast zdania warunkowego, można położyć rzeczownik lub zaimek, np. Gdyby nie było wiatru, byliby ugasili pożar—gdyby nie wiatr, byliby ugasili pożar. Gdyby nie miał pieniędzy, nie byłby szanowany —gdyby nie pieniądze, nie byłby szano-

wany. Gdyby jego nie było, byłbyś zginął — gdyby nie on, byłbyś zginął.

19. Które zdania nazywamy pytaniami zawisłemi?

Zdania, w których o co pytamy, zawisłe od zdania głównego, nazywamy **pytaniami zawisłemi,** np. Gdzie byłeś?...jest pytanie niezawisłe. Powiedz mi, gdzie byłeś....jest pytanie zawisłe.

Zdania objaśniające.

1. Ile mamy zdań objaśniających?

Mamy trzy gatunki zdań objaśniających: 1) przytoczenia; 2) zdania nawiasowe; 3) zdania wtrącone.

2. Co nazywamy przytoczeniem?

Przytoczeniem nazywamy wypowiedzenie czyichś słów tak wiernie, jak były powiedziane, n. p. Stefan Batory mawiał: "Ja panuję nad ciałem, nad duszą—Bóg".

3. Co są zdania nawiasowe?

Nawiasowe zdania objaśniają jakiś wyraz, lub podają czytającemu jaką wiadomość, a stoją zwykle w środku zaczętego zdania, np. Nie piórem to ani książką, ale—jak mówi pismo boże—niesprawiedliwością giną narody.

4. Co są zdania wtrącone?

Wtrącone zdania są właściwie zdaniami głównemi, położonemi zwykle w środek zdania pobocznego, tak iż się zdają być pobocznemi, np. Choroba ta, zdaje mi się, jest śmiertelną. Tu—zdaje mi się—jest zdaniem wtrąconem.

Szyk wyrazów.

1. Iloraki może być porządek wyrazów składających zdanie?

Porządek wyrazów składających zdanie może być: 1) prosty; 2) przestawny.

2. Kiedy nazywamy porządek czyli szyk wyrazów prostym?

Szyk wyrazów nazywamy **prostym,** jeżeli zdanie jest w następującym porządku: podmiot, przydawka, dopełniacz, dopowiedzenie, jeśli są—orzeczenie z określeniem, jeśli jest—przedmiot bliższy, przedmiot dalszy—określenie miejsca, czasu, przyczyny itd.

3. Gdzie kładziemy w zdaniu najgłówniejsze wyrazy?

Najgłówniejsze wyrazy, tj. te, o które nam najbardziej chodzi, kładziemy na początku lub na końcu zdania, n. p. Nie dom kupił, lecz ogród (szyk przestawny). Nie kupił domu, lecz ogród (szyk prosty).

4. Co nazywamy szykiem przestawnym?

Szykiem przestawnym nazywamy uporządkowanie wyrazów nie podług tego, jak są zawisłe jeden od drugiego, ale według naszego upodobania, np. jeśli orzeczenie kładziemy przed podmiotem, zdanie poboczne przed głównem itd.

5. Które wyrazy mają stale oznaczone miejsce?

1). Przysłówek przeczący **nie** kładzie się przed wyrazem, do którego należy, np. nie bogaty, nie miły, nie tędy.

2). Jeżeli **nie** zaprzecza całe zdanie, kładzie się przed czasownikiem, np. Nie zrobię tego, o co mnie prosisz (szyk prosty). Tego, o co mnie prosisz, nie zrobię (szyk przestawny).

3). Przyimki stoją zawsze przed imieniem, np. dla zdrowia, przy tobie, podczas czytania.

4). Spójniki kładą się na początku zdania, lecz: **zaś, też, bowiem** kładą się na drugiem miejscu.

5). Zaimek zwrotny **się**, nieakcentowane formy zaimków: **ci, cię, mi, mię, go, mu, je, ich, im** nie mogą zaczynać zdania.

6). **Się** kładzie się po: ci, mi, my, im, np. Tak im się zdaje, a nie: Tak się im zdaje.

19. Pisownia.

1. *Czego uczy pisownia?*

Pisownia uczy jak pisać wyrazy bez błędu.

2. *Jaka jest główna zasada pisowni polskiej?*

Pisz każdy wyraz tak, jak go wymawiasz. (Należy umieć dobrze wymawiać).

3. *Która jest druga zasada pisowni polskiej?*

Miej wzgląd na pochodzenie wyrazu.

4. *Jak zastósować tę drugą zasadę w praktyce?*

Utwórz jaką pochodną formę wyryzu, a poznasz jak go pisać, np. Ojc**ów**—słyszy się Oc**uf**, ale II-gi przypadek jest Ojc**owa**, więc na końcu należy pisać **ó, w.** Obrazki—słyszy się obra**s**ki, ale obraz, obrazu, więc nie należy pisać **s**, lecz **z.** Ła**w**ki—słyszy się ła**f**ki, lecz wyraz zgrubiały jest ława, więc należy pisać **w** a nie **f.**

5. *Która jest trzecia zasada pisowni polskiej?*

Uważaj na przyjęty zwyczaj narodowy.

Samogłoski.

1. *Co należy zauważyć o pochylonem* **e**?

Pochylone **e**, tj. é neleży zupełnie zaniechać, tj. nie pisać go nigdy.

2. *Kiedy piszemy* **im, ym, em**?

Zaimki i przymiotniki rodzaju męskiego mają w VI i VII-mym przypadku liczby pojed. **im, ym,** zaś rodzaju nijakiego mają **em**, np. z tym pilnym chłopem; z t**e**m piln**e**m dzieckiem.

3. *Jak się kończą zaimki i przymiotniki w VI-tym przypadku liczby mnogiej?*

Zaimki i przymiotniki mają w VI-tym przypadku liczby mnogiej na rodzaj męski zakończenie **imi, ymi,** na rodzaj żeński **emi**, np. z tymi pilnymi chłopcami; z t**e**mi piln**e**mi dziewczętami.

4. *Jak należy pisać pierwszą osobę liczby mnogiej czasu teraźniejszego czasownika?*

Pierwsza osoba liczby mnogiej czasownika w czasie teraźniejszym tworzy się od 3-ciej osoby licz. poj. tegoż czasu, np. prosi...prosimy, nosi... nosimy, leży....leżymy, niesie....niesiemy, jedzie.... jedziemy, idzie....idziemy.

5. *Co należy zauważyć o zgłosce* **ej** *na końcu wyrazów?*

Litera **e** przed **j** na końcu wyrazów nie kreskuje się.

6. *Gdzie piszemy* **o** *pochylone* (**ó**)?

Pochylone **o** (**ó**) piszemy w ostatniej zgłosce wyrazu przed **l, ł, r, rz, z, ż, j, w, g** tam gdzie słyszymy **u**, ale gdzie w wyrazie pochodnym albo w innym przypadku znajduje się **o**, np. ból, wół, wór, mórz, wóz, nóż, rój, rów, stóg, sióstr (od siostra).

7. *Jak piszemy liczbę mnogą wyrazów zakończonych na* **ś, c, ść**?

Rzeczowniki zakończone na **ś, c, ść**, kończą się w I-szym przyp. liczby mnog. na **i**, np. wieś—wsi, przepaść—przepaści, noc—nocy.

Spółgłoski.

1. *Co należy zauważyć o pisaniu spółgłosek?*

Przy pisaniu spółgłosek należy uważać nie na ich brzmienie, lecz na ich pochodzenie, np.

prośba	brzmi	proźba,	lecz	pochodzi od	proszę—prośba.
bródka	"	brótka	"	"	broda—bródka.
rządca	"	rzątca	"	"	rząd—rządca.
posadzka	"	posacka	"	"	sadzam—posadzka
obraz	"	obras	"	"	obrazek—obraz.
róg	"	ruk	"	"	rogu—róg.

2. *Co należy pamiętać o głosce* **z**?

1). **Wszystkie przymiotniki** zakończone na **ski**, rzeczowniki na **skość**, **stwo** piszą się przez **s** a nie przez **z**, choć w nich tę literę słychać, np. bliski, męski, francuski — ale Francuz, Francuzka, bliskość, męskość, boskość.

2). Przyimek **z** nie może się nigdy pisać **s**, a więc: z tobą, z ciebie, z koła, z padołu.

3). Przybranka **z** pisze się **z**, jeżeli tak brzmi, zaś **s**, jeżeli brzmi jak **s**; jednakże przed **s**, **ś**, **sz**, **cz**, **c** pisze się zawsze **z**, choć brzmi jak **s**, np. skrócić, skruszyć, stargać, zsypać, zsiadły, zszyć, zczesać, zsiec.

3. *Kiedy należy pisać* **ch** *a kiedy* **h**?

Najczęściej pisać należy **ch**, ponieważ wyrazy zaczynające się od **h** są przeważnie cudzoziemskiego pochodzenia. Oto najbardziej używane z nich: Boh, Bohdan, błahy, bohater, czyhać, druh, haft, hak, Halicz, Halina, hałas, hamować, hańba, hardy, hasać, hasło, hej, herb, hetman, hojny, hołd, hop, horyzont, hulać, hultaj, hrabia, huk, hycel, puhar, puhacz, wahadło, heban.

4. *Jak się kończy tryb bezokoliczny czasowników?*

Tryb bezokoliczny czasowników kończy się na: **c**, **ć** i tak go też pisać należy, np. pie**c**, cie**c**, wle**c**, chcie**ć**; następujące bezokoliczniki piszą jednak niektórzy przez **dz**: mó**dz**, od mogę, zaprzą**dz**, strze**dz**, strzy**dz**, przysią**dz**; podobnie należy pisać: lu**dz**ki, a nie lu**c**ki, lu**dz**kość, sąsie**dz**two (od sąsiad).

5. *Co należy zauważyć o spółgłosce* **j**?

Spółgłoska **j** nie może stać między dwiema samogłoskami, z których druga jest **i** a więc nie można pisać: nadzie**j**i, lecz nadzie**i**; nie mo**j**i, lecz mo**i**; nie szy**j**i, lecz szy**i**. Również należy pisać: materya, materyalny, idea, filozofia, komedya itd., a nie: matery**j**a, ide**j**a, filozofi**j**a, komedy**j**a.

6. *Które wyrazy należy pisać przez* **sz** *a nie* **ś**?

Szląsk, **sz**lachcic, **sz**klanka, **sz**kło, **sz**pital, **sz**pik, **sz**lak, **sz**pinak.

7. *Które wyrazy należy pisać przez* **ś** *a nie* **sz**?

Śrót, **ś**pieg, **ś**laz, **ś**lub, **ś**ruba, **ś**luza, po**ś**lę, po**ś**lesz, po**ś**lemy.

8. *Co należy zauważyć o literze* **x**?

Litery **x** używa się tylko w wyrazach cudzoziemskich, a w wyrazach pochodzenia polskiego zastępuje się przez **ks**, np. Cudze: **X**awery, **X**er**x**es, **X**enofont, Ale**x**ander, te**x**t, ma**x**yma. Polskie: książka, ksiądz, księżyc, księstwo, płaksa, beksa. W skróceniu natomiast **X** znaczy: ksiądz, książę, księżna.

Obce wyrazy.

1. *Jak piszemy imiona własne starożytne?*

Imiona własne starożytne piszemy tak, jak je wymawiamy, np. Milcyades, Hamilkar, Konon, Eschil, Cezar, Tacyt. Podobnie piszemy nowsze imiona

własne spolszczone, np. Szekspir, Wolter, Rasyn, Loara, Edynburg, Rzym, Paryż, Lugdun, Sekwana, Poczdam.

2. *Jak piszemy nowsze imiona własne, których brzmienie nie jest spolszczone?*

Piszemy je tak, jak się piszą w ich językach, np. Goethe, Schiller, Tieck, Beranger, Byron, Rousseau, Calais.

3. *Jak piszemy imiona pospolite obcego pochodzenia już spolszczone przez częste użycie?*

Piszemy je tak, jak je wymawiamy, np. gimnazyum, cywilizacya, tragedya, geografia, generał, logika, imaginacya, oryginał, Jerzy, anioł, ewangelia.

4. *Które obce litery zachowujemy w pisowni imion własnych?*

Litery q i x, np. Xawery, Xenofanes, Alexander, Quintus, Quintylion, Torquatus.

5. *Jak piszemy imiona pospolite, które w ich języku piszą się przez q?*

Te imiona pospolite są już spolszczone, więc piszą się przez **kw**, np. kwadrat, kwarta, kwarantanna, kwit, kwestya, kwota.

6. *Jak należy pisać spolszczone rzeczowniki obce, które mają w języku swoim podwójną spółgłoskę?*

Najlepiej pisać je pojedyńczą spółgłoską, np. gramatyka, komisya, kolegium, procesya, procesy, mapa, afekt.

Znaki pisarskie.

1. *Do czego służą znaki pisarskie?*

Znaki pisarskie służą do oddzielenia różnych części dłuższych ustępów.

2. *Co należy czynić przy znakach pisarskich?*

Należy zatrzymać się nieco lub zupełnie w czytaniu, albo wreszcie zmienić głos.

3. Które są znaki pisarskie?

Przecinek (,), średnik (;), dwukropek (:), kropka (.), znak zapytania (?), wykrzyknik (!), myślnik (—), kropki oznaczające opuszczenie (....), nawias ( ), klamra [ ], cudzysłów („ ”), łącznik (-).

4. Kiedy używamy przecinka?

Przecinka, który oznacza mały przestanek, używamy: 1). Dla oddzielenia jednorodnych części zdania pomiędzy sobą, tj. rozmaitych podmiotów, rozmaitych orzeczeń, rozmaitych przedmiotów, jeżeli nie są połączone spójnikami. np. Oddzielenie podmiotów: Szczerość, posłuszeństwo, prostota są cnotami wieku dziecięcego. Rozdzielenie orzeczeń: Korzeń konopi jest twardy, biały, wrzecionowaty. Rozdzielenie przedmiotów: Brat mój uczy się muzyki, historyi, malarstwa. 2). Dla rozdzielenia orzeczeń należących do tegoż podmiotu, np. Morze szumi, wzdyma się, występuje z brzegów, zalewa wybrzeże. 3). Dla rozdzielenia krótkich jednogatunkowych zdań, np. Gdy nagle deszcz lunie, pioruny trzaskają, grzmot grzmi, błyskawice wciąż połyskiwają. 4). Dla rozdzielenia zdań podrzędnych jednogatunkowych dość długich, np. Gdy Hiszpanie zdobyli Amerykę, gdy wytępili większą część tubylców, gdy się ujrzeli panami skarbów tyle upragnionych, zaczęli między sobą prowadzić wojnę zaciętą i prawie wściekłą. 5). Przed zdaniem względnem i po tem zdaniu, np. Dzieci, które dręczą zwierzęta, stają się z wiekiem ludźmi złośliwymi, nieczułymi na nieszczęście swych bliźnich. 6). Przed i po dopowiedzeniu, przed i po V-tym przypadku, o czem było wyżej.

5. Kiedy używamy średnika?

Średnika używamy dla rozdzielenia przydłużnych zdań współrzędnych, do których należą zdania poboczne, np. W kraju tym jest wiele żył złota i srebra; ale mieszkańcy jego zadowoleni; szczęśliwi w swej prostocie, nie uważają złota i srebra za boga-

ctwo;. cenią tylko to, co zaspokaja rzeczywiście potrzeby człowieka.

6. *Co oznacza średnik w czytaniu?*

Średnik oznacza w czytaniu przestanek dłuższy niż przecinek.

7. *Co oznacza dwukropek w czytaniu?*

Dwukropek w czytaniu oznacza dłuższy przestanek niż średnik.

8. *Kiedy kładziemy dwukropek w zdaniu?*

1). Przed przytoczeniem wiernem czyich słów, np. Rzekł dąb do trzciny: masz prawo uskarżać się na naturę, że cię tak wątłą uczyniła. 2). Przy wyliczeniu kilku przedmiotów, po których następuje wyraz **oto,** np. Wylewy rzek, trzęsienia ziemi, morowe powietrze, cholera, zgniła febra: oto klęski najstraszniejsze dla rodu ludzkiego. 3). Przed wyliczeniem części jakiej całości, po której kładziemy wyraz **mianowicie,** który jednak można i opuścić, np. Pięć jest części świata, mianowicie: Europa, Azya, Afryka, Ameryka, Oceania. 4). Przed częścią zdania, która wyjaśnia twierdzenie zdania poprzedniego, np. Czucie, rozum i wola są trzema władzami, bez których natura ludzka nie byłaby tem, czem jest: bez czucia nie dbalibyśmy o zachowanie własnego życia; bez rozumu zaledwobyśmy istnieli; bez woli nie miałyby czyny nasze żadnej zasługi.

9. *Co oznacza kropka w czytaniu?*

Kropka oznacza w czytaniu najdłuższy przestanek, zniżenie głosu takie, jakby czytający nie miał więcej czytać.

10. *Gdzie kładziemy kropkę?*

Kropkę kładziemy na końcu zdania, którego myśl jest już zupełnie skończona, np. Zdaje się, że ten kraj zachował przyjemności wieku złotego. Zimy są w nim łagodne, a gwałtowne wichry nie wieją tam nigdy.

11. Gdzie kładziemy znak zapytania?

Znak zapytania kładziemy na końcu każdego pytania, np. Ciemno wszędzie, głucho wszędzie:—Co to będzie? Co to będzie?

12. Gdzie kładziemy wykrzyknik?

Wykrzyknik kładziemy po zdaniach, które mają być wypowiedziane z żywszem uczuciem, jako też po partykułach nazwanych wykrzyknikami, np. Biada zwyciężonym! Swojej lubej Ukrainy nigdy nie zobaczy! Niestety! śmierć nie odda co zabrała!

13. Kiedy kładziemy wykrzyknik po V-tym przypadku?

Jeżeli V-ty przypadek stoi na początku zdania, kładziemy po nim wykrzyknik, np. Ojcze nasz! Ojcze! znowu dajesz wiosnę.

14. Kiedy kładziemy cudzysłów?

Cudzysłów kładziemy na początku i na końcu zdania przytoczonego dosłownie, np. Spartanka powiedziała synowi, dając mu puklerz: "Albo z nim, albo na nim!"

15. Kiedy kładziemy myślnik?

Myślnik kładziemy: 1). Dla oddzielenia słów dwóch rozmawiających, np. Co to jest? spytał wilk. —Nic. —Jakto, nic? —Mała rzecz. —Ale cóż? —Obroża, którą mi na szyję zakładają, jest tego przyczyną. 2). W takich miejscach, gdzie coś opuszczono, lub czego nie dopowiedziano, np. Chmury—twój wóz, twe konie—wiatry nieścignione. Duchy—posłańce, słudzy—gromy zapalone. (Tutaj opuszczono wyrazy: jest, są.) 3). Jeżeli mówiący waha się w mówieniu lub nagle przechodzi do czego innego, np. Ja tylko jedno prawo uznaję i przed niem kark schylam; to prawo jest zgubą waszą; ale—ja pragnę cię wyratować—ciebie jednego. 4). Przed zdaniem wyjaśniającem, wtrąconem w zdanie główne i po niem, np. Za dawnych czasów—nie mówię w zaprzeszłej starożytności, ale w Europie chrześciańskiej—

umiejętność w ciaśniejszych mieściła się szrankach aniżeli teraz.

16. Kiedy kładziemy kropki?

Kropki kładzie się, jeżeli mówiący chce część swej myśli zamilczeć, np. Przed stoma laty, przed dwoma wiekami, polubowna ugoda mogła jeszcze... ale teraz—teraz trzeba się mordować nawzajem.

17. Kiedy kładziemy nawias lub klamrę?

W **nawiasie** lub **klamrze** kładziemy zdanie mające myśl inną niż główne zdanie, w które jest wtrącona, np. Po sercu (jak to mówią) matkę pogłaskało najbardziej, iż pioszczoszek tak dzielnie wymowny.

18. Kiedy używamy łącznika?

Łącznika używamy: 1). przy rozdzielaniu wyrazów, przenosząc ich drugą połowę na następną linię. 2). W wyrazach złożonych, gdzie jednak może być opuszczony, np. blado-różowy, wydział fizyko-matematyczny.

Spis rzeczy.